СУЧАСНІСТЬ

Д. Ребет: Культура чи політика? — З. Маркевіч: Т. Шевченко на тлі польсько-українського зближення — М. Вінграновський: Чотири поезії — Ю. Тарнавський: Шляхи — Р. М. Рільке: Із «Книги годин» — В. Барка: Хліборобський Орфей — Е. Райс: Володимир Свідзінський — О. Сулима: Перша збірка поезій Олеся — І. Качуровський: Ілля Муромець в українській фолкльорній традиції — В. Микитчук: Як виникла «Українська загальна енциклопедія» — Критика і бібліографія — Хронікальні нотатки

4

КВІТЕНЬ 1961

SUČASNIST' - April 1961 - München 2, Karlsplatz 8/III

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

4

КВІТЕНЬ 1961

diasporiana.org.ua

МЮНХЕН

WOLODYMYR LESKIW
401 Belmont Avenue
Winnipeg, Man. R2V 0Z4

Видає: Українське товариство закордонних студій

Р е д а к ц і я:

Іван Кошелівець (головний редактор), Богдан Бойчук, Богдан Кравців, Кирило Митрович, Дарія Ребет, Володимир Стахів (суспільно-політична частина).

Редакція не приймає статтей, не підписаних автором. У справі незамовлених та неприйнятих статтей не листується.

Редакція застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Gemäß des Gesetzes über die Presse vom 3. Oktober 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. Februar 1950 wird mitgeteilt:

H e r a u s g e b e r: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III (Telephon: 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

G e s c h ä f t s f ü h r e r: Roman Tymkewycz

Druck: Buchdruckerei und Verlag „BIBLOS", G.m.b.H., München 13, Heßstr. 50-52

ДАРІЯ РЕБЕТ: КУЛЬТУРА ЧИ ПОЛІТИКА?

«Бо переможець лиш тоді похвалить,
коли подоланий похилить чоло
йому до ніг» . . .

(Леся Українка: «Оргія»)

Третю декаду української літератури та мистецтва, що відбулася в Москві між 12 і 23 листопада 1960 року, закінчено великим заключним концертом зведених ансамблів та індивідуальних мистецьких виступів у славному Великому театрі. От кінцева картина концерту: «У театрі виникає бурхлива овація, коли артисти підносять М. С. Хрущову на вишиваному рушнику хліб-сіль. Оплески, що линуть зі сцени, з залі, зливаються воєдино. Учасники концерту проходять у залю і дарують москвичам квіти» («Радянська культура» від 24 листопада 1960).

Картина справді незвична. І вимовна. Впроваджує в саму суть проблеми, яскравим і дуже проглядним виразником якої є українські декади в Москві — ці своєрідно продумані імпрези в кульгавому маршруті «єднання двох братніх народів». З такого погляду варто зупинитись і на останній декаді, що своїм перебігом, розмірами, стилем, тенденціями і відгуками доволі повно відбиває сенс і стратегію московсько-більшовицької, ніби культурної, а по суті імперіяльної внутрішньо-національної політики і якоюсь мірою віддає атмосферу поточних стосунків на цьому відтинку. Разом з тим декада в Москві і з суверенно українського штандпункту дуже пластично узмисловлює цілий комплекс актуального національного політикуму в його всебічних, вітально нерозривних формах.

I

Напочатку не від речі буде пригадати дещо з історії, що є невід'ємним тлом і невипадковим джерелом історичної послідовности аж до сучасного стану.

Отож передусім належить відмітити, що дві попередні декади відбулися за сталінської системи гострішого тиску і фізичного терору. Зокрема перша декада української літератури і мистецтва в Москві в 1936 році відбулася на спустошеному тлі розстріляного відроджен-

ня і знищеної непокірної романтики і передувала ліквідації наступних українсько-радянських діячів, як А. Хвиля, П. Любченко та інші.

На ґрунті стабілізованих повоєнних стосунків, після інтенсивного галасу про небезпеку «буржуазного націоналізму» з кінця сорокових років, у відгомоні притихаючої повстанської зброї і після масових вивозів наново «усоборнених» українців з західніх українських земель — прийшла пора на другу декаду української культури і мистецтва, що відбулася в Москві влітку 1951 року.

У мюнхенському двотижневику «Сучасна Україна», в числі від 22. 7. 1951 писав про цю декаду Б. Подоляк у статті «Кремлівська малоросіяда — трагедія українських мистців». Уже в самому заголовку схоплена суть імпрези і схарактеризований стан української радянської культури. Українська творчість і культурна діяльність запрезентувалися в основному побутовщиною і етнографізмом: у показах народнього мистецтва, танцю та пісні, у виставах «Запорожець за Дунаєм», «Мартин Боруля», «Дай серцю волю» і т. д. Все це було, очевидно, добре сприйняте московською публікою, що мала нагоду порадуватися живим кольоритом справді атракційного народнього мистецтва своєї «братньої» провінції. Даючи загальний огляд цієї декади на основі московської «Правди», Б. Подоляк писав про загальне жалюгідне враження: «Жалюгідне насамперед своєю принизливою, рабською ролею меншовартости і підлеглости. Якесь до трагізму запобігливе вислухування „російського дириґента" і підкреслювання на кожному кроці своєї нижчости, залежности, рабськости». Серед безконечних запевнень про вірність партії, про благотворні впливи російської літератури і вчительську ролю російських письменників — у звітних доповідях не залишалося місця для обговорення самої творчости. Натомість офіційна критика Москви схопила важливу для себе суть. Опера «Богдан Хмельницький», балет «Маруся Богуславка» і навіть драма, заступлена Корнійчуком, а також художня виставка, що показала клясику Шевченка, Пимоненка та інших — були сприйняті урядовою критикою зовсім неласкаво. У «Правді» писалося: «Українські мистці зовсім не відтворили індустріяльної праці в Донбасі, на заводах і фабриках»... «Майже нема картин, присвячених темі великої дружби радянських народів»... «незадовільні твори на колгоспні теми», у малярських творах «недостатньо відчувається сьогоднішня радянська соціялістична Україна». Подібну критику застосовано і до українських поетів та письменників, які, за оцінкою «Правди», «мало що зробили, щоб розкрити в повноцінних мистецьких образах сьогоднішнє життя радянської людини. Сьогоднішній день індустріяльної України слабо відбито в романах, повістях і п'єсах» (за Б. Подоляком).

Як бачимо, десять років — це ніщо для евентуальної зміни чи зросту більшовицької думки і канонізованого ідейного змісту; проте,

як засвідчує остання декада, в більшовицькій практиці фактичних «досягнень» — це дуже багато. Але про це згодом.

Стосовно другої декади належить пригадати ще один дуже знаменний епізод.

Відомий вірш В. Сосюри «Любіть Україну», розповсюджений і серед української еміґрації і написаний ще в 1944 році, щойно після того, як у зв'язку з другою декадою його надрукував у перекладі один російський журнал, стягнув загрозливі громи критики на автора, а частково на інших мистців і створив нове мементо для української літератури і культурної діяльности взагалі. У «Правді» від 2 липня 1951 року появилася стаття «Проти ідеологічних викривлень у літературі». У стан оскарження був поставлений і ЦК КП(б)У, що негайно прийняв відповідну постанову, а саме: стверджено, що стаття у «Правді» — це серйозна допомога партійній організації України в справі виправлення існуючих помилок в ідеологічній роботі; ЦК КП(б)У зобов'язався ужити заходів, щоб усунути ці помилки, повсякчасно виховуючи інтеліґенцію і весь український народ у дусі ленінсько-сталінської дружби народів і в дусі відданости партії Леніна-Сталіна; мали теж бути продумані і застосовані широкі заходи для поліпшення в корені керівництва творчими організаціями республіки. Незабаром у «Правді від 10 липня був опублікований такий лист Сосюри: «Дорогі товариші! Я вам дуже вдячний за вашу справедливу більшовицьку критику, спрямовану на нещадне викорінення пережитків минулого у свідомості людей, спрямовану на виправлення, а не на знищення, до кращого, а не до гіршого». І врешті до цього циклу належить теж і стаття в «Правді» від 16 липня, де говориться, що «любити Україну — це пережиток націоналізму, оскільки змагання відокремитись і замкнутися в рамках національної обмежености — це суть націоналізму» (за нотаткою в «Сучасній Україні» від серпня 1951 року п. н. «Атака „Правди" на українську культуру триває далі»).

Виходячи з цих історичних пригадок, не можна й уявити кращої офіційної ідейної послідовности, ніж та, що її бачимо в культурній діяльності підбільшовицької України на обов'язуючій базі останнього слова мудрости Н. С. Хрущова і партії про зв'язок літератури і мистецтва з життям. Виразом цього, виправдуючою леґітимацією існування українського народу і показником дальших «поправних» тенденцій на майбутнє стала третя з черги декада української літератури і мистецтва в Москві, що продемонструвала при цьому і незмінні вимоги «дружби».

II

Хоч у засаді зміст декади мав би розглядатися передусім з фахового погляду літературознавства і компетентної мистецької критики, проте, на жаль, кожному ясно, що під цим поглядом, в силу умов,

не далося б зробити багато нових стверджень. Натомість у процесі життя, що, хоч і стиснене приписами партійної догматики, якоюсь мірою таки виривається з її рамок, притягають увагу явища суспільного і політичного значення, що часом є показниками непереможної життєвої динаміки, є свідоцтвом безсилля сильних і сили слабих.

Саме в такому аспекті хочемо розглянути бодай деякі моменти, зв'язані з останньою українською декадою в Москві.

Треба насамперед визнати, що непроглядна маса виступів не дає змоги схопити програму декади в цілості. У московській «Літературній газеті» К. Ґрігорьєв, може, не без двозначної нотки, написав: «Минулий тиждень був насичений такою величезною кількістю культурних подій, що їх вистачило б на цілий місяць. Хтось підрахував: щоб побачити всі декадні імпрези, треба витратити коло 420 годин. Одній людині це „обійшлось би" 60-ма робочими днями». Статистичні підрахунки, за словами автора, «це нелегка робота, тим більше, що до звичайної форми — глядач іде в театр — долучилася ще одна: артисти самі йдуть до глядачів. Тільки в один із декадних днів коло сорока концертових бриґад побувало в час обідніх перерв на заводах і фабриках столиці». Треба відмітити, що це стосується не тільки ансамблів, але й окремих письменників, поетів і мистців, включно з великими оперними солістами. В українських повідомленнях пишеться про це дуже багато, і з них довідуємося, що плян таких зустрічей перевиконано приблизно вдвоє. Це була одна з найвиразніших форм програмового зв'язку мистецтва з життям і народом. Оскільки можна робити висновки з слів російського рецензента, російські столичні мистці такого звичаю не культивують. Роля українських виступів під цим поглядом не двозначна, і про це всюди писалося «з піднесенням» перед декадою, під час декади і після неї.

Ще в жовтні 1960 року київська «Радянська культура» вмістила заохочуючу статтю славної Галини Уланової п. з. «Москва чекає з хвилюванням і любов'ю». Там недвозначно пишеться: «Єднання народів засобами мистецтва — результат мудрої національної політики нашої держави, комуністичної партії». А стосовно виступів українських мистців, то поруч з сердечними вітаннями для них нагадується: «Адже це не ґастролі, а звіт, іспит перед країною, народом і урядом, і цей іспит треба скласти якнайкраще!»

Українські мистці були свідомі того, що йдеться про звіт, звіт також і перед не згаданою в Уланової партією. Але, крім того, був це також звіт перед рідним народом. У наведеній нижче цитаті сконденсувалося приблизно все, що під тим поглядом писалося і говорилося в різних варіянтах і на різних форумах: «У Москві — столиці нашої великої Батьківщини, столиці миру і дружби, в листопаді минулого року відбулася декада української літератури і мистецтва — творчий звіт діячів культури Радянської України. Група українських письменників і мистців у день відкриття декади в листі до

москвичів писала: „Ми приносимо на ваш суд все найкраще, що у нас є". Але одночасно це було велике радісне свято соціялістичної культури, повчальне свято всього соціялістичного мистецтва, і це не бентежило справжніх творчих працівників, а навпаки, надихало і окрилювало їх. Цьому допомагало їх глибоке усвідомлення, що найкращий суддя їхній — це народ. Перед таким суддею радісно звітувати» (з післядекадного огляду «Свято української культури» в журналі «Вітчизна» за січень 1961 р.).

Очевидно, у звітах, оглядах, листах, підсумках не обійшлося без найвищих епітетів і похвал на адресу «зореносної Москви», Хрущова, партії, російського народу і т. д., — і це викликає прикре враження принизливої і запобігливої підлеглости, про яку писав Б. Подоляк після другої декади. Преса заповняється висловами вдячности та заявами зобов'язання на майбутнє з боку окремих діячів культури, а також схваленнями, зорганізованими на різних зборах. Ця акція йде зокрема з приводу надання урядом масових нагород у зв'язку з третьою декадою; указом президії верховної ради СРСР 1 014 працівників літератури і мистецтва нагороджено орденами та медалями, а багатьом мистцям дано звання народнього артиста СРСР, народнього артиста УРСР і заслуженого артиста УРСР.

Кесареві віддано все, що було можливе.

В день відкриття декади державний академічний театр опери і балету УРСР ім. Т. Шевченка виставив нову оперу Г. Майбороди «Арсенал», що передає «патос революційних подій» у боротьбі з «петлюрівщиною». Прем'єра мала високо репрезентаційний характер. Крім представників уряду і партії, були заступлені члени закордонних партійно-урядових делеґацій, які саме з'їхалися в Москву для відсвяткування 43-ої річниці жовтня. В газетах уміщено великі знімки моменту, коли українські артисти вручають квіти господарям партійного олімпу. У листі до львівського журнала «Жовтень» (за грудень 1960), озаголовленому «Незабутні дні», Ірина Вільде пише: «Перше, що дуже приємно нас вразило, була надзвичайна увага до декади з боку керівників партії і уряду. Не зважаючи на велику завантаженість державними справами, керівники КПРС, радянського уряду і особисто Нікіта Сергєєвич Хрущов знайшли можливість і час бути не раз на заходах декади, уважно стежили за її ходом, раділи і апльодували творчим успіхам митців України. Хто бачив Нікіту Сергєєвича на спектаклях опери „Арсенал", балету „Чорне золото" в приміщенні Великого театру СРСР, на масовій народній виставі „Ми з України" у палаці спорту в Лужниках, на заключному концерті декади чи на великому прийнятті в Кремлі, — той назавжди переконався, яким щирим і вірним другом українського народу, глибоким цінителем української літератури і мистецтва є глава радянського уряду, перший секретар ЦК КПРС, товариш Хрущов».

Згадана масова імпреза «Ми з України» стоголосим хором запрезентувала «Привіт Москві» і кантату Данькевича-Рильського «Клятва рідній партії».

Очевидно, ролю маркуючого кінцевого акорду повинен був виконати згаданий уже заключний концерт, що мав прозвучати по суті кінцевим політично-програмовим експозе. «Радянська культура» від 24 листопада 1960 р. говорить: «Слова привітання „Рідній матінці Москві", виголошені дзвінкими дитячими голосами, зразу ж установили між сценою і залею сердечний контакт. Ця задушевність прийшла в залю разом з піснею В. Мураделі „Україна і Росія", піснею, в якій оспівується братерська дружба двох народів, що навіки зв'язали свою долю. Її слова, як клятву, повторюють найкращі співаки України — заслужені і народні артисти, лавреати конкурсів».

III

Як у цілому сприйняла декаду Москва?

В основному на це питання не легко відповісти. Що вся імпреза мала створити якнайбільше шуму і галасу — це ясно, і ролю сумлінного рупора виконала передусім більшовицька преса.

Із сказаного досі видно, що уряд і партія, принаймні назовні, вдоволені — і цим разом невідомо покищо про будь-які прикрі наслідки для діячів української культури. Щодо повинностей, які виконала «вдячна» провінція, то доведеться повторити за Лесею Українкою слова, скеровані до мецената:

«Взірцевий маєш хор панегіристів,
Такий і в Римі не щодня почуєш».

Щодо російської публіки, то її зацікавлення, яке мало різні причини, було, мабуть, справді велике. Не один раз підкреслювалося, що квитки на декадні вистави були випродані наперед. Масові виступи, зокрема фолкльорного характеру, як і можна було сподіватися, відбилися по метрополії широким гомоном — разом з голосами визначних українських співаків, що через гучномовці лунали в дні декади над містом. Москвичі тут і там наспівували українських народніх пісень, і в цьому сенсі, може, якось і здійснилося телеграмне побажання видатного російського письменника Михайла Шолохова українським мистцям, щоб вони «покорили мистецтвом москвичів». Також і місце українській мові «з'ясувалося» ближче при цій нагоді: у загальних репортажах, а також у літературній критиці підкреслювано, що милозвучна українська мова ніби спеціяльно створена для пісні і поезії. А ось враження редакційного рецензента російської «Літературної газети» від виступу Державного ансамблю танку під керівництвом Павла Вірського: «От души хохотали москвичи над похвальбушками-казаками, которые, вдоволь наплясавшись вприсядку, едва распрямились в конце». Нотатка ця закінчується речен-

ням, написаним українською мовою: «До побачення, до нових радісних зустріч (sic!), дорогі друзі!»

Одначе на тлі відгуків і реакцій поверхового і масового характеру треба спеціяльно зупинитися на літературній критиці, що утримується в тоні товариsько-фахового обговорення, яке, поза індивідуальними виступами у пресі, в основному відбулося на форумі Спілки письменників СРСР і було зреферроване в російській «Літературній газеті» від 24. 11. 1960, у статті п. з. «Багатство української літератури». Фаховість критики в цьому випадку треба розуміти тільки умовно і неповно: слово забирають компетентні фахівці, які входять подекуди навіть у деталі запрезентованої літературної творчости; але при цьому аж надто помітно, що вони стримуються від прямого скритикування мистецьки маловартних чи безвартісних речей. Що такі речі в більшовицькій дійсності є, це відома і самозрозуміла справа, а прикро вимовним свідоцтвом цього може послужити хоч би «поезія» Дмитра Павличка, створена, як видно, з приводу валютної реформи в СРСР і вміщена в ориґіналі в російській «Літературній газеті» під час декади. Ось вона:

Наш карбованець — юнак,
Їхній доляр — дід з горбом.
Ростом мірятись однак
Їм доводилось обом.
І сказати правду слід,
Хоч вона для нас гірка:
Так було, що зверху дід
Поглядав на юнака.
А тепер вони зійшлись
Мірятись, як і колись.
Став карбованець, як грім,
Доляр-карлик став при нім.
Сердиться старий, та ба —
Не розправить він горба,
Щоб зрівняться з молодим,
Із високим золотим!
Бо карбованцю вже він
Ледь сягає до колін.
Що ж, на світі все росте.
Значить, в нашого гроша
Справді молода душа,
І не золото, не мідь,
А життя за ним стоїть!

Хоча в Києві прийнято перед декадами говорити про «вибагливих» москвичів з хвилюванням, проте цим разом, зокрема щодо московських літераторів, треба ствердити, що вони радше «вибачливі», великодушно вибачливі на те, що не повинно мати місця у справжньому ми-

стецтві. Натомість підкреслюються і широко обговорюються ті «досягнення», які задовольняють партію, отож мають задовольнити і столичних критиків. Передусім відмічається кількісний зріст української літературної творчости у парі з збагаченням літературних жанрів, що дійсності відповідає. Спілка письменників України подала на розгляд більше, ніж двісті творів, тоді як до другої декади було предкладено 69 книжок. А понад усе підкреслюється опанування українською літературною мовою нового матеріялу, нових шарів життя, розширення проблематики, «глибше приникнення в події часу і характер людей, зросла майстерність письменників, що передусім знаходить вираз у глибокому розумінні народнього життя» ... «Особливо цінний досвід української прози, поезії, драматургії в освоєнні проблем сучасности».

Мимохідь варто зауважити, що щодо досвіду і «вишколення» в тематиці сучасности, то столичні російські мистці, супроти яких ставляться звичайно менші програмові вимоги, мабуть, могли б і мали б дечого підучитися в українських колеґ: у той час, коли в Москві так наполегливо шукали за комуністичною сучасністю в українській мистецькій творчості, — російські мистці з Великого театру СРСР виступали в театральних приміщеннях Києва з таким репертуаром: «Чародійка» П. Чайковського, «Весілля Фіґаро» В. Моцарта, одноактні балети «Шопеніяна» і «Паґаніні», балет С. Прокоф'єва «Кам'яна квітка» і хореографічна картина «Вальпурґієва ніч» з опери Ш. Ґуно «Фавст».

Зате українські письменники «уміють сказати передусім про світле і романтичне» в сучасному житті. Відмічено з признанням ще один тематичний відтинок: «Багато нового принесло в літературу розроблення українськими письменниками історичної і історично-революційної проблематики».

Спеціяльно відзначувано творчу роботу і почесну ролю українських критиків, висловлено окреме признання Л. Новиченкові, М. Шамоті, Ю. Барабашеві та іншим. «Литературная газета» реферує: «Повчальні також успіхи, здобуті українською літературною критикою в боротьбі за ідейно-художні принципи соціялістичного реалізму».

Як бачимо, фатальна помилка другої декади не повторилася: «сучасність» знайшла цим разом якнайповніший відбиток, і це стало головним критерієм позитивних оцінок, основним елементом схвалення і рішальною причиною для надання «всесоюзного характеру» розглядові творчости і самій творчості. Українська література трактується як своєрідний вклад у спільний загальний розвиток більшовицької літератури. І найсуттєвіше: Союз письменників СРСР дав «високу оцінку декаді української літератури і мистецтва, як події величезної політичної ваги». Разом з цим СП СРСР «попереджає видавництва і органи друку про недопущенність „післяде-

кадного" спаду уваги до української літератури і намічає конкретні кроки для освоєння її багатств».

Всесоюзний характер події підкреслено не тільки репрезентативністю, але й активною співучастю в обговореннях з боку представників інших союзних республік. Їх голоси, подекуди, може, й не позбавлені щирої симпатії до українського народу чи до окремих його культурних діячів теж лунають в унісон із столичною домінантою, при чому відмічається спільність чи подібність історичного тла і актуальних проблем власних республік, зокрема власних клопотів з «буржуазним націоналізмом».

Треба при цьому зауважити, що російські діячі культури, разом з підкреслюванням дружби, назагал дуже дбайливо обминають моменти, що могли б з російського боку нагадувати чи акцентувати російську супрематію, вищість чи первородство. Створюється атмосфера, яка, видимо, дає підставу українським літераторам з'ясовувати справи «за круглим столом». І треба визнати, що деякі голоси російської критики залишають враження нефальшованої симпатії і справжньої уваги до української духової творчости. Часто нав'язує критика теж і до української клясики. Під цим поглядом є знаменним голос Александра Прокоф'єва, що за своєю спеціяльністю зупиняється передусім на українській поезії. Він, м. ін., пише: «У своєму великому потоці українська радянська поезія, де багато імен хороших і різних, іде за традиціями великих співців України, співців великого українського народу — Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки. Патріотичні, вільнолюбні і гуманістичні традиції клясиків не просто повторюються сьогодні сучасними українськими поетами. Вони їх розвивають і збільшують, доповнюють новими радянськими традиціями». Про своє особисте сприймання української творчости російський поет каже так: «А коли я пішов у школу, з сторінок хрестоматії на мене війнуло могутнім подихом поезії безсмертного Тараса Шевченка. Навіть у тодішніх, далеко не завжди добрих перекладах поезія Шевченка хвилювала душу, будила любов до благодатної української землі і її знедолених людей. А потім я пізнав українську радянську поезію, її видатних мистців. Мені особливо близькі пісенність і ліризм української поезії, її патріотизм, продуховлена любов до рідної природи. Яке подивугідне світло пронизує кращі українські пісні і вірші!» Згадує Прокоф'єв і «живий неповторний український гумор, що виходить із самих народніх глибин», називає Степана Олійника і «незабутнього Остапа Вишню», якого вважає прекрасним поетом.

Моменти пов'язання гуманно-етичних і літературно-естетичних елементів з невід'ємним для української духовості сприйманням краси природи відмічають різні російські критики. Це позитивно підкреслює і А. Софронов, зокрема щодо п'єси О. Корнійчука «Над Дніпром», де, за його словами, «прекрасно передано чар природи України». «В

подивугідний спосіб та природа тісно зв'язана з людськими характерами, принциповими, своєрідними, широкими, щедрими, добрими і веселими»... (Тут приходить закінчення речення, яке нам для контексту не конче потрібне: «такими, яким є і сам драматург Олександер **Євдокимович Корнійчук**»).

IV

Про справжній образ сучасної української літератури багато істотного сказано саме в критичних виступах російських літераторів. Українські письменники, говорячи про себе, помітно більше підкреслюють програмово-принципові штампи, і тому суттєві елементи української літературної творчости часом можна виловити краще з висловлювань російських критиків, ніж з обговорень і оглядів української автури.

Наскільки загальниково і «всеохоплююче» формулюються ідейні позиції літературної творчости з українського боку, свідчить хоч би заголовок інавґураційної доповіді Олеся Гончара на літературній частині декади: «Утверджувати нове в житті, оспівувати людину в людині». Що тут може вміститися вся підбільшовицька «сучасність» — це ясно. Під таким же кутом деклярувалися під час кінцевого обговорення позиції всіх жанрів творчости. Але які тенденції критичних оцінок насправді зударяються в літературних колах України, про це говорить частково скромний натяк у цитованому вже післядекадному огляді у «Вітчизні». Там сказано: «Не секрет, що багато з наших переддекадних критичних виступів грішили великою загальністю, а інколи були й легковажні, мало відповідальні або суцільно панегіричні. Інші з сучасників, навіть з таких, що їх не дуже то потріпав час і голови яких не посріблені сивиною, вважали за ознаку доброго тону поблажливо, а то й без поблажки дещо полаяти виростаюче на їх очах мистецтво і літературу України».

Пластичнішим і якоюсь мірою ефектним показником ідейних прямувань і шукань мистецьких засобів вислову були театр, опера і балет, стосовно яких частіше відмічаються деякі новаторські спроби. Передусім треба сказати, що на цьому відтинку репертуар був відносно багатий. Ось тільки важливіші репрезентаційні виступи. З опер, поставлених Київським державним театром опери і балету ім. Шевченка, побіч названого вже «Арсеналу», «Аскольдової могили» О. Верстовського і «Тараса Бульби» Лисенка, увагу притягала нова лірична опера Г. Жуковського про перших героїв цілини — «Перша весна». Оригінальною виставою ніби був балет В. Гомоляки «Чорне золото» у фаховому здійсненні П. Вірського, де, вперше в балетному мистецтві, створено образи шахтарів. Критика відмічає цікаві спроби поєднання клясичної хореографії з національним танком. Був теж ставлений балет Скорульського «Лісова пісня», поетичність і краса якого дістали високі оцінки і в якому виведено старовинні народні

обряди. З фахово-мистецького боку зацікавлювали розв'язки балетного і оперного оформлення сюжетів, що, позбавлені романтично-декоративних елементів, мали за завдання опоетизувати теми і картини будня. З того погляду «вдячне» поле мали п'єси, запрезентовані в Москві київськими драматичними державними театрами ім. Франка та ім. Л. Українки, харківським театром ім. Т. Шевченка, львівським ім. М. Заньковецької, чернівецьким ім. О. Кобилянської і вінницьким театром ім. М. Садовського. Ясно, що героєм драматургії був «завжди сучасний і партійний» О. Корнійчук з п'єсами «Чому посміхаються зорі», «Над Дніпром» тощо. Його «мужню громадську пристрасть» критика прийняла «особливо любовно». Програмовістю старалися достосуватися до корифея і В. Собко з своєю «Піснею під зорями», і М. Зарудний з п'єсою «Мертвий бог», що «розвінчує мертвого бога міщанства», і інші. Але фактично найбільше звертала на себе увагу проблемно-філософська драма О. Левади «Фавст і смерть», дійовими особами якої є люди науки і герої опанування космосу. З критичних обговорень виходить, що йдеться тут передусім про морально-етичні і філософські питання, про вищість духової сили і чистоти інтенцій над «механтропом», ідеться про глибокі життєві конфлікти. Очевидно, що навіть у випадку потужного творчого лету трудно і в такій драмі досягти справжньої висоти ідейно-мистецьких розв'язок, бо останнє слово має тут, як і всюди, програмовий комуністичний «геппі-енд». Був цим разом поставлений театром ім. Івана Франка і Шекспірів «Король Лір», про інтерпретацію якого російський критик А. Анастасієв каже, що вона може викликати серйозну дискусію і оспорення з боку спеціялістів, але робить спектакль «куди плодотворнішим від академічно вивіреного, але скучного тлумачення Шекспіра».

Крім театрів, брали участь у декаді ансамбль танцю УРСР, державний український народній хор, капеля «Думка», провінціяльні ансамблі, державна симфонічна оркестра УРСР з новими симфонічними творами (концертами і кантатами) Б. Лятошинського, А. Штогаренка, Г. Таранова, С. Людкевича, М. Колесси.

Справді масовою маніфестацією культурних потенцій України були виступи великої кількости груп самодіяльного мистецтва. Деякі з них, зокрема великі танцювальні і хорові з'єднання, «не поступаються перед професіональними виконавцями», і дістали дуже високе признання таких фахових майстрів, як П. Вірський, Г. Верьовка, М. Вериківський. Викладаючи свої спостереження, І. Вільде пише: «Декада стала справжнім тріюмфом народнього самодіяльного мистецтва. Це вигідно виділяє її серед попередніх декад».

Окреме місце в останній декаді зайняла виставка «Радянська Україна», що показала 4-5 тисяч експонатів живопису, скульптури, графіки і виробів декоративно-застосовного мистецтва. Назви малярських праць: «Портовики», «Метробудівці», «Доярки», «Металюрґи», «Шахтар

Донбасу», «Робітничий ранок», «Ранок у колгоспі», «Покоритель космосу» — достатньо документують «еволюцію» цього відтинку українського мистецтва між другою і третьою декадами в Москві. Незалежно від цього треба відмітити, що більше, ніж половина виставлених робіт — це творчість молодих художників.

Коли до всього сказаного додати виставку художньої фотографії, великий показ українських фільмів, мабуть, дотепну естрадну групу, в якій, м. ін. два головні персонажі-кияни ведуть діялог двома мовами, російською і українською, і цирк, — то це буде загальний, але далеко неповний образ змісту останньої української декади в Москві.

V

Виникає складне питання: чи і які успіхи мала декада, скажім широко, для українства, якщо її вважати згущеним образом чи перекроєм сучасного стану? Тут для ясности необхідно розмежувати культурно-мистецький і культурно-політичний аспекти, з акцентом на другій частині обох окреслень.

І відповідь теж не може бути проста.

Що в більшовицькій системі нема місця для справжнього росту вільного мистецтва і вільного творчого мислення взагалі — це зайво спеціяльно з'ясовувати, і декада своєю тематикою і соцреалістичною формою це потвердила. Що без свободи творчих можливостей тяжко сподіватися зросту непересічних талантів і що українські творчі здобутки в таких умовах не можуть піднестися до високого, світового рівня, — в цьому, на жаль, не можна сумніватися. Але в умовному сенсі також і з фахового погляду треба, мабуть, ствердити культурно-творчий ріст і вияв незаперечних потенцій. Бо треба визнати, що хотіти висловити духово-творчі поривання та ідейно-мистецькі шукання в умовах тиску і в накинених трафаретах означає мати багатий внутрішній світ і посідати творчу відвагу. У талановитіших творчих одиниць навіть у процесі зображування програмової сучасности є намагання дати по змозі кращий, цікавіший і змістовніший художній образ.

З другого боку, те, що в програмовості діячі культури часто перевиконують норму, є ясним і з чисто людського погляду зрозумілим. Це посередньо або прямо випливає часом навіть із «делікатних» натяків російських критиків. Ось що поміж славословними рядками сказав А. Софронов, розглядаючи сюжетні розв'язки в п'єсі О. Корнійчука «Над Дніпром»: «Я не хочу входити в полеміку з драматургом — це його право визначати і готувати долю своїм героям, — я хочу тільки відмітити ще і ще раз високу принциповість драматурга при розв'язці великих проблем» («Литературная газета» від 19 листопада 1960).

Але морально полегшуючим критеріем стосовно звихненої, несуверенної творчости, а заразом, може, і вимовнішим свідоцтвом майстерности більшовицької політики у спрощуванні і збіднюванні культури і духовости своїх провінцій можуть послужити паралелі «благотворних впливів» Москви на літературну продукцію інших народів. Ось вірш одного з східньонімецьких епігонів великого Ґете:

Wo heute einsam Runkelrüben stehen
und Täve Schur im Wege stecken bleibt,
da wird die Welt ein neues Werk bald sehen,
wie auf der Titelseite „Neues Deutschland" schreibt.
Wo sich die Füchse gute Nacht noch sagen
und bestenfalls ein Wanderer des Wegs mal kam,
da wird ein Schornstein in den Himmel ragen,
im nächsten Monat steht dort Kran bei Kran.
Das alles kann man nicht beschreiben,
mein Wortschatz ist dazu zu klein.
Ich kann jetzt zuhaus nicht mehr bleiben
und stürz' in den Aufbau mich rein.

І в східній зоні Німеччини проходить процес створення «зв'язку літератури і мистецтва з життям», і тут, наприклад, для посилення колективізації постають такі твори, як оперета «Ді швайнегохцайт» та подібні. Стан васальної підлеглости на літературному і мистецькому відтинку цього найбільше на Захід висуненого більшовицького форпосту є дуже виразний. Про це свідчить широке обговорення, що під заголовком «Нова німецька література» недавно подавалось у Баварському радіо, звідки ми і взяли наші ілюстрації.

Коли зважити багато більшу історично-політичну і географічну трудність становища українського народу в Українській РСР, коли взяти на увагу чотири десятиліття ґеноциду та терору і масову фізичну ліквідацію українських письменників та мистців, то оцінка життєздатности української культури і сили української духовости не виходить на некористь українців. Але це вже стосується пункту, де ми від мистецьких критеріїв переходимо на соціологічну та суспільно-політичну площину.

Критика авторських з'ясувань, зокрема у виступі в Москві Андрія Малишка під час обговорення української поезії, відмічає, що передусім відчувається намагання розуміти радянську поезію України як поезію г л и б о к о н а р о д н ю. Це треба перенести і на інші ділянки літературної і мистецької творчости, і треба ствердити, що народність була досі притаманна всім етапам ставання, розвитку, відродження та еволюції нашої культури — і разом з тим української нації, як такої. Хоча з погляду суто мистецької динаміки це поле є вузьким, проте цим не зменшується значення народности ук-

раїнської культури як елементу національно-політичного самозбереження і самоутвердження, без огляду на те, яку ролю цій народності визначає той чи інший імперіяльний режим. Яке місце призначає Україні Москва, що на теперішньому культурно-політичному етапі допускає українські декади літератури і мистецтва, про це мимохіть сказав Н. Асєєв у дружньому вірші, присвяченому П. Тичині («Привет Тычине»), що був надрукований під час декади в російській «Літературній газеті». Автор, звеличуючи юність українського поета, каже:

«Не меркнет сердечный ваш образ,
Оставшийся молодым, —
Той молодостью народа
Забойщиков, пастухов,
Что духом гречишного меда
Повеет от ваших стихов».

Без сумніву, плеканням культурного провінціялізму Москва осягає по суті політичні цілі. Після генеральних історичних розгромів нові пригнічені покоління забули або і не знають, що міґрація високих культурних надбань Київської Академії на північ стала фундаментом культурного росту тоді ще провінціяльної і глухої Московщини. І примхою історії народжений парадокс дистанції між малоросійським гопаком і світової слави російським балетом і досі помагає гордовитій метрополії сліпучим блиском осяювати «народ забойщиков и пастухов», з якого не один талант на протязі кількох століть підкріпив культуру «столиці». Світових світичів культури українець може бачити тільки в Москві, відчуваючи, що сам він у її тіні не тільки не може вирости на людського генія, а і свою скромну славу мусить покірно заслужити з протекції ласкавого мецената.

«Тепер в Елладі той лиш має славу,
Кого похвалить Рим».

Так виглядає один з основних і основоположних елементів російської «політики декад», цієї «мудрої національної політики», як висловилася російська балерина Уланова, при чому активізація українства в культурному народництві має служити Москві засобом для його деполітизації.

Але, з другого боку, «політика декад» — це поступка перед стихією українства, якого не спинити і Кремлеві і супроти якого стає необхідним стосувати «мудру політику». Ось як під тиском історії і життя родиться і здійснюється ця політика. «У ті дні, як фронти вітчизняної війни підкотилися до кордонів України, на одній з нарад, де були керівники партії та уряду, письменники, композитори, культурні діячі, Нікіта Сергєєвич сказав, що було б дуже добре, коли б ми прийшли на визволені українські землі з українським народнім хором»... І ще сказано таке: «Ми пишаємося тим, що ініціятива

створення Державного українського народнього хору належить Нікіті С. Хрущову». Це є фрагмент з статті про відомий хор під керівництвом Г. Верьовки, написаної солістом цього хору, Володимиром Перепелюком («Дніпро» за листопад 1960).

Отож не потребують українські мистці аж надто багато дякувати партії, бо і вони для партії та уряду СРСР потрібні. А втім саме в декадному перекрої стає ясним, що всі досягнення, які має сьогоднішня підбільшовицька українська культура, є вислідом упертого і наполегливого труду самого таки українського народу, вислідом його талановитости і патріотизму. Наглядним показником цього є великою мірою просто ґрандіозна, ідейно-жертвенна, окрилена національним патосом українська мистецька самодіяльність. З цих аматорських колективів часто виходять і професійні мистці, наприклад, співак Д. Гнатюк, якого колись на показах самодіяльного мистецтва відкрив покійний Паторжинський, або молода солістка київської опери, лавреатка міжнародніх конкурсів Євгенія Мірошниченко, що власне завдяки «мудрій політиці партії» ще недавно в ремісничому училищі спеціялізувалася на слюсаря-складальника радіоапаратури.

Уже сама участь понад двох тисяч виконавців декадної програми — це справжня мобілізація українських сил. Навіть з погляду політичного пристосування до системи і режиму це є своєрідна національно-політична підметність, що в скалі існуючих допущенних можливостей посилює зріст питомої ваги України у всесоюзному укладі. Вирізнення України між іншими республіками акцентується чимраз більше. «В різних місцях столиці майоріли червоно-лазурові стяги України»; «в Москві звучало українське слово». Щира, задушевна радість і, може, гордість промовляє з тих чи інших рядків післядекадних повідомлень і репортажів. Виходячи з фактичного стану, коли йде тихий, затяжний, але впертий змаг за рідну мову, за свою українську душу, ми повинні сказати, що це здійснюється утвердження українства на даному етапі історії, на одному відтинку широкого фронту боротьби нації за своє життя.

З нагоди останньої декади В. Сосюра написав для «Литературной газеты» коротку статтю, в якій сказав таке: «Велика російська мова! Якби не вона, я не був би таким, яким став. Адже вона старший і любиміший брат солов'їної мови моєї безсмертної України. ... Злиття мов, злиття всіх національних культур — це справа чудесного, але ще не скорого майбутнього». І закінчує В. Сосюра цю «довідку» словами М. Рильського:

«Мужай, прекрасна наша мово,
Серед прекрасних братніх мов,
Живи, народу віще слово,
Над прахом царських корогов,
Цвіти над нами веселково,
Як мир, як щастя, як любов».

VI

Після шокуючого виступу канадійського прем'єра Діфенбекера на форумі ОН, коли він закинув більшовикам імперіяльну політику супроти України, остання декада української літератури і мистецтва в Москві мала виконати ще спеціяльне завдання на користь зовнішньої політики СРСР. Більшовицька пропаґанда ясно говорила про те, що декада покаже, яким є насправді становище України в СРСР. Разом з тим мала бути, очевидно, ще раз у масових розмірах продемонстрована для світу дружба між Україною і Росією.

З нагоди «великого свята української соціялістичної культури» у «Правді» від 12 листопада 1960 р. була вміщена (і передрукована іншими газетами) довжелезна стаття першого секретаря ЦК КП України М. Підгорного. Детальному, «майже фаховому» обговоренню різних ділянок українського мистецтва передували обширні цифрові дані про економіку УРСР, а все разом мало дати переконливий образ досягнень України в радянській системі, на шляху до комунізму і передусім під опікунчим впливом дружби «великого російського народу».

З усієї, тактично аж надто примітивної, а політично просто наївної масової післядекадної акції продукування українських заяв про дружбу стає ясно, що ця дружба є тонким місцем в українсько-російських стосунках. Свою вимову має під цим поглядом і згадана вище «скромна стриманість» і «делікатність» з боку самих росіян, які, можливо, вчаться бути уважними, щоб не захитати це «відвічне братерство».

*

Цікаво було б знати, яку науку виніс для себе з декади дипломатичний корпус, що відвідав її репрезентаційні імпрези? Чи скріпилося переконання у світі про «суверенність» УРСР в наслідок показу барвистого фолкльору і крикливої демонстрації «братньої відданости» українців урядові СРСР?

І наприкінці ще одно питання. Чи всім москвичам у декадні дні справді припала до серця «Україна в Москві»?

Приходить грішний сумнів.

Але, може, ця декада могла все таки примусити далекозоріші уми столиці призадуматися над історичним майбутнім обох народів?

ЗИҐМУНТ МАРКЄВІЧ:

ТАРАС ШЕВЧЕНКО НА ТЛІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ЗБЛИЖЕННЯ

Історія обох наших братніх народів рясніє епізодами дружньої співпраці, що скріплює серце, але вона також повна — як це звичайно між сусідами буває — Каїнових порахунків включно з кровопролиттям. Не перебільшуймо цих жалюгідних випадків, які дуже часто постачають шовіністам матеріял, щоб ще далі завогнювати ситуацію. Ця сама історія вчить нас, що багато крови проливається в громадянських війнах, а приклад «тарнівської рабації» з 1846 року свідчить краще, ніж різні з'ясування, що соціяльна проблема, доведена темнотою та інтриґами до пароксизму, каже забувати про національні пов'язання навіть у засязі тієї самої етнічної групи. Справою людей доброї волі є таки прямувати до того, щоб усунути ці подразнення, бо вони звичайно випливають з переконання про вищість однієї групи над другою, зокрема, коли розглядання минулого доводить, що можна майже нічого не знати про сусіда, хоч люди живуть століттями поруч і є биті тими самими політичними ударами.

Дивним є, як часто навіть освічені люди добре орієнтуються в справах далеких країн, а цілковито розгублюються в оцінці найближчих для них явищ, тобто в ділянці співжиття двох народів, яким доля судила бути сусідами. Якщо мова про польську громадськість, то її незнання української проблеми було деколи вражаюче. Якби давати оцінку на підставі відомих нам усім явищ з-перед 1939 року, то для тодішнього жителя Познані, Катовиць чи Варшави українець (звичайно, «русін») був чимось у роді казкового «залізного вовка»; якщо ж ідеться про жителя Західньої Галичини, який частково знав українця з власного погляду, то для нього українець великою мірою був персоніфікацією диявольських плянів, інспірованих ворогами Польщі. Навіть поляки, що осіли на теренах, де обидві національности жили поруч, як от у Перемишлі, Львові, Станиславові, Тернополі чи Луцьку, — як це часто буває на окраїнних теренах, де почуття племінної або етнічної приналежности переяскравлюється, — не ста-

ралися пізнати свого сусіда і в наслідок цього передавали з покоління в покоління ряд фальшивих інформацій, опертих на упередження.

Цей вступ був конечний, щоб у належному світлі представити заслуги тих поляків, які, відмовившись від загальних поглядів про свою культурну вищість, не тільки простягли руку до братів-українців, але старалися передусім правильно інформувати про них своїх земляків.

Я довго задумувався над тим, чи висунути на чоло цих міркувань, хронологічно взявши, як одного з перших, Михайла Чайковського, відомого автора повістей, який відограв також певну ролю в політичному житті Великої еміґрації (польської). З дитинства він був міцно пов'язаний з козаччиною: його три дядьки служили в козацькому війську, а один з них загинув під час оборони Запорізької Січі в 1775 році. Його мати, внука гетьмана Брюховецького, виховала юнака на справжнього козака «душею і тілом». Атмосфера багатого панського двору в околиці Бердичева з польсько-козацькими взаємостосунками не переднахилила Чайковського до безкомпромісового пов'язання себе з Польщею. Все ж таки ця молода людина з широкою, степовою вдачею, яка завжди керувалася сантиментом (деколи навіть честолюбністю), хоч почувала себе погано у варшавській атмосфері і давала перевагу товариству російських офіцерів, — ця людина взяла участь у листопадовому повстанні (1831 року) і пізніше пішла на еміґрацію. Сіре існування в т. зв. «депо» в Буржі стало б життєвою поразкою для Чайковського, якби не живили його два почуття, які з часом переродилися в одно суб'єктивне переконання. Майбутній автор повістей свято вірить у місію козацтва: він є за відродження Запоріжжя під польським королем. Але тому, що більшість еміґрації гуртується навколо республіканських і демократичних гасел, Чайковський приєднався всією своєю палкою вдачею до табору князя Адама Чарторийського. Посланий ним до Константинополя, він починає там надзвичайно жваву діяльність, скеровану проти Росії.

На цьому місці важко присвятити більше уваги далекозорій політиці князя Чарторийського, який побіч стількох питань, зв'язаних з формуванням панславістичного фронту і з конечною обороною перед царським імперіялізмом, не занедбував також справи польсько-українського співжиття. В гарній праці Марцелі Гандельсмана п. з. «Українська політика князя А. Чарторийського перед Кримською війною» (Варшава, 1937) говориться і про спроби порозуміння з керівником козаків, отаманом-розкольником Гончарем, — спроби, відомі хоч би із спогадів Герцена, і про намагання прищепити на Балканах переслідувану з 1839 р. царатом унію; все це виразно доводить піонерську ролю князя також і в цій ділянці.

Коли ж по інтервенції Ніколая I на Угорщині в 1849 р. російський амбасадор при Високій порті наполегливо вимагав видачі Чайков-

ського або заборони його ворожої діяльности, останній перейшов на мохаммеданство і, як підлеглий султанові, далі продовжував свою працю. Вона полягала в поборюванні російських впливів на Балканах і в намаганні створити козацькі полки серед т. зв. «некрасовців». Коло 1870 року Чайковський втратив віру в доцільність цієї акції. Кидаючися з однієї крайности в другу, він рішається повернутися на рідні землі і думає, що росіяни використають його для великого діла поширення панславізму, з осідком у Києві, який за його плянами мав би стати центром слов'янства. Засоромливо розчарувавшися в своїх розрахунках, Чайковський — політичний банкрут — закінчив своє буйне життя самогубством у 1886 році.

Ця нескоординована громадська діяльність письменника, який від князя Чарторийського перекинувся до султана, а опісля до царя, нагадує якоюсь мірою історію з Хмельницьким, меншою мірою Мазепу, знаменитого політичного грача в порівнянні з нашим письменником. Вражений саме браком рішучости в старого князя, Чайковський став жертвою незрівноваженого характеру і на старість гірко жалував з своїх турецько-російських досвідів.

Але для нас є цікавим інший бік діяльности буйної козацької вдачі, яка найкраще почувала себе на коні. Чайковський був талановитим письменником, який своїми творами відограв видатну ролю в зацікавленні польських читачів козацьким і українським світом. У 1930 році «Рух літерацкі» нагадав про його цікаву статтю з 1831 року п. н. «Декілька слів про русинів». У 1835 р. Чайковський видав брошуру французькою мовою п. н. «Який був вплив козаків на літературу на Півночі і на Сході?», текст якої був доповіддю на науковому конґресі в Парижі. В 1836 р. він друкує в журналі «Ревю дю Нор» (Ліль) довшу статтю п. н. «Статистика північних народів: про козаків».

«Козацькі оповідання» (1837), «Вернигора» (1838), «Кірджалі» (1839), «Розповіді» («Ґавенди» — 1840), «Гетьман України» (1841), «Кошовата» (1841), «Українки» (1841), «Овручанин» (1841) — ось декілька назв його творів польською мовою, тематично пов'язаних з країною його молодости. Кольоритна і буйна Україна знайшла в ньому свого захопленого маляра. Історія цих земель в оперті на Польщу, польсько-українське співжиття, найчастіше обмежене панським двором і селянською хатою, як двома суспільними чинниками, а передусім звичаї та пісні українського народу виповнюють сторінки цих оповідань. Чайковський не вагається переплітати свої описи рядом пісень, прислів'їв та діялогів, поданих українською мовою. Добре знання Волині і своєрідної мови окраїн становлять суттєву вартість творів Чайковського, які є слабші щодо своєї композиції та психології окремих постатей.

Особливо вирізняється серед цих творів «Овручанин», щось у роді парафрази «Пана Тадеуша» Адама Міцкевіча. Акція цієї повісти відбувається також у 1812 році; нерішучість овруцької шляхти, яка зво-

лікає з повстанням по боці Наполеона аж до його поразки в глибині Росії, творить тло повісти. Понад проблематику твору підноситься прекрасний опис країни, яку автор знав безпосередньо, її жителів, фолкльору та мови; завдяки цьому описові «Овручанин» не втратив до сьогодні своєї інформативно-документарної вартости.

Не слід недоцінювати значення цих творів, які польській громадськості в трьох займанщинах показали екзотичні для неї окраїни («креси»). З сьогоднішньої перспективи вони видаються нам вилиняли; але в той час, коли польська повість була рідкістю, книги Чайковського давали захоплюючу лектуру. Вони нагадували про польсько-українське, точніше висловившися, про польсько-козацьке братерство і з цього погляду становили бажану літературну подію.

В п'ятому десятиріччі XIX стол. Чайковський, який цілковито поринув у свою працю дипломатичного агента, присвячує вже менше уваги питанню польсько-українського культурного співжиття; однак його повісті далі відограють важливу ролю посередника між обома народами. Незабаром письменник здобуде ряд союзників та продовжувачів початого діла.

Рік 1846-ий, рік «галицької різні», відкриває на т. зв. загарбаних землях (Литва, Волинь, Полісся, Поділля) нову добу в історії польсько-українських взаємин. Ми мали перед тим поетів і письменників, як от Мальчевський, Залеський та Ґощинський, які в рамах т. зв. «української школи» займалися головно козаччиною з пункту бачення своєрідної окраїнної екзотики та льокального кольориту, таких цінних для кожного романтика. З того часу йдеться про інший аспект цієї культурної течії. Мабуть, менше або більше підсвідомо ввійшла тут у гру політична ідеологія Красінського, автора «Псалмів», а передусім автора «Пржедсьвіту» з його гаслом: «Одне тільки, одне чудо, польська шляхта з польським людом» — в інтерпретації, пристосованій до змінених обставин. Отож польський шляхтич шукає зближення з українським селянином, своїм підлеглим; як завжди, література буде першою, що зареєструє такі вияви. Але побіч цієї, назвім її, песимістичної інтерпретації («А ти злякався, шляхетський сину» — за висловом Словацького) існує ще інше пояснення. Це є роки жвавої інтелектуальної діяльности Київського університету, який, так би мовити, відограє тепер ролю Віленського університету «двадцятих років». Українська проблема є в той час не так питанням політичним, ще недостатньо дозрілим, як радше суспільним. Ідеться про стосунок українського або рідше польського «найменшого брата» до шляхти, майже виключно польської. Серед тодішньої університетської молоді, що знаходилася під сильним впливом демократичних гасел, жваво розвивається радикальна суспільна думка. До неї доходить спізнений відгомін «Громади Умань» на острові Джерсі, тієї збірноти, яка свою діяльність розуміла як каяття в помилках минулого щодо України. Ліквідація панщини є першим етапом, передбаче-

ним на шляху реформ. Звідси постає конечність праці на двох ділянках: поперше, переконувати шляхту старшої ґенерації, яка найчастіше мала назадницькі погляди, що визволення селян є справою неуникненною і, подруге, показати цій ґенерації її підлеглих (які досі її не цікавили) в новому світлі. Фолкльор і своєрідна поезія селянського життя мають зробити селян симпатичними. В першій ділянці, яка зустрічала спротив окупаційної влади, діяльність обмежувалася передусім обміном думок під час дискусій та зборів, тобто живим словом, яке не підлягало цензурі. Зате підготування ґрунту для того, щоб селянина визнати людською істотою, становить питання ч. 1 поступових писань.

На цьому місці треба підкреслити поважні, хоч не достатньо оцінені, зусилля групи молодих, згуртованих навколо журнала «Ґвязда» в Петербурзі (1846) і в Києві (1847-1849). Декілька раків важкого існування цього періодика становлять проміжок часу, добре записаний в історії польсько-українського культурного зближення. Ініціятором цього зближення став Зенон Фіш (Тадеуш Падаліца — 1820-1870). Він продовжує почату колись у віленському «Атенеумі» творчість з українською тематикою («Тарасова ніч», 1841-1842), як у ділянці белетристики («Українська повість», 1848), так і в пізніших, набагато глибших «Листах з України» (1861) з суспільно-політичною проблематикою. Йому вторує його найповажніший співробітник і стовп журнала, Антоні Марцінковський (псевдоніми: Новосельський, Якса, Ґриф; 1823-1880), автор двох солідних праць: «Український люд» (2 томи, Вільна, 1857) і «Наддніпрянське прикордоння. Нарис українського суспільства в XVIII стол.» (2 томи, Київ, 1863). В ділянці белетристики група «Ґвязда» може показати досить багатий доробок. Александер Ґроза (1807-1875), який не скривав своїх переконань, гостро засуджує крамольника Міколая Потоцького в українській повісті з життя народу п. н. «Канівський староста» (1836), а в пізнішому творі п. н. «Перше каяття Залізняка» (1843) він палко боронить українське простолюддя. Ґроза є також автором двох інших творів: «Українські картинки» (Вільна, 1855) та «Гриць, драма українська» (Вільна, 1858). Його брат Сильвестер (1793-1849) навіть випереджає, формально беручи, діяльність «Ґвязди» як автор «Подільсько-українських оповідань» (2 томи, 1842). Нарешті поетом більшої слави є Людвік Кондратович (псевдонім: Владислав Сирокомля; 1823-1862), співробітник «Ґвязди», людина щирих демократичних переконань і — що нас спеціяльно цікавить — перекладач Шевченка. Він є, м. ін., автором «Коротких студій про мову та характер поезії русинів у Менській провінції» («Ґазета варшавска», 1856).

Як відповідник української творчости в дусі «Ґвязди» занотуймо поезії вихованця Крем'янецького ліцею, Тимка Падури (1801-1871). Видані вперше у Львові в 1842 р .«Пенія Томаша Падури» публікуються знов у Варшаві в 1844 р. як «Українки з нутою Тимка Падури»,

щоб через 30 років, знов у Львові, прийняти остаточний заголовок «Письма Тимка Падури» (1874).

Цей оригінальний вияв української творчости випередив перший під австрійською окупацією збірник народніх пісень, зредаґований Вацлавом Залеським, який під промовистим псевдонімом «Вацлав з Олеська» видав у Львові в 1833 р. «Польські та руські пісні галицького простолюддя». Хоч Залеський, який був високим австрійським урядником, не виявляє великої симпатії для селян, яка характеризує всіх письменників з-під знаку «Ґвязди», що їх обвинувачувано в «хлопоманстві», все ж таки його праця становить перший доказ зацікавлення українською піснею на терені Галичини і з цього погляду заслуговує на те, щоб про неї нагадати. Залеському вторує Жеґота Паулі своїм двотомовим збірником п. н. «Пісні руського простолюддя в Галичині» (Львів, 1839-1840).

Наукова вартість вище згаданих публікацій, а також мистецький позем творів, зв'язаних з групою «Ґвязда», очевидно, залишають багато до побажання. Все ж суттєвою справою є факт, що ці письменники зробили чесне зусилля, щоб поінформувати суспільство про його найближчого сусіда-автохтона. Їх демократичні переконання, що виявлялися в ідейній боротьбі з опортуністичним часописом «Тиґоднік Петерсбурскі», щира симпатія до селянина, яка деколи переходила в любов, сповнену співчуттям до жертви визиску, вказували на теоретичну можливість у мирний спосіб розв'язати першу трудність — польсько-український суспільний антагонізм, очевидно, при прихильній або невтральній російській настанові, на яку, на жаль, не можна було рахувати. Факт, що цілий ряд творів, в яких вперше сказано про минувшину українців (саме окреслення «українець» було новістю) і про їхнє право на землю батьків, появився в чотирьох інтелектуальних осередках, у Києві, Вільні, далекій Варшаві і навіть у Львові, — вже сам цей факт спричинився до створення сильного ідейного ферменту. Напередодні січневого повстання (1863) він мав завдання висунути на перший плян ліквідацію панщини. Ніколи перед тим, ні потім почата літературою польсько-українська суспільно-політична співпраця не мала так догідної коньюнктури на загарбаних землях, як у 1855-1862 роках.

Найкращою персоніфікацією цього напрямку був знову письменник польсько-українського походження, Леонард Совінський (1831-1887). Зв'язаний з родом ген. Совінського, який прославився обороною м. Воля в 1831 р., він успадкував по матері, Пелагії Павлицькій, палку та буйну вдачу. Ця вдача, сполучена з культом героїзму, плеканого в родині, визначила його поставу як безкомпромісового суспільного діяча та письменника. Як студент Київського університету, де він студіював спершу філософію, а потім медицину (якої не закінчив), Совінський бере активну участь в університетському житті, зв'язавшися дружбою з Володимиром Антоновичем, пізнішим профе-

сором цього учбового закладу. Письменник розвивається в ідейному оперті на групу «Ґвязда», хоч, формально беручи, не вдалося знайти слідів його співпраці з нею з огляду на його молодий вік. Після подорожі по Західній Європі, що її він відбув у товаристві Крашевського, який звернув увагу на видатний талант Совінського, поет повертається на Україну і в 1859 р. поселюється в Києві. Починаються роки його жвавої літературної та суспільної діяльности.

Поруч ліричних творів та драматичних спроб появляються в той час його «Студії над українською літературою» (1860). Незабаром після цього, з приводу смерти великого українського поета Совінський видає студію «Тарас Шевченко», до якої додає свій переклад «Гайдамаків» (Вільна, 1861). В наступному році письменник висловлює свої суспільно-політичні погляди в цікавому «Листі з села» (надрукованому в газеті «Курієр віленьскі» та окремою відбиткою). Турботи щодо політичного освідомлення простолюддя обох національностей і щире прагнення зрівняти українського селянина, як громадянина, з передовими суспільними верствами диктують Совінському цілий ряд теоретичних розв'язок, як конечних наслідків надання селянам власности. Попри цю публіцистичну діяльність Совінський старається реалізувати свої постуляти. Він стає палким аґітатором селянської емансипації серед неприхильної цій емансипації шляхти. Обраний на пост т. зв. «мирового судді», обов'язком якого було лагодити спори між поміщиками і селянами у дворічний період перед офіційним знесенням кріпацтва, Совінський обвантажує себе подвійною, а то й потрійною працею і здобуває безмежне довір'я своїх підопічних. Очевидно, вся ця діяльність, радше вимушена на російському уряді, не здобула йому визнання. Ув'язненого напередодні січневого повстання Совінського засилають у листопаді 1862 р. в глибину Росії, звідки він повертається щойно по п'яти роках. Вимушена бездіяльність на засланні стала причиною життєвої трагедії письменника. Після повернення пристрасний романтик не може знайти спільної мови з суспільством, яке схиляється до позитивізму; а набутий нахил до п'янства відбирає решту енергії колись рухливому громадському діячеві.

Поруч щораз гострішого поборювання т. зв. матеріялізму в його найпрозаїчнішій формі («збагачуйтеся» — «анріщісе-ву»), єдиною незмінною рисою творчости письменника є любов до простолюддя. Цій проблемі він присвячує свою драму на п'ять актів «На Україні». Там він стає строгим, але об'єктивним суддею жалюгідних випадків, коли українські селяни, нацьковані російським інтриґантом, вирізали в селі Соловіївці весь відділ польської молоді, що йшла на повстання в 1863 році. Не зважаючи на те, що вбито людей, які не хотіли сплямити себе братньою кров'ю і тому добровільно віддали зброю своїм майбутнім вбивникам, Совінський не обвинувачує українського селянина, жертви темноти та поганих інстинктів, розв'язаних «іншими бісами». Прекрасні сцени, присвячені важкій долі селянина, експлу-

атованого паном, а передусім економом, заслуговують на те, щоб їх умістити в антології, як доказ глибокої любови Совінського до «поневолених та покривджених». Совінський суворо засуджує старше польське покоління, його нерішучість, боягузтво, а деколи навіть підлість. Симпатії автора рішуче скеровуються в бік університетської молоді; він правильно відтворює її ідеологічні спори, які стосуються суспільних та політичних питань. Ідейний конфлікт між представником польської молоді і українцем Чорнишем (ішлося безсумнівно про згаданого вище Володимира Антоновича) стає немов центральною проблемою цієї гарної драми. Виданий у Познані в 1873 р. у скаліченій цензурою версії, поставлений у Кракові щойно в 1900 р., сценічний твір Совінського, не зважаючи на те, що він став одним з джерел для «Варшав'янки» Виспянського, не мав, на жаль, більшого відгомону. Дальші переклади з Шевченка, м. ін., переклад «Наймички» (Львів, 1870), а також і «Празник», щось у роді ідилії, пізніше розширеної у твір п. н. «Петро» (Львів, «Мрувкі», 1882), свідчать, що любов до України та до її жителя далі становила одну з головних рис творчости Совінського.

Спеціяльне місце займає цей поет як перекладач Шевченка. Коло 1861 р. зустрічаємо на терені Вільни три спроби перекладів творів великого українського поета. Якийсь Ґоржалчинський здобувся на переклад «Гайдамаків»; але цей переклад не дістав визнання ні Совінського, ні інших дослідників. Тому Совінський сам переклав поему, а також цілий ряд менших ліричних творів, не враховуючи вже згаданої «Наймички». Третім поетом, який намагався перещепити в польську літературу творчість Шевченка, був Владислав Сирокомля. Він переклав «Кобзар» (у виданні 1861 р.), обминувши однак усі неприхильні для поляків місця; цей переклад, один з останніх творів поета, є далекий від досконалости. Без сумніву, Совінському завдячуємо найточніші і при цьому найкращі переклади Шевченка — аж до перекладів Юзефа Лободовського. В його творчості знайдемо також переклад вірша Миколи Костомарова п. н. «Геллада»; цей вірш один з біографів уважав навіть оригінальним твором Совінського. Разом із згаданою вище студією «Про українську літературу», ці переклади становлять цінну позицію в назагал слабо репрезентованій польській україністиці. Якщо ж додамо, що письменник був у постійному зв'язку з відомим журналом «Основа» (1861-1862), в якому він — згідно з отриманими інформаціями — співпрацював, то видатне становище Совінського в ділянці польсько-українського зближення не може підлягати жадному сумніву.

Мені не була доступною «Бібліографія перекладів Шевченка», видана у Варшаві в 1939 р., і сьогодні я не маю, на жаль, повної збірки стосовних перекладів Совінського. Лише порядком інформації можу подати наступні позиції: «Доля» («Куріер варшавскі», 1880), «Думка» (1882), а також поезія Шевченка з невідомим мені заголовком (1885).

Тим же роком датуються два інші переклади, надруковані в збірці п. н. «Смерком» («О змроку», 1885): «До зорі» і «Калина». Далі в студії про Шевченка знаходимо переклади вірша «Пустка», фраґментів «Причинної» («Уржечона»), «Катерини» і «До Квітки-Основ'яненка».

Незалежно від згаданих перекладів, що є важливим чинником у ділянці культурної співпраці обох народів, існує живе пов'язання Шевченка з поляками. Почалося з літератури. Немає сумніву, що Міцкевічеві «Книги народу і паломництва польського» стали — як у випадку інших слов'янських народів — могутнім ідейним підбадьоренням: з них постали «Книги битія українського народу» — цей катехизм України, яка прокинулася до незалежного життя. І хоч незвичайно суворий присуд Ніколая І-го, який, знущаючися з Шевченка як здогадного автора цього твору, небезпечного для російської імперії, поклав кінець «Братству св. Кирила і Методія», проте поет-маляр (якому заборонено писати, малювати і співати) зустрів на шляху своєї каторги не одного поляка, представника таких самих самостійницьких прагнень.

Крім знайомости з «Книгами народу і паломництва польського», до якої поет признався під час процесу, творчість принаймні двох польських письменників не була чужою Шевченкові. Були це репрезентанти двох протилежних таборів — Лелевель і Красінський. Відомо, що автор «Кобзаря» мав у власному посіданні твори Лелевеля та Міцкєвіча, які він дістав у спадщині по польському студенту Дембському, якого він прийняв до себе на квартиру і який жив у нього аж до своєї смерти на сухоти. Знайомість з творами Красінського стає безперечною у світлі дослідів Ярослава Гординського і Валеріяна Квятковського над творчістю Шевченка.

Початий у цей спосіб стосунок до польської літератури дістає дальший стимул в Оренбузі. Український засланець зустрінеться там принаймні з кількома поляками. Перше місце серед них займе Едвард Желіґовський (Антоні Сова, 1816-1864). Цей член згаданої групи «Ґвязда» мав багато даних, щоб стати близьким Шевченкові. Його одноліток з радикальними суспільними поглядами і з живою симпатією до українського простолюддя, обдарований невеликим, але оригінальним поетичним талантом, автор голосної в той час драми «Йордан» (1846), А. Сова був засланий в середині 1851 р. до Петрозаводську. Завдяки наполегливим заходам Броніслава Залеського переведений в 1853 р. до Оренбуґу, він познайомився там з автором «Гайдамаків». Б. Залєський пише про ці взаємни таке: «Тарас Шевченко цінив його дуже високо, переклав деякі його пісні і щиро подружив з ним аж до кінця свого життя» («Рочнік Товаржиства ґісторичнолітерацкеґо», 1866, стор. 370).

Тоді як зближення між українським і польським поетом мало своїм підложжям подібні суспільні погляди, пов'язання між Шевченком і Броніславом Залєським мало інший характер: їх в'язала пере-

дусім пошана до глибоких людських вартостей, які обидва посідали; заслання та спільна недоля дозволили їм виявити себе, не зважаючи на те, що обидва засланці різнилися багатьма поглядами. Броніслав Залеський, колишній член та генеральний секретар «Товаржиства гісторично-літерацкего» і директор Польської бібліотеки в Парижі, є, м. ін., автором добрих спогадів п. н. «Польські засланці в Оренбурзі», в яких знаходимо багато вісток про Шевченка, а також автором французької брошури, на жаль, мені недоступної, п. н. «Життя киргизьких степів — описи, розповіді, казки» (Париж, 1865).

Студія про польських засланців в Оренбурзі не обмежується, як це звичайно буває, особистими спогадами автора. Це є передусім докладний з географічного погляду опис країни; на тлі, баченому очима безпосереднього свідка, Залеський накидав стислий історичний нарис мартирології примусових польських жителів цієї країни — від учасників Барської конфедерації, почерез представників «філоматів» з Томашем Заном та Сузіном на чолі і до сучасників Шевченка, учасників визвольних змагань.

Із спогадів Броніслава Залеського я дозволю собі навести дві цитати, які стосуються великого українця. Польський свідок його заслання плямує перверсію російського адміністратора країни, Оберучева, такими словами: «Шевченкові він сам наказав, наприклад, малювати картини степових фортець, хоч йому було заборонено рисувати, і дякував йому за це; але коли він отримав донос, що Шевченко малює також портрети, він налякався, поставив його під суд, зробив донесення цареві, і бідний поет просидів разом з киргизами більше, ніж один рік, у брудній в'язниці» (стор. 101). Інший фраґмент має темою довготривалі польсько-українські спори, які тягнуться через покоління. Вірогідна оцінка Залеського звучить так: «Шевченко, внук одного з гайдамаків, який у своїй палкій крові виношував ненависть до польської шляхти і мріяв про окрему малоруську незалежність, погодився там з Польщею, написав вірш до приятеля-ляха і визбувся багатьох давніх помилкових поглядів, а нашим братам уможливив пізнати всю прекрасну, щиру та поетичну вдачу руського народу» (стор. 104).

В своїй великій скромності Броніслав Залеський затаїв, що тим приятелем, якому Шевченко присвятив вірш «До ляхів», був він сам. Але це не є єдиний слід їхньої дружби. Існує 18 листів Тараса Шевченка до цього історіографа оренбурзького заслання, які опубліковано в недоступному, на жаль, для мене журналі «Киевская старина» за 1883 рік.

Нехай буде дозволено мені висловити свої особисті почуття. Коли в 1942 р., закінчуючи недобровільну подорож, я мандрував шляхом дідів та прадідів через степи Казахстану, то в цьому далекому Оренбурзі (в якому, крім назви, змінилося небагато) з моєї пам'яті якось випали спогади про Шевченка, бо в той час я був переобтяжений ви-

довищем інших страждань. Тоді це місто було для мене тільки місцем заслання Томаша Зана, приятеля Міцкевіча. Сьогодні, коли епізод польсько-української приязні, народженої в спільній недолі, нерозривно зв'язався з спогадами про Оренбург-Чкалов, виникаючі перед очима моєї уяви степи Казахстану залюднилися постатями дорогих нам усім мучеників за ту саму справу.

У наведеній вище цитаті з статті Броніслава Залеського може зробити враження на теперішнього читача один факт: два приятелі, які, спільно страждаючи, вміють взаємно оцінити свої позиції, таки не відмовляються від того, щоб висловити свої переконання, хоч їх замовчання могло справити обом приємність. З гідністю мужів вони акцентують свій власний пункт бачення.

Так було також з Леонардом Совінським. Глибоко прив'язаний до своєї землі та окраїнної родини, вміючи поставити налиту щирим почуттям поезію Шевченка понад творчістю т. зв. «української школи», польський почитувач його не промовчуватиме свого окремого становища, якщо тільки зайде потреба. Ось цитата з студії про українського поета, яка виразно характеризує погляди Совінського: «Придивімось, панове-браття, виклятій хліборобській постаті; яка прекрасна вона в простій свиті, яка яскрава в своїй наївній дикості! Душа Тараса — це душа селянської громади, перейнята переконанням у правді та насиллі, роз'ятрена пристрасним жалем . . . »

А далі Совінський атакує своїх старших польських колеґ, не називаючи їх на ім'я: «Вдосталь наслухалися ми гуслярів, які, підхопивши лунаючу степами пісню народню, причепили її до шляхетських уявлень і по сьогодні в уяві сурдутової громади вважаються поетами українськими, — тож послухаймо справжнього українського кобзаря».

На іншому місці Совінський закидає Шевченкові, що він, взявши мотив своїх «Гайдамаків» з переказів і прославляючи чи реабілітуючи криваві сусідські порахунки, розійшовся з історичною правдою. Висновки перекладача та коментатора такі: «Отож кобзар збирає все те, що дошкуляло Україні від часів Зигмунта III, переносить жахіття воєнних насильств у добу довгорічного миру, якнайогидніше спотворює Барську конфедерацію, а, очорнивши в такий спосіб табір противника, він вивішує над своїм табором прапор незалежности віровизнання та країни. Тільки несвідомість, до якої Шевченко признається в передмові, є в силі це з'ясувати . . . » (стор. 54-55).

В одній із сцен III-ої частини «Дзядів» Міцкевіч твердить, що «ми, слов'яни, любимо ідилії». Не було б важко в хвилину, коли вшановуємо пам'ять великого поета, промовчати все те, що може нас різнити в поглядах на спільну історію. Однак це є метода не мужня і не гідна рекомендації. Якщо українсько-польський діялог має тривати далі, то для добра обох народів треба спокійно розглянути минуле разом і дати голос одній та другій стороні, щоб не ідеалізувати, а також не очорнювати колишніх досвідів.

Для доби від листопадового повстання до повстання січневого включно є характеристичною разюча історична неточність перебільшувати польсько-український конфлікт, як робили апологети царизму і вороги порозуміння між обома нашими народами. Навпаки, аналіза цієї доби вказує на інший факт: на багатократно оновлювані спроби знайти спільну мову в політичній ділянці. Як діяльність князя А. Чарторийського та його табору, так і діяльність угрупувань лівиці на Великій еміґрації — чи йдеться про групу «Умань», чи про контакти Северина Ґощинського, емісара «Звйонзку дзеці люду польскеґо», з представниками українських визвольних прагнень у Львові — свідчать про те, що наша велика попередниця була прихильницею порозуміння. Зусилля групи «Ґвязда» становлять другий, крайовий етап цієї акції. І, нарешті, Броніслав Залеський та Е. Желіґовський — посередники між українським поетом і вимираючою Великою еміґрацією — перекидають у третій раз поміст між двома народами в ім'я яґайлонської засади «рівні з рівними». Є справою ясною, що з історичних причин ініціятива походила від брата, старшого щодо своїх культурних досягнень.

Позиція Броніслава Залеського з 1866 р., така згідна з поглядами Леонарда Совінського, який на засланні в Курську від 1862 р. не міг знати студію автентичного приятеля Шевченка, — ця позиція являє собою польський голос у згаданому діялозі. Мабуть, найкращий мистецький вислів дав йому інший член «Товаржиства ґісторично-літерацкеґо» (яке, до речі, сьогодні з радістю продовжує діяльність великих попередників), Богдан Залеський у вірші, написаному в 1861 році під свіжим враженням смерти українського пророка *).

*) Подана вище стаття — це повний текст доповіді (яку шановний автор дав до диспозиції нашої редакції), прочитаної 16 березня в паризькій Польській бібліотеці на вечорі, влаштованому Польським Історично-літературним товариством з нагоди 100-ліття смерти Т. Шевченка. Д-р Зиґмунт Маркевіч є професором Ліонського університету.

Ред.

МИКОЛА ВІНГРАНОВСЬКИЙ: ЧОТИРИ ПОЕЗІЇ

ПІЧ

Зірок запізнілі курчата
Розбіжаться від мене в ніч. —
Вибігай за село стрічати,
Моя посивіла піч.

Приголублю твою затулу,
І під струнами рогози
У кімнату мене вези
І теплом усміхайся чуло.

Нехай буде не шестеро нас,
Хай один я прийшов поки що, —
Твого комину чортів бас
Соловейком мені засвище.

Коли мати, забувши втому,
Вже не вмістить за стіл родини, —
Будеш їсти свою солому,
Поглядаючи на годинник.

І тоді, коли я з двора
Прийду снити дитячим спомином, —
Ти всміхаєшся, стара,
І зідхаєш в минуле комином...

Вдарить кінь за твоїм порогом,
Будеш мрійно мене проводжати
Білим комином зверху хати,
Голубою хустиною з нього.

І коли закружляє ніч —
Встану я в твоїх мріях чулих,
Ти забудеш зідхнути, піч,
Своїм комином у минуле.

СИНІЙ СОН...

Синій сон у небесному морі.
Сплять часи, і віки, і літа.
Я лечу у сіянні прозорім,
Труться зорі німі об літак.

Спить жадання якесь таємниче
На всесвітнім святковім чолі...
Тиша тишу по імені кличе,
Пахне пилом і потом Землі.

Пахне сіном з Великого Возу,
Що мені сивиною сія.
І тремтить, як стебло верболозу,
Зачарована мрія моя...

Доки в серці бажання не пізні,
Доки юности чиста пора —
Подаруй мене, Земле, Вітчизні.
І води подаруй із Дніпра.

Доки доля дорогу стеле,
Доки в снах я літаю ночами,
Доки весни стоять за плечами,
Подаруй мені дівчину, Земле!

Там, де хата всміхається біло
У свої батьківщинні ночі,
Подаруй мені сльози дівочі
І в коханні настояне тіло.

Подаруй мені думи прозорі
І красу на шляху віковім,
Синій сон у небесному морі
І безсоння у морі твоїм...

ЗА ГАЙ СТУПИЛО СОНЦЕ...

За гай ступило сонце і пішло...
У далину покликало з собою...
В туман пірнає росяне село
І повивається прозорою габою.

В садах вечері... Борщ або куліш...
На крилах яблунь стомлені зірниці,
І хтось питає тихо: Земле, спиш?
Уже спочила? Дай води з криниці!..

І хтось питає, довго невгава...
Земля ж спочила тихо серед неба...
Сплять горобці, і гори, і трава...
О люди, люди! Нащо кому треба

В цю мирну мить турботити її —
Свою натомлену, хорошу свою землю?
Нехай би снами мовкнули гаї,
І плив туман пшеницею за греблю...

Нехай шумить про весни і про тиш
Один лиш сад, схилившись в чорнобривці...
Та хтось питає тихо: Земле, спиш?
Уже спочила? Дай води з криниці!

КВІТЕНЬ

На крилах журавлів весна вже сушить весла,
Загомоніли про життя діди,
І на стежин пахучі перевесла
З снопів тополь тече зелений дим.

І падає в ставки ночами п'яне небо,
Де гуси сплять своїм чутливим сном.
У снах своїх, мабуть, самі від себе
Дівчата пролітають над селом.

Летять вони, неласкані, незаймані,
В розгоні мрій, не випитих ніким...
Повитий згадками непрошеними, зайвими,
Скрипить протезою в сільраді Явдоким.

Скрипить мені, що даль життя не хитра,
Уміти б все забуть і все почать...
Та я іду під всі чотири вітра
Тривожити й закохувати дівчат,

Бо вже встає світання над дідами,
Прокинулись дівчата і дуби.
Сира земля пошерхлими устами
Припала до грудей сівалок голубих.

Від редакції.

Ім'я Миколи Вінграновського на Україні мало відоме. Окремої збірки поезій він ще не має і вперше познайомилися з ним читачі радянських журналів у 1958 році, коли львівський «Жовтень» надрукував у серпневому числі чотири вірші Миколи Вінграновського із довідкою, що народився він у містечку Первомайську, Миколаївської області, що вчиться у Всесоюзному інституті кінематографії у Москві і що на обдарованість юнака звернув був увагу покійний Олександер Довженко, опікуючися ним і допомагаючи йому в життєвих і творчих справах. Чергову вибірку із поезій Вінграновського надрукував у серпні 1960 року в харківському «Прапорі» захоплений молодим поетом Іван Рядченко. Вірші його, хоч і писані в Москві, але ж цілком свіжі, оригінальні й українські своєю стихією і своїм мистецьким рівнем вирізняються видатно серед повені декларативного радянського віршописання. У поданій вибірці передрукований один вірш із «Жовтня» (ч. 8, 1958) і три вірші із «Прапора» (ч. 8, 1960).

ЮРІЙ ТАРНАВСЬКИЙ: **ШЛЯХИ**

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Сніг падав часто: великий, як мокрі і білі поцілунки, одначе топився скоро, і від того дороги були завжди наповнені тремтячою і чорною, як чорнило, водою, і тільки на дахах він висів мокрими, брудними ряднами.

Це були важкі часи для мене, і я тепер, прийшовши вечором зі школи, не світив світла в кімнаті і сидів у темряві, дивлячися крізь вікно на місто, навіть не любуючися (як я це робив часами раніше) окволюючим голодом у шлунку і не тужачи за глиняним, припалим червоним пилом жару інструментом електричної пічки, тільки відчуваючи, як почуття ставали все слабшими і слабшими в мені, так наче вони, що своєю вогкістю творили пляму моєї свідомости на байдужій, як полотно, речовині матеріяльного світу, поволі випаровувалися, чомусь не залишаючи по собі навіть темного зарису смутку. І коли я роздягався пізніше, йдучи до ліжка, знову ж у темряві, разом із неорганічним холодом моєї часто ненатопленої кімнати, я втягав у свої ніздрі різкий, майже гарбарський запах моїх мокрих і тому кислих ніг (всяклий у них разом із водою із пористої, як папір, шкіри моїх черевиків, дивно несподіваний і протилежний мною очікуваному солодкому смородові гнилого м'яса), і наче перетворений тим запахом справді у кристал якоїсь соли, я, лягши у ліжко, розчинявся у його холодній, що здавалася (може від холоду) мокрою, постелі, неначе у холодній бетоновій ванні якогось там спорожнілого на ніч хемічного заводу.

В школі я бачив Герберта, та ми не говорили між собою ще від нашої розмови в суді, і навіть рідко віталися (коли він підходив до мене і подавав мені мовчки свою останніми часами легку й байдужу руку), бо саме від нашої останньої розмови він приходив пізно майже кожного ранку, роблячи це, очевидно, навмисне, щоб зменшити можливість виникнення якоїсь довшої розмови між нами, а на обід, як звичайно, він десь зникав, та я мав враження, що вже не в суді, а десь в іншім, мені не відомім місці. І я теж відчував, що підсвідомо

уникав його (хоч не старався досліджувати причини цього почуття), і тому був вдячний йому за його мовчазну віддаленість і часту та тактовну неприсутність.

Калькройта я теж не бачив ще від того вечора, коли вже без Герберта він відвіз мене в таксі додому і допоміг мені зайти по сходах до кімнати, та сприймав я цю мою нову самотність без будь-якого спротиву, так наче б я знав, ще під час їхнього тривання, що моє приятелювання з Гербертом і знайомство з Калькройтом були впроваджені в моє життя на те, щоб підкреслити в майбутньому його справжню суть, що крилася саме у самоті і відокремленості.

Та тоді, одного вечора, десь два тижні до різдвяних ферій, Калькройт прийшов до мене.

Того дня я чомусь (не можу пригадати причини, та, мабуть, через те, що захворів один із наших професорів, і не знайшлося ким заступити) прийшов додому раніше, як звичайно, і тому, сидячи за столом при вікні, я бачив, як поволі топився день, неначе на чорному асфальті біла купа снігу, і навіть коли вже стало зовсім темно, я далі сидів за столом, дивлячися надвір, все ще думаючи про те, як день поволі зникав на чорній поверхні ночі, теж, пригадую, свідомий великої і зубчастої та чорної на все таки яснішім тлі вікна піраміди ще не руханих того вечора книжок, і, почувши легкі кроки на сходах, я відразу подумав: «Калькройт», хоч не рухався, немов не вірячи моєму передчуттю, та коли він постукав у двері, я скоро зірвався з крісла і радісно побіг до дверей, і відкрив їх, і, побачивши його, чомусь ясного, неначе легко нафосфоризованого серед темряви, сказав: «Добрий вечір», і негайно знову: «Заходьте», а він, сказавши: «Дякую», зайшов у кімнату, і коли я тоді, пригадавши і вибачаючися словами: «Вибачте, що так темно, я засвічу», засвітив світло, він, заслонюючи очі рукою (що я побачив крізь примружені повіки), сказав усміхаючися: «О, ні, не треба, краще загасіть».

— О, вибачте, — крикнув я, знову паленіючи і негайно гасячи світло, так що він знову з'явився передо мною, неначе більший і навіть виразніший під люпою темряви кімнати, а тоді додав: «Скиньте плащ», і коли він мовчки скинув його, я, беручи його темну, звисаючу, неначе шкіра дикої тварини, форму, знову паленіючи сказав: «У мене холодно, може ви краще не роздягайтеся», додаючи знову: «Я включу електричну пічку», врешті мовчки кладучи його плащ на ліжко, коли він спокійно запевнив мене словами:

— «Ні, ні, не треба, тут зовсім не холодно».

— Сідайте, — сказав я, підсуваючи до нього крісло, і він, сівши, сказав до мене (коли я теж собі сів на своє попереднє місце, обернувшися одначе боком до вікна і лицем до нього): «Я думав вже не заходити, бо не бачив світла у вашій кімнаті, та якось вирішив попробувати... добре, що так зробив».

— Так, — сказав я трохи розгублено, а тоді, все ще не цілком вільний від попереднього наркотичного враження смеркання, додав,

немов у трансі: «Я не світив світла... сидів і дивився, як гасне день... так знаєте, як купа снігу на асфальті...»

— Так, — засміявся Калькройт (та це чомусь зовсім не вразило мене), — це дуже поетично... день вечором справді похожий на купу брудного снігу, що топиться на асфальті, — та тоді замовк раптом (і я далі продовжував сидіти мовчки, дивлячись спокійно на нього, немов знаючи докладно, що він хотів сказати, терпеливо слідкуючи за його незграбними спробами направити свою помилку), і після короткої та глибокої мовчанки скінчив: «Вибачте, я не мав у намірі входити у сарказм — це тільки з звички...

— Я знаю, — перебив я його, усміхаючися спокійно та щиро.

— До того ж, — продовжував він, — я приходжу вибачитися.

— Вибачитися? — спитав я здивовано, — за що?

— За моє поводження останнього разу, — відповів Калькройт.

— О, перебив я його, чуючи, як знову стало гарячим моє лице у темряві, — що ви... це зовсім не ваша вина...

— А все ж таки, — перебив Калькройт мене, — мені не треба було зачинати сперечатися з Гербертом.

— Ви не зачинали, — заговорив я скоро і поквапно, немов обороняючи себе, а не Калькройта, — він перший зачав перечити вам... ще в суботу, коли ми йшли до вас, і ви говорили про небо і молитву.

— Так, — сказав Калькройт, — та мені не треба було зовсім говорити на ті теми, бо Герберт завжди тратить контроль над собою, коли ми сходимо на них.

— Та все ж таки, — я знову став говорити швидко, тепер уже чуючи, як моє лице покривалося холодним шаром поту під грубою корою темряви кімнати, дивуючися своїм словам і нестримним та незбагненним бажанням, що примушували мене вимовляти їх, — хіба вам не вільно висловлювати свою думку? Я не розумію, чому Герберт думає, що всі мусять вірити в те, що він, що всі мусять бути такі, як він? От хоча б навіть зі мною... — продовжував я, — він вам розповідав, як ми стали приятелями?

— Ні, — відповів Калькройт, — я не пригадую... він просто сказав мені, що ви його приятель і що ходите разом до школи.

— Так от, слухайте, — сказав я нетерпеливо, — я завжди любив ходити в місто під час обідової перерви, погуляти трохи, і він одного дня, очевидно слідкуючи за мною, підійшов до мене в місті і намовив піти в ресторан на каву, а тоді, коли ми спізнилися у школу, він хотів переконати мене, щоб я не йшов у школу, а разом з ним до бібліотеки...

— Справді? — Калькройт вибухнув сміхом, перериваючи мої слова. — Що ви кажете? І він це певно пояснював шуканням сенсу в житті!

— Так, — засміявся я, чуючи, як кров стала гупати у моїх висках і як дивне почуття радости і легкости, неначе газ, сміхом плило зі шлунку мені у рот, — казав, що треба зрозуміти, що життя теж мо-

же бути гарним, що в житті можна знайти насолоду, що життя не є насправді неприємне, і що ми тільки уявляємо собі його таким...

— Ха, ха, ха, — засміявся Калькройт, — я не повинен сміятися з нього (він вам безперечно вже говорив про свою навдалу спробу повіситися), та все ж його поводження таке комічне, бо таке прозоре... Він ясно старається всіми способами втримати себе при житті! І це в порядку, тільки комічним є те, що він думає, що він месія, що він приносить людям спасіння, що всі потребують його філософії так, як він сам...

— А це він всім розповідає про те, що він був повісився? — спитав я голосом тихим і чомусь штучним (немов боявся, що хтось мене почує), відчуваючи, як звузилися і заблищали мої очі у темній кімнаті, і коли Калькройт відповів мені, я знову продовжував говорити слова, подібні до попередніх, питаючи його, то знову розповідаючи йому про Герберта речі, які я досі ще ніколи не бачив на ясній поверхні моєї свідомости та які безперечно мусіли належати мені, бо виходили вони із мене тепер з такою природною швидкістю і легкістю, що часто я собі, неначе відступаючи дещо набік, щоб любуватися ними, прислухався до їхнього приємного, як мармурова статуя для дотику руки, потоку.

І так ми просиділи довго у моїй темній кімнаті, і коли вкінці ми замовкли, немов наситивши себе досхочу, здається, я запропонував, щоб піти пройтися в місто, і ми пішли, і вже мовчали, ідучи його досить ясними в цей час (через близькість Різдва) вулицями, я зовсім спокійний і задоволений, з гладким, як яйце, обличчям.

Та коли ми проходили головною вулицею міста, гамірного, з прозорими кубами освітлених вітрин, як ми стояли біля одної з них, на розі вулиці, ждучи, щоб перейти її, я чомусь глянув убік і побачив Герберта, як він стояв перед вітриною, дивлячися на речі, затоплені яскравим світлом на її яснім дні, і немов нагло зачарований видом його високої, згорбленої постаті і блідим клаптем худої, запалої щоки, звільнений нараз, неначе миттєвим перенесенням у просторі, від присутности Калькройта і шепотливих та шепелявих натовпів вулиці, я з виряченими очима і мабуть з відкритим ротом дивився непорушно на нього, неначе неспроможний поворухнутися; і в цей момент я побачив, як він повернувся до мене і глянув на мене своїми темними у ямах очима, і я тоді із тілом стерплим, заворушивши устами і сухим та німим горлом, вже став підносити одну з моїх ніг, щоб зробити крок у його напрямку, та він, без ніякого виразу на своїм лиці, неначе не помітивши мене (немов його зір проник, як крізь стовп повітря, крізь мою прозору для нього постать), так само нагло, як і в попереднім русі, повернувся круто вліво, і швидко відійшов і зник у вулиці, що кипіла від людей. А я тоді скоро повернув голову назад, і далі ждучи, щоб перейти вулицю, дивився тупо кудись перед себе, і врешті рушивши з місця, я довгий час уникав виду Калькройта навіть кутиками моїх очей, одначе

якимсь чином не розлучаючися (як вкінці показалося) з ним навіть серед тісних передсвяточних юрб.

А коли ми врешті опинилися в одній з бічних вуличок, Калькройт несподівано спитав мене: «Ви бачили його?», і я тихо і з покорою відповів: «Так», і ми далі мовчки йшли туди, куди, як я вже знав, Калькройт мене вів.

Синє, як дим, світло стояло прозорим муром довкруги каварні, і коли ми входили у її темні двері, я почув, як подерті, немов ганчірка, слова, подірявлені хрипкими павзами між їхніми складами, плутаючи наші ноги, обвилися довкруги них, і вже входячи із сіней у середину льокалю, я зрозумів, що вони мусіли бути кинені із темряви, що зібралася біля досить високих сходів із тротуару до дверей, в якій мусів лежати п'яний чоловік, і, подумавши так, я відразу пригадав грецький міт про сфінкса і Едіпа, і ступаючи не за, а перед Калькройтом, входячи в гамірну, ярмаркову атмосферу каварні, я подумав раптово: «Ось я, новітній Едіп, вступаю у свої Теби», одначе зробивши декілька кроків, розгублюючися серед незнаного мені оточення, я став і тоді швидко повернув голову назад і глянув на Калькройта, а він, не дивлячись мені в очі, кількома кроками зрівнявся зі мною, і, сказавши голосно: «Ходім у другу кімнату», — пішов попереду поміж круглими столами, обсадженими синіми у цигарковім димі і голосними постатями, крізь густі кущі крикливої музики, якою була заросла каварня, немов руїни старого замка чи будинку пекучою кропивою.

Ми сіли за столом уже у другій, меншій і менше крикливій кімнаті, скинувши з себе плащі і поклавши їх на крісла побіч себе, і так сиділи мовчки якийсь час, явно уникаючи зустрітися зором, і тоді нараз я почув, як хтось покликав мене на ім'я, голосом жіночим і темним, наче мідяним: «Здоров, Детлеф», і я скоро перевів очі в бік голосу і побачив жінку: високу, сильну, з густим і темним волоссям, і бачачи, що вона не дивилася на мене, а на Калькройта, я зрозумів, що «Детлеф» стосувалося до нього, а не до мене, і після того я перевів свої очі на Калькройта, а він, дивлячись на неї, холодно сказав: «Здорова, Павля, як справи?»

— В порядку, — відповіла жінка, а тоді додала, далі не звертаючи на мене уваги: — Я бачу, у тебе новий товариш.

— О, — усміхнувся Калькройт сухо, — ні, ми старі знайомі.

— Справді? — сказала далі жінка крізь ледве помітний усміх і нарешті перевела очі на мене і спитала: «А що ви питимете сьогодні?» — Та я, вдаючи, ніби не помічав, що вона дивилася на мене, відвернув голову вбік і якийсь час сидів так мовчки, дивлячися кудись у синій і розбурханий сумерк каварні, та коли я зрозумів, що досить багато часу пройшло від її питання і що ніхто не відповідав їй, я, червоніючи, нараз, ніби не витримавши, як у відчаю, глянув у її великі усміхнені очі, з лицем, немов слізьми, напухлим кров'ю.

Та саме в цей момент я почув, як Калькройт сказав: «Пляшку солодкого вина», і, побачивши, як вона знову перевела свої очі на Калькройта, я відразу заспокоївся, а коли вона згодом відійшла по вино, яке Калькройт назвав, відповідаючи на її друге питання, я негайно спитав у Калькройта із дещо пересадженою (у тоні голосу і в нахилі мого торса) цікавістю: «Вона кельнерка?», а він відповів мені коротко і вичерпно: «Ні, вона власниця цієї каварні». І після цього ми знову сиділи мовчки, поки кельнерка (а не Павля, як я припускав): молода, з білим, невиразним обличчям, принесла вино в високій пляшці і два легкі, хоч великі келехи.

— Ну, вип'ємо, — сказав Калькройт, несподівано усміхаючися, коли вона відійшла, виконавши своє завдання, і ми, цокнувшися, випили (вино було солодке із гіркістю, прихованою у теплій густоті, нагадуючи своїм смаком солодко-гіркий настрій похоронів), і Калькройт зараз, немов під впливом щойно випитого вина, став говорити про післявоєнний час і недостачу їжі та інших споживчих виробів, коли в місті було багато американців, і він приятелював з ними, постачаючи справжню каву та американські цигарки саме для Павлі, свіжо відкрита каварня якої містилася в підвалі одної із старих, розвалених пиварень.

— Та, бачите, все минає, — сказав він, — люди стають грубими фізично і емоційно, будують нові будинки, так, немов можна збудувати розвалене життя з піску і цегли. — А я сидів, п'ючи вино, з уже дещо випарованим від алькоголю розумом.

Тоді, коли я так слухав його розповіді, я помітив, як дівчина, одягнена в яскраво жовту суконку, підійшла до нашого столу і, ставши біля Калькройта, пересуваючи всю вагу свого тіла на одну (ліву) ногу та гойдаючи в цій нозі, немов нервово, стегнами, сказала: «Здоров, Детлеф! Ми не бачилися довго...», а Калькройт, немов не помічаючи її, не сказав нічого і не глянув на неї, а накінець навіть відвернув голову вбік.

— Ну, коханий, — продовжувала дівчина, — хіба ти не помічаєш мене? Та я справді не знаю, за що...

— Забирайся до чорта геть, — прошипів Калькройт крізь зуби, переводячи свої очі на келех з вином і доторкаючися його тонкого скляного стебла пальцями руки.

— А, а, — обізвалася дівчина, хитаючи головою, — тут щось не в порядку... ми мусимо це направити, — і тоді підсунула крісло, на якому лежав плащ Калькройта, до себе і поклала його на те крісло, на якому лежав мій, і тоді сіла і, нахиляючися до Калькройта, спитала: «Ну, що з тобою, Детлеф?»

— Я сказав тобі, забирайся до чорта! — повторив Калькройт знову свої слова, тим разом вже голосом чистішим та глухим, з непорушним, крейдяним лицем, а сказавши це, швидко підніс свій келех до уст, випорожнив його, і став гратися ним у своїх довгих і тонких пальцях, не ставлячи його на стіл.

— О, — сказала дівчина вже серйозним і майже сумним голосом, — і чому ти сердишся? Я тільки хотіла поговорити з тобою.

— Колись іншим разом, — сказав різко Калькройт, — ти бачиш, що у мене є гість.

— Але він не матиме нічого проти мене... Правда? — спитала вона, звертаючися до мене, — Правда, дитинко, що ти не маєш нічого проти мене?

І коли я, змовчавши хвилинку, сказав захрипло: «Ні», вона звернулася до Калькройта, кажучи: «Ну, бачиш, він не гніватиметься, як я посиджу трохи біля вашого стола, — а тоді, перериваючи досить довгу мовчанку, додала: «Ну, а ти не почастуєш мене чимсь?» — і простягла свою руку до його келеха, а очевидно, тому що тільки тоді помітила, що він був порожній, вона не перериваючи руху своєї руки, а тільки міняючи його напрямок, простягла її до мого, взяла його і піднесла до своїх уст, випила із нього трохи і тоді, все ще тримаючи його в руці, поставила його на стіл.

І нарешті, вже немов забувши про Калькройта, повертаючися на стільці до мене, сказала: «Який він добрий... і молодий ще... як дівчина...», і простягла до мого лиця руку, очевидно, щоб погладити мене по щоці; та коли вона робила це, Калькройт зірвався з свого місця і, нахиляючися над столом, ударив її по руці, а опісля, немов не задоволений із наслідку свого вчинку, все ще нахилений над столом, штовхнув її так, що вона похитнулася із кріслом назад і, падаючи в той спосіб, роздерла грубу матерію каварняної атмосфери яскравим, як її суконка, криком, і тому що все ще тримала срібний у мороці льокалю келех у своїй правій руці, розвішуючи у повітрі темну плівку густого, непрозорого вина.

— Ходіть, — сказав Калькройт суворо до мене, коли дівчина із грюкотом упала на долівку і коли шум каварні, немов піна, осів, і вона стала якби яснішою, і з тільки голосною музикою, як гістеричний крик, б'ючись об голі стіни, а дівчина, все ще тримаючи уже порожній келех у руці, сопучи голосно, почала поволі підноситися з підлоги і, вилізши з-за столу, він взяв свій плащ з крісла і став іти, а я теж собі, взявши свій, пішов за ним вузькою нерівною стежкою між столами, відчуваючи як слідкували за нами своїми круглими очима постаті, що сиділи довкруги них. А виходячи надвір, вже сходячи сходами на вулицю, я спершу здивувався, коли не почув очікуваних подертих та дірявих захриплим харканням речень та знову пригадавши сюжет леґенди про сфінкса і Едіпа, я, вже заспокоєний, зійшов за Калькройтом по сходах вниз, і коли ми скрутили вправо, глянувши убік, я побачив із остаточним задоволенням на тротуарі, біля мурованих сходів, знівечене темрявою тіло чи радше тільки його довгу нижню частину з зім'ятими ногами.

Після цього я довго не зустрічав Калькройта, роблячи це не з будь-яким зусиллям волі, а просто не думаючи про нього, так немов я був зайнятий чимсь більше цікавим і не мав часу присвячувати

йому свою увагу, вернувшися назад до свого попереднього самотнього способу життя, учачися одначе більше, бо наступав час іспитів, і знаходячи якусь нову, досі мені не знану насолоду у довгих годинах подібних на молитви заучувань напам'ять. І два дні до різдвяних ферій, коли попереднього дня я скінчив свій останній іспит, знаючи, що цього дня я справді не мусів іти у школу, збудившися, як звичайно, ранком, я вирішив остатися в хаті, і, спокійний та задоволений собою, я пам'ятаю, як коли наново закрив очі, лежачи навзнак, сон відразу покрив мене своєю плиткою і прозорою течією, і коли надворі стало зовсім ясно, я пробудився знову, та не ворушачися, з руками на холодному покривалі, лежав ще довго у ліжку, дивлячися на білий квадрат стелі надо мною, чуючи, як тикав годинник біля ліжка на столі, і як мої руки та лице, неначе губки воду, втягали в себе сирий холод кімнати. І коли я так лежав, нараз думка про те, що я мав робити того дня, виникла в мені, і спершу я, збентежений цією проблемою, заворушився і закрив очі, та в цю мить відповідь появилася у моїм мозку: «Піду до Калькройта», і закривши очі тепер від задоволення, стараючися не думати, я ще пролежав у ліжку якийсь час, а врешті, відчувши, що лежання надокучило мені, я встав із ліжка, помився, зготував собі снідання і з лицем, що від спокою видавалося мені (як я зауважив у дзеркалі) легко усміхненим, вийшов надвір і пішов до Калькройта густими людьми і рухом вулицями.

Я довго чекав, застукавши у його двері, та коли ніхто не відчиняв мені, помітивши ґудзик електричного дзвінка біля дверей, я натиснув його, і почув далекий та боязкий тремтючістю звук, і зараз після того я почув чийсь голос (очевидно Калькройтів) в закритім, немов віддаленім нутрі помешкання, і скоро після того він відчинив мені, одягнений у сірий, брудний від пилу і вапна (чи то гіпсу) халат, з окулярами на носі (від того його обличчя видавалося меншим, майже дитячим), а побачивши мене, він вигукнув здивовано: «О, це ви!», його слова ставали більше радісними із кожним їх звуком, так що останній звук надав їм скорше характеру вигуку радости, як вигуку здивування, і він зараз же додав, усміхаючися: «Заходьте, заходьте. Я працюю, та це нічого... буде веселіше».

— А ви не в школі сьогодні? — спитав він накінець, коли ми зійшли східцями у кімнату.

— Ні, сказав я весело, — наші іспити вже скінчилися, і я вирішив відпочити сьогодні. У нас однаково сьогодні не буде жадних важливих лекцій...

— Знаменито, — перебив мене Калькройт, — добре, що ви зайшли. Я різьблю тепер, у мене є модель ка. Ви зможете налюбуватися жіночою красою, — додав він із ноткою сарказму в голосі, а я, не відповідаючи, зачервонівся, скинув з себе плащ на його прохання і дав йому, а він, взявши його, сказав: «Ходіть», — і пішов до відкритих дверей його студії, і по дорозі кинув мій плащ на один з фо-

телів, і коли ми увійшли у студію, я побачив дівчину, що сиділа посеред кімнати на дерев'янім кріслі, одягнена у червоний халат Калькройта, з рукавами, підкоченими відповідно до довжини її рук, закинувши ногу на ногу і ворушачи нервово білою, босою стопою ноги, що була поверх другої, тримаючи у руці, немов брилу льоду, велику скляну попільницю, курячи довгу і білу цигарку і мружачи очі від диму, що густими білими та лінивими бризками пульсував із неї (як втомлена і біла кров, — подумав я нараз, — із роздертої жили.

— Ліна, — звернувся Калькройт до дівчини, — це Детлеф. Я говорив тобі про нього.

— О, так, — сказала вона, усміхаючися, кладучи цигарку у попільницю і встаючи з крісла, — я багато чула про вас від Детлефа... Про Детлефа від Детлефа, — додала вона, сміючися і простягаючи мені свою руку, — Мені велика честь і приємність вас пізнати. Ви пишете, я чую, — додала вона накінець, а я, все ще стискаючи її руку, заїкуючися і червоніючи, сказав: «Ні», а опісля, закриваючи від сорому очі і ховаючи свою праву руку за спиною, поправив себе: «Так, тільки хвилево ні».

— Детлеф дуже чесний, — сказав Калькройт сміючися, — він завжди говорить правду, — і тоді ми обоє теж засміялися, а вона гасячи у попільниці не рухану відтоді, як вона підвелася з крісла, цигарку, сказала, роблячи обличчя раптом серйозним, неначе покриваючи його ніжну шкіру грубою корою пудри: «Ну, може б ми верталися до праці. Мені скоро треба буде втікати», тоді, вернувшися до крісла, поклала попільничку біля нього на долівку і швидко скинула халат з себе і обернулася до нас, кинувши його недбало на крісло.

— Ви сідайте, — сказала вона раптом звертаючися до мене, а до Калькройта кинула: «А ти, приятелю, берися до роботи», на що він відповів словами вогкими від сміху: «Ти була б попередила Детлефа, що роздягатимешся, бо він, як бачиш, ще молодий, ну і не художник, як більшість наших приятелів», а вона тоді, глянувши на мене своїми дуже синіми очима на білім обличчі, спитала: «Вам справді неприємно?»

— Ні, ні, — заговорив я, ледве спроможний поворушити приваленими гарячим тягарем моєї крови м'язами лиця і устами, — ви не соромтеся... тее, — я, ще дужче червоніючи, поправив себе, — мені приємно... — і коли вони тоді обоє вибухли коротким бризком сміху, я, ніби не звертаючи уваги на це, обернувся і пошукав очима крісла, а знайшовши одне, зараз поодалік себе, пішов до нього і, взявши його за спинку, потяг за собою до того місця, де я раніше стояв, і тоді сів на нього і закинув ногу на ногу і поволі перевів свої холодні на гарячім лиці очі на її сліпуче наготою, немов сонце, тіло.

І так я просидів довго, не говорячи нічого, не рухаючися, немов боячися розвалити тим способом обережно збудовану споруду мого

вигляду, чуючи шарудіння, немов цегли, ніг Калькройта на голій долівці, перериване час від часу його вже іншими, зверненими до неї діловими словами, згодом вже навіть переводячи хвилево свої очі на сіру, як видавалося, зовсім не подібну на прототип скульптуру, яку Калькройт ліпив, немов борючися з її темною упертою і незграбною постаттю, і так пройшло багато часу, і коли прийшов час їй відходити, вона накинула халат на себе і пішла переодягатися, а Калькройт, витираючи руки об брудні ганчірки, підійшов до мене і спитав: «Ви не гніваєтеся на мене за мої жарти?», і я відповів йому чомусь сміючися: «Ні, алеж чому?», і він, скинувши сірий халат з себе, вибачився на хвилинку піти помити руки, так я лишився сам у вітальні і, сидячи на канапі, чув, як плюскотіла, немов у струмку, вода в лазничці, де Калькройт мився, а тоді він вийшов і спитав, чи я щось питиму, і коли я згодився, він крикнув у бік Ліни (що була в спальні, за закритими дверима): «Ліно, ти щось питимеш?», а вона негайно відповіла: «Ні», та він знову спитав: «Напевно?», і тоді вона крикнула якось штучно голосно: «Ні, я тобі кажу, нічого», а опісля, майже негайно і іншим голосом додала: «Дай мені тільки чорної кави», а Калькройт тоді, глянувши на мене, усміхнувся дивно, звів раменами і спитав: «Ви теж питимете каву?», і коли я сказав: «Так», він відійшов у кухню, і я знову лишився сам у тихій кімнаті, наповненій хоч німими, та пристрасними кольорами стін, картин, килима та меблів.

Сидячи отак, я нараз почув, як відкрилися двері спальні, і, глянувши в той бік, побачив дівчину, що виходила звідти: невисоку, з сірим, коротким та розтріпаним волоссям, у сірому одязі, що якось незграбно висів на її, як здавалося, худім тілі, несучи велику, важку (напевно з книжками) торбу і сірий плащ, перекинений через руку, і допіру тоді, як вона ішла до мене, я зрозумів, що це була Ліна, і здивований її так зовсім зміненим одягом виглядом, дивлячися на незграбні рухи її ніг, що наче старалися визволитися із полотняних обіймів тісної внизу спіднички, на розхлюпані рухи її рук і обличчя, що, як вода із надто повного посуду, здавалося, ось-ось виллється блискучим сплеском на долівку, я старався віднайти у її тепер незграбнім і костистім тілі повну жіночість з гладкими від власного тягару нагими опуклостями, і спокійну та ліниву непорушність у рвучких, немов подертих рухах.

— У вас нема сьогодні науки? — спитала вона, сівши біля мене на канапі і дивлячися своїми синіми, неначе газовими, очима на мене.

— Є, — сказав я, трохи збентежений, — та я не пішов, бо у нас вже скінчилися всі іспити і завтра останній день науки перед феріями, а сьогодні не буде в школі нічого важливого.

— Ага, — сказала вона і замовкла на хвилину, а тоді додала: «І ви так нічого не робите, тому що завтра останній день науки?»

— Ні, — відповів я, червоніючи, — я тільки хотів заглянути на хвилину до пана Калькройта, а опісля думав піти до бібліотеки.

— До якої? — спитала вона.

— Америка Гавс, — відповів я швидко, червоніючи ще більше, — я там звичайно беру книжки.

— О, справді? — сказала вона радісно, — Дуже добре, бо я туди теж зараз іду. Я працюю в Америка Гавс.

— Ви працюєте в бібліотеці? — спитав я зацікавлено.

— Ні, — відповіла вона, — я вчу англійської мови. Сьогодні у мене о першій є лекція.

— О, — сказав я, дещо здивований, — ви так добре знаєте англійську мову?

— Я жила рік в Англії, — відповіла вона, — студіювала там... — а тоді замовкла, бо Калькройт саме увійшов у кімнату, перебиваючи її словами: «Ви, як бачу, знаходите спільну мову».

— Так, — сказала вона сухо, — ми знаходимо спільну мову, але ти сьогодні трохи вже перебільшуєш своєю дотепністю. — Та Калькройт не сказав нічого, тільки усміхаючися, легко поставив тацю з чашками чорної кави (і солодощами на тарілці) на столик біля канапи і тоді мовчки відійшов, очевидно, щоб приготувати мені й собі напій.

І коли він приніс з відомою вже мені релігійною церемонійністю чарку червонявої рідини, сівши на канапі напроти нас, мовчки підносячи свою чарку до уст, своїм рухом і виразом обличчя він сповістив про зміну ритуалу пиття алькогольних напоїв у його помешканні, досі завжди такого церемонійного, з цинічними чи повними патосу фразами тостів, і я тоді собі підніс чарку до уст і став поволі пити малими, неначе делікатні укуси чогось солодкого, ковтками.

І хоч скоро Калькройт знову став говорити, а Ліна йому відповідати, розмова лишилася штучною, і я чув, як її часто розпочата споруда валилася скоро, неначе мури замка, будованого дітьми з не досить мокрого піску. Та врешті Ліна, випорожнивши свою чашку, встала з канапи і сказала: «Ну, мені час», і стала вдягати плащ, який разом із торбою вона поклала на канапу побіч себе, а я тоді швидко встав, щоб помогти їй одягнутися, і виконавши це, ніби не знаючи, що робити, став розглядатися по кімнаті, а Калькройт, очевидно, зауваживши мою непевність, все ще сидячи, спитав: «Що ви, теж ідете?», і я відповів йому, як вже так часто того дня, червоніючи: «Так, я теж мушу піти до бібліотеки», і тоді обережними і повільними кроками пішов по свій плащ і вдягнув його на себе, підійшов до Ліни, що стояла вже віддалена від канапи, з своєю важкою торбою в руці, відчуваючи якийсь мені досі незнаний біль, викликаний моїм вчинком, що, наче гострий удар сокири, відтинаючи гілку від стовбура дерева, відокремив мене від Калькройта.

— Ну, — сказав він, усміхаючися дивно, — в такім разі до побачення, — підійшов до нас і подав спершу мені, а опісля Ліні руку, кажучи до неї: «Я тебе ждатиму у себе завтра о восьмій», і, сказавши: «Так, як звичайно», вона пішла східцями до дверей, а я, не дивлячися на Калькройта, за нею, з очима наповненими розбризканими рухами її рук, а тепер і спини, чуючи, як Калькроойт ішов за мною, і як, коли ми опинилися на коридорі, він закрив за нами двері.

— Ви йдете по щось особливе до бібліотеки, чи тільки так? — спитала вона мене, коли ми опинилися на вулиці, брудній і мокрій від снігу, що, недавно впавши, ще не встиг цілком стопитися, відтягаючи тим мою свідомість від почуття жалю і сорому, спричиненого моїм неплянованим і тому загадковим поводженням із Калькройтом, і примушуючи її виступити, наче піт на шкірі мого тіла, на зовнішню границю мого єства, що складалася з гамірної вулиці, холодного і мокрого повітря, білого від хмар, як сало, неба, і її скорої ходи та швидкої мови.

— Ні, — відповів я, спершу трохи заскочений її питанням, а опісля поправив себе, не тратячи спокою й самопевности, — а властиво так... Я хочу дістати щось із Достоєвського: щонебудь, чого я не читав.

— О, — засміялась вона, — то ви теж «захоплюєтесь Достоєвським»?

— Так, — відповів я гордо, видно вражений її словами, — я захоплююся Достоєвським.

— Я не знаю, — заговорила вона, ніби не звертаючи уваги на те, що я сказав, — що ви всі бачите в Достоєвському.

— Чому? — спитав я, — а ви хіба його не любите?

— Люблю, — відповіла вона, — тільки не так, як ви. Для мене речі Достоєвського є виявом хворої людини, і вони цікавлять мене, як такі, а не щось більше.

— Достоєвський зовсім не був хворою людиною! — сказав я гаряче, хоч не здивований її словами.

— Як не був? — сказала вона. — Він був епілептик.

— Так, — згодився я, — але це не значить, що його розум був хворий. Епілепсія зробила його тільки більше чутливим до життя, загострила, так би мовити, його внутрішній зір. Це так завжди буває із великими мистцями чи мислителями... — і так я говорив, вже цілком забувши про Калькройта, навіть вже не запримічаючи мого оточення, тільки сполучений із Ліною короткими і рвучкими ланцюгами її слів, і коли появився передо мною невеликий червоний будинок бібліотеки, куди ми пішли, я замовк, а коли ми були вже в середині, я тихо спитав її «Де буде ваша лекція?», і вона так же тихо відповіла мені, показуючи головою: «Нагорі», і я пішов за нею крізь освітлену, та все ж темну і притишену залю бібліотеки на другий кінець її, де білі сходи легким і великим луком знімалися вгору, як велетенське вигнуте крило, і тоді вона, подаючи мені свою

руку і усміхаючися рожевим і мокрим ротом та голубими, пастелевими на білім папері лиця очима, і морщачи при тім неприємно свій невеликий та рівний ніс, сказала: «Ну, до побачення тоді. Надіюся, що скоро вас побачу... І пишіть в теперішнім, а не в минулім чи майбутнім часі!» — додала вона і, обернувшися, побігла сходами нагору, незграбно хлюпаючи своїм тілом під теж розбурханим від її уривчастих рухів сірим плащем.

А я, ніби допіру тепер запаморочений її поводженням, що, наче певні хемікалії, що діють поволі, у формі багато разів повтореного спомину, робило більше й більше неясним мій мозок, обернувся і, навіть трохи хитаючися від заворотного та не млосного почуття в голові, пішов між полиці з книжками. І знайшовши (вже добре відому мені) полицю, де містилися книжки на «Д», шукаючи за Достоєвським, я побачив між другими його книжками, які я вже знав, книжку із заголовком «Хвороба до смерти», і, зацікавлений нею, витягнув її і відкрив, перелистовуючи листки, прочитав на верху однієї сторінки мотто: «Пане, дай нам очі сліпі для речей без вартости, а очі повні ясности для всієї твоєї правди?», і ще більше здивований тим, я повернув листки назад і глянув на першу сторінку, і тоді помітив, що книжка була написана не Достоєвським, а якимсь іншим письменником, ім'я якого мені було важко вимовити, і, здивований, я знову став листувати крізь тісно набиті чорними літерами сторінки, помічаючи тут і там на марґінесі і між рядками написані олівцем замітки, як видалося мені спершу, зроблені нечітким почерком, а потім, коли я ближче приглянувся, чужою мовою, не знаною мені абеткою. Та нараз, не знаю звідки, дивний неспокій чи почуття вини появилося у моїх грудях, і, закривши негайно книжку, я швидко поклав її на своє місце, і затискаючи зуби і кулаки, закриваючи очі, я прошипів декілька разів до себе: «Я хочу писати, а хочу писати, я хочу писати», і, дихаючи важко крізь тверді та заокруглені, як шкаралупи яйця ніздрі, я швидким кроком вийшов з бібліотеки і попрямував додому.

Я йшов деякий час, стараючися не міняти кроку, з затисненими зубами і кулаками у кишенях мого плаща, та поволі почав відчувати, як неспокій ставав все сильнішим у моїх грудях, і врешті немов неспроможний стримати себе, я спершу трохи приспішив свій хід, а згодом почав бігти, чуючи, як тепер моє обличчя зм'якло від радісного виразу, і бачачи, як люди на вулиці і навіть дальші будинки, видні за рудими і білими наче від цвіту снігу нивами румовищ, підскакували вгору, ніби від радости, з кожним кроком мого бігу.

Прибігши в хату, я швидко, навіть не роздягаючися, сів за стіл і видер картку із зшитка, що лежав під рукою, і, взявши олівець, я підніс його над папером, ніби приготовляючися пробити його білий прямокутник гострим дерев'яним вістрям та немов вагаючися, чи зробити це, я відчув, як задрижала дрібно моя рука разом з наці-

леним в папір гострим вістрям олівця. Одначе, закривши очі, я знову затиснув зуби і, чуючи, як ставало холодним моє чоло від поту, що остигав на ньому, я знову відкрив повіки і швидким нервовим арабеском руху написав на папері: «Людина», але просидівши хвилин так над папером, кусаючи вже шкіру моїх пальців, я закреслив цей заголовок і написав над ним: «Місто», а вкінці вже чорним і мокрим від моєї слини олівцем: «Я».

І так я просидів довго, опісля вже скинувши з себе плащ і встаючи час від часу, щоб походити по хаті, пишучи і закреслюючи слова, так що врешті папір виглядав у вже темніючій кімнаті, немов покритий чорними роздушеними тілами тарганів, та вкінці ніби піддаючися тому, що зробив цю постанову, ходячи по хаті, підійшов до столу і, взявши картку паперу, на якій старався писати, зімняв її в кулаці і залучив електричну пічку, а коли вона розігрілася до червоного, поклав білий м'яч паперу на неї і бачив, як гострі скалки полум'я стали помалу висуватися із червоного нутра пічки, немов стараючися собою піднести папір, який я поклав на неї, а коли раптом цей білий м'яч паперу розколовся сам із середини і з нього вибухнув полумінь гарячим і ясним водограєм, від якого солодкий запах диму рознісся по кімнаті, я стояв непорушний, дивлячися на вогонь з лицем, освітленим його хвилевим метеликом, а опісля, коли він згас, тільки бачачи, як чорніло на майже прозорім, немов червона вощина, тлі хрустке і звугліле тіло паперу, знову ж подібне до метелика, тільки тепер вже не червоного, а чорного.

На другий день у нас не було науки після обіду, і коли я вертався додому шипучими під ногами людей вулицями, з білого неба падав на землю дрібний, неначе попіл, та липкий, мов клей, дощ, нагадуючи собою пізню осінь, коли під час обідової перерви я снував вулицями міста, і в момент, коли, думаючи про це, я пригадав собі Герберта, я почув голосні і довгі кроки за собою і, здригаючися, немов наляканий, я оглянувся, та, побачивши його, не зупинився, і далі йшов, із головою, оберненою назад.

— Підожди, — сказав Герберт, і я сповільнив свій хід, а він зрівнявся зі мною, і ми йшли мовчки якийсь час, а тоді він сказав спокійно та несподівано: «Я бачив тебе тоді вечором у місті».

Спершу заскочений його словами, я не сказав нічого, тільки ішов далі, німий навіть всередині, немов спаралізований, а згодом вирвалося мені уже полегшуюче: «Справді?», і тільки тоді я промовив: «Чому ти втік, коли я хотів підійти до тебе?»

— Ну, — сказав Герберт, — я бачив, що ти з Калькройтом, а я не хотів зустрічатися з ним.

— О, — сказав я, — то ти вже зовсім зірвав з ним?

— Ні, — відповів Герберт, — тут «зривання» ні при чому. Я просто не хочу тепер з ним зустрічатися. У мене немає на це тепер часу. Я зайнятий чимсь іншим.

— Ти тепер ліпиш? — спитав я досить холодно і без зацікавлення.

— Ні... — сказав він, а тоді поправився, — так, я ліплю, але я не мав це на увазі, говорячи, що я зайнятий. Я зайнятий собою. Я маю стільки речей довести у себе до порядку, що мені ніколи тратити час на того роду «товаришування».

— Я тому і хотів говорити з тобою, — продовжував він. — Бачиш, я вирішив, що я повинен журитися в першій мірі собою, а не іншими людьми. Раніше я поводився дещо по-дитячому — як от у відношенні до тебе. Я не маю ніякого обов'язку (чи права) журитися і опікуватися тобою.

— Безперечно, що ні, — вибухнув я неприємним сміхом... — я ж тобі казав це вже давно!

— Так, — продовжував він, не звертаючи уваги на мої слова, — і я ще хотів додати, що те, що я казав тобі в суді, що затаїв щось від тебе — це неправда... я тільки так хотів тебе налякати. Ну, а як справи у тебе, — спитав він накінець дивним голосом.

— У мене? — глянув я на нього чомусь здивовано, — в порядку... все в порядку.

— Ти був учора хворий? — спитав він далі.

— Чому ти питаєш? — спитав я крізь злісну усмішку. — Тому, що я не був у школі?

— Так, — відповів він.

— Ні, сказав я крізь зуби, — я пішов твоїми слідами... був у бібліотеці... А потім дещо писав, — додав я вкінці, чуючи, як ставав темним від крови (чи від люті) мій мозок.

— Справді? — сказав він, — Ти щось писав? Що саме?

— Прозу, — відповів я, не дивлячися на нього, ніби неспроможний стримати потік слів, що нараз став литися мені із уст, став говорити: «Я був у бібліотеці... шукав за Достоєвським, і тоді несподівано я відчув таку шалену жадобу писати, що аж мозок став лопатися від якогось дивного болю... І тоді я пішов додому, швидко та стараючися не бігти, одначе не міг стримати себе, і вже бігом якийсь кілометр, прийшов до хати... І тоді я сів і писав, і писав, і писав... цілий вечір... навіть нічого не їв!»

— І про що ти писав? — спитав він мене, коли я раптово перестав говорити, відчуваючи, як обірвався потік слів, що спершу видавався мені безконечним, і на його місці, неначе багнисте дно нагло випорожненого озера, показалася чорна котловина безмежного і безпідставного відчаю, і його слова, неначе впускаючи у шлюзи мого рота нове русло ріки, нараз відкрили у моїм мозку нове джерело мови, і я знову став говорити, захлинаючися між словами: «Про Достоєвського... це психологічна студія Достоєвського... чи властиво кожного мистця... кожної людини, яка живе і відчуває справжню суть життя... свідома того, що вона живе... свідома того, що життя не задовольняє її, яка хоче змінити це своє життя...»

— Це зачалося з моделькою Калькройта, Ліною, — почав продовжувати я, та Герберт перервав мене словами: «Ти запізнав Ліну? Де? — У Калькройта?»

— Ні, — відповів я скоро, немов бажаючи позбутися якнайскорше тих слів, щоб могти продовжувати те, що я зачав, — на вулиці... Я зустрів їх на вулиці, коли ішов до бібліотеки... Калькройт спішив кудись, і тому що я йшов теж до бібліотеки (вона ішла туди, бо вона там дає лекції з англійської мови), він прохав мене, щоб я відпровадив її туди... ну, і так зав'язалася розмова про Достоєвського...

— Ти знаєш, що вона сестра Бруно? — він знову перебив мене, явно не звертаючи уваги, на те, що я говорив.

— Що? Того сліпого скульптора? — крикнув я, здивований, — справді? І вона позує всім його товаришам?

— Ні, — відповів Герберт поблажливо усміхаючись, — тільки Калькройтові, і ще декільком іншим малярам...

— А своєму братові ні? — спитав я, здивований і зацікавлений цією розмовою, зовсім забувши про те, що говорив раніше.

— Ні, — сказав він, уже сміючися, — її брат має своїх модельок... більше відповідних його потребам... Бачиш, тому що він сліпий, пальці служать йому за очі... ну, а не випадало б братові різьбити таким способом скажім торс своєї сестри... — і коли він так говорив, я глянув на нього і запримітив якийсь дивний вираз щастя чи радости на його лиці і, здивований, я став, хоч ще не мусів звертати у свій бік, а він собі, далі розповідаючи мені про Ліну і її брата, рухаючи мокрим від дощу ротом на тлі свого блідого і теж мокрого обличчя, і ще більше блідого і мокрого неба, що великим простиралом висіло над площами, з яких щойно було прибрано крихкі цегляні скелепи розвалених бомбами будинків.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Свята минули без сліду, зникнувши, неначе плями на одязі під вибілюючим діянням сонця чи то під темним впливом бруду, і в понеділок після свят, коли мені лишався ще тиждень ферій (бо новий рік випадав на суботу), я спав після обіду у своїй кімнаті, а, збудившися, я спершу думав, що я у себе в У., і, дивлячися на білий туман стелі надо мною, я сказав собі: «Тепер неділя, і надворі ще ясно, а я зараз устану і піду гуляти і бачитиму, як білий папір міста втягне у себе голубе чорнило вечора...», та чи то інша шорсткість покривала, яким я був накритий, чи то колір стін, спостережений чуйним кутиком одного з моїх очей, ніби легким, та через те ще більше шорстким дотиком, знищили кольорову, як миляна банька, бульбашку мого меланхолійного настрою, і тепер, з бородою, ніби їдженою сіллю, тертою шорсткою складкою покривала, я з порожні-

ми, як сухе корито, грудьми лежав ще якийсь час на ліжку, а врешті, видно в наслідок нового і ще не помітного потоку надії, встав і накинув на себе плащ, і вийшов з кімнати.

Батька, видно, не було в хаті, і я знайшов матір у кухні, як вона, сидячи при яснім від вікна біля нього кухоннім столі, щось шила з окулярами на носі, і я сказав їй тихо, немов не бажаючи порушити сірої, двовимірної композиції кухонного настрою голосним кольором мого голосу: «Я іду пройтися трохи, і вона так само тихо і якось сумно відповіла, не дивлячись на мене: «Не будь там довго, надворі холодно», і, відповівши: «Ні, я скоро вернуся», я пішов до дверей, тільки тепер помітивши собаку, що або з мого вигляду, або з звучання моїх слів, зрозумів мій намір і, сидячи біля дверей, дивився благально на мене своїми чорними, блискучими очима серед білого навіть під час смеркання хутра.

— Ну, Текс, — сказав я спершу радісно, згинаючися, щоб погладити його, а опісля ніби соромлячися, замовк і тільки вдарив його легко раз по лапі рукою, немов стараючися вмістити у тому жесті вираз любови до пса разом з байдужістю до нього, і швидко відчинивши двері, вийшов у сіни, за ним, що білим протягом бухнув мені з-під ніг.

Перейшовши лісок, я вийшов на дорогу, що вела до села: сіру і суху серед піль, покритих тонкими покладами снігу, і пішов у напрямку його вже синіючих будинків і невисокої та тупої на тлі безмежного горба неба церковної спиці, з собакою, що сьогодні обережно, немов передчуваючи щось недобре, біг поперед мене. Село, коли я входив у нього, було зовсім порожнє, і дорога тихо повзла між його тепер сірими, із зовсім темними вікнами будинками, і тоді мені пригадалися слова мого брата Ґеорґа, що помер зараз після війни, втративши обидві ноги на фронті і гниючи в лікарні щось із рік, коли він розповідав мені про те, як, входячи у вороже село чи місто, вояків часто зустрічає монотонна та голосна музика тиші (як музика Ваґнера, казав він, тому не люблячи того композитора), більше ненавиджена ними, як чітке і таке близьке та зрозуміле тараккотіння кулеметів чи повільні постріли з рушниць, і тому, ідучи тепер уже селом, я все ще поволі і майже на пальцях прямував самою серединою вулиці, стараючися своєю впертістю заглушити моторошність, що, наче рев німих моторів, неслася на мене із однаково сірих і тому немов розкритих стін будинків.

Тоді нараз, так ідучи з собакою, що, очевидно, теж наляканий, тепер плутався мені під ногами, я почув, як хтось гукнув мене на прізвище, голосом неясним і притишеним серед мені вже незрозуміло опустілого села.

Глянувши у бік голосу, я спершу не помітив нікого за залізним парканом, що огороджував церкву, ростучи довкола неї, і у вже густім болоті світла пізнього пополудня, як чорний очерет, рівним та рідким тином, та згодом (може тому, що він в цей момент знову

заговорив до мене) побачив людину у чорному, що, стоячи біля бічної хвіртки, трималася своїми білими кулаками за її ґрати і, усміхаючися очима під круглими окулярами, говорила до мене повільним великим ротом. І я тоді подумав: «Це той новий католицький священик, що мені мати говорила про нього», і, чомусь втішений тією думкою, я став іти в напрямі до нього, відповідаючи на слова («Добрий вечір, вибачте, що турбую вас») словами: «Ви не турбуєте мене. Добрий вечір».

— Я називаюся Губер, отець Губер, — сказав він, усміхаючися і подаючи мені руку над досить високими і гострими вістрями огорожі — мені ваша мати говорила про вас... Зрештою, — додав він, сміючися, — я думаю, що це ви, бо таким собі вас уявляв... Ну, і ще до того ще цей пес... я пізнаю його... Ну, ходи сюди, — сказав він, присідаючи і простягаючи до собаки свої руки між штабами паркана, — я забув, як його звати...

— Текс, — сказав я, усміхаючися і дивлячися, як собака підставляв під його долоні, неначе під теплі і приємні струмені води, свою білу голову з закритим ротом і очима.

— Текс, — сказав він, — і тоді, поклепавши його по спині, підвівся і, знову усміхаючися і дивлячися мені в очі, сказав: «Ви, бачу, нудьгуєте у нас на селі... скучно вам за містом».

— Ні, — відповів я, теж собі крізь усміх, — я спав по обіді і тепер вийшов пройтися. А що це сталося з всіми людьми? — спитав я живо, ніби радий, що міг продовжувати тим способом розмову з ним. — Село виглядає, неначе всі десь поховалися перед кимсь... як під час війни.

— О, — відповів він, — ви це повинні знати... Сьогодні в школі збори батьків і показуватимуть ще фільм про Бернадету... Тому і всі діти там... А ваш батько, як директор школи, завідує тим всім.

— О, — сказав я, червоніючи, — він напевно пішов туди, коли я спав... я не знав про це... А ви не там? — спитав я нагло, сам не знаючи, чому.

— Я саме вертаюся звідтіля, — відповів він. — Тому що мене там вже не було потрібно, я вирішив піти додому... Признаюся, що вабила мене теж прогулянка порожнім селом... до того ще у сумерку... Ви теж напевно любите сумерк, — спитав він накінець.

— Так, — відповів я, чуючися незручно, і тоді замовк, а він, відчуваючи, видно, як я почував себе, виручив мене питанням: «Ну, а як вам подобається У.? Це ваш перший рік там, правда?... І надіюся, що останній, — додав він, сміючися.

— Так, — засміявся я собі, — я теж надіюся, що останній. Раніше я ходив до гімназії в А., але мені було невигідно там продовжувати, відколи ми перенеслися сюди, і я вирішив перейти до У.

— І ви раді з того? — спитав він знову.

— Так, — відповів я, — мені багато краще тепер... ближче до батьків.

— А що ви студіюватимете, коли скінчите гімназію? — питав він далі своїм хоч настирливим, та приємним голосом, і я, після того, як сказав: «Літературу», швидко додав: «Я пишу», і, сказавши це, відразу спаленів своїм звичаєм, закрив очі, відвернув голову вбік і затиснув зуби так, що почув, як вони угнулися, неначе ґума, під сильним натиском моїх щелепів, коли він неочікувано спокійно сказав: «Справді? Що саме?»

— Наразі вірші, — відповів я, примушуючи себе перевести зір на нього, — але я перейду на прозу... Для мене немає нічого кращого, як проза, — заговорив я нараз із мозком, затуманеним чомусь гарячим напливом крови, — проза, така чиста... як проза Достоєвського!

— Ви любите Достоєвського? — спитав він.

— Так, відповів я, а тоді додав: «Дуже», і спитав його: «А ви?»

— Я цілком не знаю Достоєвського, — відповів він спокійно, — якось ніколи у мене не було часу взятися до нього... Та скоро візьмуся... Кажуть, що він дуже добрий...

— Так, ви мусите прочитати його, — перебив я його, ледве стримуючи себе явно висловити своє здивування, — відкрити Достоєвського — це так, як відкрити новий континент... Континент душі, — додав я, а тоді урвав, злий на себе за ужиття останнього слова, а він так же неочікувано і спокійно, як уже, здавалося, декілька разів раніше, сказав: «Знаєте що, зайдіть до мене в хату».

А коли я, чомусь відчуваючи повинність цього, старався відмовитися, кажучи, що мусів вже вертатися додому, він якось своїми простими словами зумів переконати мене, і нарешті я увійшов уже між сувоями, немов тюлю, темряви, крізь хвіртку, що мелодійно відкрилася, у церковний город, і разом з ним (і з собакою, що йшов поволі і все ще несміливо побіч мене) пішов доріжкою, покритою скрипучою, немов сніг у сильнім морозі, рінню до малого під тиском темряви кам'яного будинку, що стояв побіч церкви, у якому він, видно, жив, а він, коли ми так ішли цією ясною, немов легко посипаною пилом фосфору доріжкою, нараз вернувся до нашої попередньої розмови, говорячи: «Я теж люблю прозу. В ній є щось заспокоюючe... Особливо в латині. Я люблю Таціта: коли його читаю, усі проблеми мого життя стають такими незначними, такими маловажними. Така тиша криється у його описах отих уже давно мертвих і неактуальних подій, що належать до історії».

Так слухаючи його, я увійшов у хату, набиту після холоду надворі гарячою ватою сухого повітря, і коли він засвітив світло, я побачив темну кімнату з стінами, обліпленими шпалерами з великими китицями троянд на темносірім чи синім тлі, з червоними оксамитними портьєрами на вікнах, з великою, старомодною і м'якою (як показалося) канапою, над якою висіла стереотипна картина Христа на Оливній Горі, із золотим волоссям, на колінах перед похожим на вівтар каменем, одягненого в білу туніку з яскравофіялковим

плащем, накиненим поверх неї, на тлі чорного неба, що довкруги голови Христа переходило у яснозелене, як густа застояна вода, і коли скоро після того, як ми прийшли у хату, він спитав, чи я хотів напитися чаю, я вже відразу згодився і якийсь час сам тільки, з собакою біля ніг, сидів на канапі, вгрузши в неї, з опущеними повіками, чуючи вперше здається в житті оту нудну, та рівночасно різноманітну ледве помітними арабесками варіяцій музику тиші в середині мене, в той самий час, як я чув її у теплій і густій матерії хатньої обстановки довкруги мене, і надворі, за вікном, серед уже монолітної, як стовп якогось темного металу, ночі. І тільки коли я почув уже пізніше, навіть скінчивши пити чай, сміх і голосну, перемішану викриками розмову за вікном людей, що верталися з школи, я, ворушачися на канапі, сказав, перериваючи його: «Я думаю, що мені вже час іти», додаючи із вже справжнім стурбованням: «Мати буде ждати мене з вечерею», і коли я вже стояв, він, підводячися, сказав: «Знаєте що: в цю середу у нас (до речі, в приміщенні школи) буде вистава, яку ставитиме католицький гурток з Мюнхену... Може ви прийшли б?»

— Що за вистава? — спитав я без зацікавлення, нервово кусаючи нігті, з дещо невиразною картиною моєї матері, що сидить при яснім столі, у темній з високою стелею кухні, у моїй тепер активній пам'яті, та коли він сказав: «Це символічна п'єса, написана молодим письменником, який, між іншим, буде тут і з яким ви могли б познайомитися; вона називається, якщо не помиляюся, «На роздоріжжі»; я, ніби розігрітий його словами, заговорив: «Справді? Це цікаво. Я обов'язково прийду», питаючи накінець: «А як називається цей автор?», і коли він не міг пригадати собі прізвища, ідучи поволі до дверей, ми ще обмінялися декількома фразами, і, попращавшися та випускаючи собаку поперед себе, я пішов все ще ясною доріжкою до хвіртки, якийсь час чуючи його присутність за собою у відкритих дверях: спершу подихом (правда, може тільки уявного) тепла на моїй спині разом із блідою брилою світла, а потім тільки світлом.

Коли прийшла середа, я нетерпеливився цілий день і десь по другій пішов до школи (бо хоч п'єса починалася, якщо не помиляюся, о п'ятій, Губер казав, щоб я прийшов туди раніше), і коли я увійшов у велику залю, де мала відбуватися вистава, крісла ще не були розложені, і на сцені ще прибирали, я бачив саме, як декілька молодих хлопців розвивали на похилій плятформі на долівці сцени (так спеціяльно зробленій з дощок, очевидно для того, щоб вона була видна для глядачів) два вузькі звої чорного і білого полотна, укладаючи їх на зеленім сукні, яким була покрита вся плятформа, так що вони, схрещуючися по самій середині творили дуже широку і низьку літеру «Х», надаючи при тім сцені неприємно штучного вигляду своєю явною, геометричною симетрією. І коли я стояв при дверях, придивляючися тим досить голосним зусиллям на кону, Губер, якого я тепер помітив посеред залі, крикнув до мене, піднявши

вгору руку і махнувши нею, і я пішов у його бік, привітався з ним і з другим священиком, ще дуже молодим, з яким вони стояли, і який був, як Губер висловився, «духовним опікуном» цього театрального гуртка з Мюнхену.

Тому що вони далі продовжували свою розмову, я, не беручи участи в ній (бо стосувалася вона якихось, як виходило, їхніх спільних товаришів чи знайомих), дивився на сцену, і тоді зауважив між тими, що прибирали там, уже старшого хлопця, невисокого, широкоплечого, одягненого в чорні штани і сорочку з закоченими рукавами, жовта, як справжній віск, шкіра рук і обличчя якого надавали йому незвичайного, чужоземного вигляду, бачачи, як він, сміючися голосно та часто, тряс своїм довгим і теж чорним волоссям, пускаючи на своїм обличчі ясні хвилі від білих зубів і мускулястих щелепів.

— Це мусить бути цей молодий драматург, — подумав я, дивлячися, повний наростаючої заздрости на нього, і тому, коли Гецле (так називався молодий священик з Мюнхену) відійшов, вибачаючися, що у нього ще були якісь важливі справи за кулісами, я відразу спитав Губера, показуючи головою в бік сцени: «Це той письменник... у чорному?»

— Ні, — відповів він, — він сьогодні не міг приїхати. До речі, — додав він, — він називається Альтенберґ). Це Курт Кіфнер, молодий актор, що гратиме сьогодні одну з головних роль, — і нараз розчарований, ніби утомлений, я відчув у собі сильне прагнення самоти, разом із може удаваним бажанням позіхнути, та чомусь стримавши себе, я тільки прижмурив легко повіки, і все ще зацікавлений, знову глянув на сцену, на актора у чорному, вражений його прізвищем, що так добре описувало його зовнішність, характеризовану саме його сильними, майже тваринними щелепами.

Після вистави (досить короткої і нудної своєю нескладною прозорістю, в якій Кіфнер грав, очевидно, Мефістофеля, у чорних окулярах, ходячи по чорнім полотні, забавляючи своїми комівояжерськими трюками сільську дівчину (дуже якусь сумну, її ледве було чути), що, втомившися, сіла відпочивати на роздоріжжі, а врешті, ідучи з Мефістофелем, глянувши собі під ноги, крикнула: «Ой, та це чорний шлях, а я мала іти білим!») ми сиділи в ресторані, в окремій кімнаті, де відбувалося прийняття, уладжене місцевим католицьким гуртком для гостей, куди затягнув мене Губер, уже неспокійного, злого на себе за щось, що я не міг докладно очеркнути, і я сидів мовчки на кріслі, насуплений, тиснучи в руках склянку із блідим вином, що нагадувало навіть своїм смаком яблучний сік, поводячися так не тільки через несподкій у своїх грудях, а й на те, щоб притягнути увагу дівчини: високої, із дуже білим волоссям і синіми очима, рівні риси обличчя якої були неначе чорними лініями олівця на білім папері її гладкої шкіри, яка грала (з усіх можливостей!) бабусю у цій п'єсі, що згорблена, шкутильгаючи білим шляхом, спотикну-

лася на роздоріжжі і впала, а вставши, несвідомо пішла собі по чорнім, аж один із дієвих осіб крикнув її перелякано: «Ви не туди йдете, бабусю!»; її називали Лізою, і я пізнав її вже в ресторані, знайомлячися з усіми присутніми, а вона, хоч і привіталася зі мною, здається, навіть мовчки, без ніякої зміни на своїм правильнім, як маска, обличчі (ім'я і прізвище її назвав мені Губер), викликала у мені тремтяче почуття можливости бути моєю, подібне до гіпсофобії своїм відбираючим розважливість ляком.

Так я сидів довший час серед голосів і сміху, що, наче виноград у неспокійних пальцях, лускав час від часу своїм мокрим, м'ясистим звуком матовою шкірою гамору кімнати, із неясним почуттям незадоволення собою, перемішаним з наростаючим прагненням бути любленим нею, покищо ще обмеженим тільки притягненням її уваги, і тому, коли вже трохи сп'янілий воднистим вином і хвилево зайнятий голосним вибухом руху у кімнаті (спричиненого саме Кіфнером, що, вставши з крісла, голосом сильним та неприємним, махаючи руками, немов стараючися розгойдати густу рідину все ще м'якого гамору кімнати, заспівав відоме «Es geht alles vorüber»), почувши, як хтось заговорив біля мене саме в цей час, як кімната наповнилася широкими хвилями пісні, обернувшися в бік голосу, я побачив її, що, сівши біля мене на кріслі, дивилася в мої очі своїми синіми, під темними, як порожнеча, повіками, я заікуючися і червоніючи сказав: «Нічого, нічого, я, тільки слухав так... я не сумую... додаючи вкінці, уже лютий на себе, виразно: «Вибачте, та я не почув вас за тим галасом».

— Чому ви так сумуєте? — повторила вона чітко з усе ще незмінно серйозним обличчям своє попереднє, відоме мені питання.

— Я не сумую, — відповів я, тепер зовсім спокійний і тому задоволений собою, — я дивлюся і спостерігаю.

— Як бачу, ви не дуже високої думки про те, що бачите, — сказала вона знову, дивлячися спокійно у мої очі.

— Ну, — усміхнувся я кутиками уст, — чому... я не сказав би... навпаки, — додав я живіше, радий відкрити це почуття у собі, — я до певної міри заздрю їм всім... таким, як Кіфнер.

— О, ви знаєте його? — спитала вона.

— Ні, — відповів я, — я бачу його вперше, та його поводження свідчить про нього...

— Так, — майже перебила вона мене, — ви не помиляєтеся відносно нього. Але чому саме ви заздрите йому?

— Ну, — засміявся я, трохи збентежений, — «заздрю», може, не відповідне слово... я просто думаю, що таким людям легше жити...

— Думаєте так? — продовжувала вона своїм однаково рівним і серйозним голосом, — Хіба можна говорити про «легше» чи «важче» жити?... Саме слово «жити» несе з собою певну вагу, і зменшити чи збільшити її неможливо.

— Так, — сказав я, знову червоніючи, немов від сорому, — може в кінцевому висліді немає різниці. Та все таки може так легше... чи зручніше, коли ви хочете...

— Ви тут живете? — спитала вона, не звертаючи уваги на мої слова.

— Ні, — сказав я, — мої батьки живуть тут, а я живу в У., ходжу там до гімназії... Сюди я приїжджаю рідко.

— Коли ви кінчаєте? — спитала вона далі уперто, із непорушним, білим серед цигаркового диму і тепер вже реву кімнати лицем.

— Цього літа, — відповів я, — якщо піде добре.

— А піде?

— Я думаю, що так.

— І що ви тоді робитимете?

— Студіюватиму.

— Що саме?

— Я ще не знаю, — відповів я, сидячи непорушно на стільці, немов загіпнотизований, задивлений у синяву її очей, — може літературу.

— Ага, — відповіла вона, і тоді відвела свої очі від мене, саме як спів скінчився і кімната запінилася густим сміхом, і, дивлячися кудись, мовчала хвилинку, а опісля, глянувши в мої очі, сказала: «Ну, ви не заздрість тим, від кого ви кращий, і не пробуйте легким способом викрутитися від обов'язку життя... У вас досить сили, щоб його пройти!»

— І до побачення, — сказала вона, встаючи раптом і подаючи мені руку, і я теж машинально встаючи на ноги, ніби піднесений вертикальним рухом її притягаючого обличчя, легко стиснув її холодні та тверді пальці, кажучи немов замороженим язиком: «До побачення», вже бачачи, як вона, висока, скоро відвернула від мене своє ще ні разу не усміхнене лице і відійшла кудись, зникаючи між людьми, більшість яких уже стояли на ногах.

В суботу я поїхав з Губером до Мюнхену зустрічати новий рік, запрошений разом із ним отцем Ґецле на вечірку, уладжувану його гуртком, коли ми розходилися додому після прийняття у ресторані, а ніч із середи на четвер я провів ніби не в своїм тілі, а десь у просторі, не обмеженому виміром, в якому, як само наростаюче знання, лунали повільними і німими та проникливими хвилями слова Лізи, якими вона говорила про незрозумілий мені, але такий природний спокій, і збудившися рано, пригадавши попередній вечір і її біле та непорушне, неначе з кости, обличчя і синій пил очей, я почув, як мороз пішов мені поза шкірою і як перестрашуюче сильним було моє почуття до неї, і проходив я цілий день дуже тихий, немов ослаблений втратою крови, із зараженим знайомством з нею єством.

А в п'ятницю, шепчучи безустанно її ім'я, перебираючи пальцями своїх уст його голубу вервицю, уже нетерпеливий, із затуманеним загравою крови чи гарячки мозком, нанаркотизований новою і близькою можливістю бачити її знову, я пішов до Губера, і коли почув, що він не був певний, чи зможе поїхати (бо мали ми їхати разом автом його товариша, а була можливість, що Губер не зможе його дістати), обурений його упертою байдужістю, я, пам'ятаю, відвертаючись від нього, стримуючи себе, щоб не вибухнути йому в лице криком і гнівом, почув, як сльози, спершу немочі, а відтак жалю потекли по моїх щоках, і Губер, побачивши це, не сказав нічого, а опісля, кладучи мені руку на плече, запевнив мене, що в суботу ми напевно будемо в Мюнхені, словами: «Як би не було, а я вам ручуся, що завтра ми будемо там!», і я, уже спокійний і усміхнений, пішов додому, і хоч ще було ясно, поклавшися на ліжко, заснув, та ні тоді ні вночі, не міг зустріти її у своїх вже тісних, немов прогалини між міськими будинками, снах.

Було ясно, коли ми вирушили, і тому приїхали ми до Мюнхену рано, коли, крім отця Ґецле, майже нікого не було в приміщенні, де мала відбутися зустріч нового року, тільки декілька молодих, майже підлітки, хлопців розвішували по стінах зелені і червоні паперові стрічки, а на стелі товсті та теж паперові, фіялкові ґірлянди; згодом я став помагати їм, мабуть, на те, щоб приглушити уже справді болюче прагнення її, і зайнятий тим (вдоволений слухняним поводженням хлопців, які виконували швидко, ніби з приємністю мої поради), я і не зчувся, як пройшло декілька годин і як люди стали сходитися, а коли вже прийшла десята година і було багато людей, я став непокоїтися, їджений думкою, що може вона не прийде, зауважуючи вже, хоч ще не дозволяючи собі висловити цей факт, тиху відсутність Кіфнера. І тому, коли я на короткий час лишився сам з отцем Ґецле, я удавано байдуже спитав його про Лізу, а він якось недбало сказав: «Я не знаю, думаю, що так», а опісля додав, ніби встромляючи у мене довгий, затемнюючий зір, ніж: «Чекайте, мені здається, що вона казала мені, що не прийде сьогодні... У неї якесь інше зайняття...», не посилюючи, а немов убиваючи рештки надії своїми кінцевими словами: «А, може, це не вона... Я вже не певний», і відтоді я нервово ходив по великій, вже гамірній залі, кусаючи білу і без смаку, як ґумка, шкіру пальців, заходячи часами у темні менші кімнати, що містилися по боках великої, неначе кишені одягу, крили у собі тепло тиші, а часто, на неясних, як гори на тлі неба вночі, канапах мовчазні і непорушні постаті обв'язані білими шнурами (у дівчат) голих рук. І згодом моє побоювання вже перейшло у відчай, і я пам'ятаю, як криючися від Губера, що, як мені казали, шукав за мною (напевно, щоб познайомити мене із Альтенберґом), коли гамір у великій кімнаті став зростати з уже близьким приходом півночі, я, спершися об стіну біля великого голого й холодного вікна в одній із темних кімнат, нагло відчув, як моя уява, немов

чимсь штовхнена на цей вчинок тварина у просторі, скочила немов шалена вперед у часі і, пролітаючи так нею крізь отой мітичний проміжок часу, зосереджений довкола дванадцятої години ночі останнього дня грудня і першої хвилини першого дня січня, потрясений картиною, яку побачив у тій щілині часу, закривши лице руками, я затрусився від сильного і нестримного, немов літня злива, плачу, душачи у своїм горлі, немов у вузькім переулку, його рвучкий, гарячий вітер; а коли відчув, що його шквал пройшов (чи може розвіявся), я відкрив обличчя, і, витерши хустиною спершу його, а опісля руки, далі стояв, уже спокійний при вікні, чуючи, як все ще зростав крик у великій кімнаті, і бачачи, як видні крізь вікно надворі німі і тендітні (оглядані мною з високого будинку) постаті крутилися і підскакували, і падали, неначе галька при дорозі від сильного подуву повітря за автом, що щойно проїхало.

А коли загасло світло в великій залі і вибухнув там разом із темрявою кипучий крик, знаючи, що це вибила північ, я відвернувся від вікна і, чомусь розглядаючися по кімнаті, в якій стояв, побачив на канапі під протилежною стіною дві пари, що сиділи непорушно, не цілуючися, як я (пам'ятаючи їх присутність) чекав, а сперши голови об високу спинку, дивилися своїми чорними, немов дірявими очима прямо на мене. І, збентежений тим видом, я спершу обернувся назад до вікна, немов стараючися тим способом змінити те, що бачив, та, зрозумівши суть мого вчинку, намагаючися не дивитися в бік канапи, я відвернувся знову від вікна і пішов до дверей, що вели у велику кімнату, в якій уже, як я перше помітив, світилося світло. І коли я вже ішов нею, шукаючи за кимсь (напевно за Губером), я почув сильний, видно кимсь керований (і може для того більше помітний) спів, що виходив із одного кута кімнати, і, глянувши у той бік, я спочатку не помітив нічого дивного, і тому відвів очі назад, у напрямок, куди дивився раніше, та, занепокоєний все більше ясною зорганізованістю співу, з биттям серця я глянув знову в його бік і тоді побачив серед гурту, звідки виходив спів, Кіфнера, що стояв, вимахуючи правою рукою, в якій тримав високу і вже порожню склянку, співаючи своїм викривленим ротом на темнім і блискучім від задоволення і поту обличчі. Дивлячися так на нього, я помітив, що співаючи і дириґуючи правою рукою, він, ніби щільно стискаючи під пахою книжку, обіймав лівою рукою за стан дівчину: дещо вищу від нього, права рука якої, біла й м'яка, немов зів'яла квітка, лежала на його правім плечі, і, помітивши це, дивлячись уважно у її обличчя, я розпізнав у його розхвильованих співом і сміхом м'язах мармурову блідість і чистоту обличчя Лізи і, немов не вірячи своїм очам, я пильно став вдивлятися у її очі, стараючися віднайти у їхній кипучій від радості волі попередню безконечну, немов небо, синяву; і коли, дивлячися так на неї, все ще не вірячи собі, я побачив, як під час співу вона поволі перевела свої очі на мене, паленіючи відразу, я відвернувся і попрямував до дверей кімнати, з

якої щойно вийшов, та, входячи у них, допіру тепер пригадавши собі причину до недавнього залишення її, я ще на ходу круто обернувся і пішов до других чорних дверей у іншому кінці великої кімнати.

Вертаючися додому, я слухав, як машина гула, пропускаючи під собою бетонову стрічку дороги, і чув, як Губер одноманітним голосом розповідав мені про те, як він став священиком (його наречена згинула від бомби), і він, протестант, став католиком, ще до того вирішивши вступити в духовний стан, як він казав: «Для того, щоб надати моєму життю якогось напрямку»), і, дивлячися крізь вузькі щілини між липкими від сну і байдужости повіками, я бачив, як непрозорі натовпи ночі розступалися перед ясним світлом лямп авта, інстинктово знаючи, що чорним морем вони знову зливалися за ним.

(Далі буде)

РАЙНЕР МАРІЯ РІЛЬКЕ: ІЗ «КНИГИ ГОДИН»

ТИ — РАН ХРИСТОВИХ ЛАВРА...

Ти — ран Христових Лавра. Мов кришталі
ти тридцять дві підводиш катедралі
і п'ятдесят церков тих, що опалі
у мури їхні кладено й бурштин.
На речі кожній на подвір'ї
лежить строфа твоєї віри,
воріт могутній започин.

В рядах домів живуть черниці,
сімсот і десять сестер тих.
Ця вийде часом до криниці,
та стане, ніби щось їй сниться,
та ж надвечір світлянолиця
йде струнко вздовж алей німих.

Та всіх їх не зустріти, ні;
вони у келій тьмі й мовчанні,
як в лоні скрипки хворім, тьмянім
мелодія незнана ще...

Навкруг церков старих в околі,
де скніє, нидіє жасмин,
могили, мов каміння кволий,
далекий світу відгомін.
Його ж нема, минувся світ,
хоч б'є прибоєм він об мури
порожній, марний і похмурий,
ладен на хитрощі і хіть.

Минувся він: бо ти стоїш.

Світла його ігрою метко
крізь рік безпристрасний пливуть;
тобі ж, і вечору, й поетам
в облич невпинних переметах
дано речей таємних суть.

НЕМА СПОКОЮ...

Нема спокою серед хатніх стін:
вмирає хтось і вже його виносять,
чи той же на таємний поклик-дзвін
бере прочанинський у руки посох,
шляхом незнаним в чужину йде босо,
де ти його чекаєш — вірить він.

Шляхами скрізь без впину ті, що йдуть
до тебе звідусіль, мов до троянди,
що раз на тисяч років квітне тут.
Людей тьма-тменна — безіменних, тьмяних,
утомлених, коли тебе поймуть.

Я бачив, як ішли вони, як йдуть;
і вірю нині, що вітри пливуть
з їх шат, існятих в далеч невідому,
і тихих, як здолає сон їх втому — :
була ж велика в рівнявах їх путь.

ВЖЕ ДОСТИГАЄ БАЙБАРИС...

Вже достигає байбарис червоно
і дишуть айстри тьмяно біля хат.
Хто нині, в дні поліття, не багат,
себе не мавши, ждатиме до скону.

Хто крити сном не може нині віч,
упевнений, що постатей багато
чекає тільки, аж надійде ніч,
щоб раптом в темряві його устати: —
мов дід старий минув він. Жадна річ

його не вабить, не зове ніщо
і зводить все, чого зазнає він;
і навіть, Боже, Ти! Той камінь, що
його щодня стягає у глибінь.

ІТИ ДО ТЕБЕ...

Іти до тебе хтів би так: нераду
чужих порогів милостиню бравши.
Було б доріг же безліч, до невгаду,
я до найстарших приставав би завжди.

Ішов би я з старецьким поколінням
і, йшовши з ними, наче в сні, я б зрів,
як з хвиль борід зринають їх коліна,
мов острови без дерева й кущів.

Минали чоловіків ми: сліпих,
що хлопцями дивилися своїми,
і тих, що воду з рік пили, й за ними
похід жінок вагітних і трудних.

Була ж така близька громада вся, —
немов мужі у мені пізнавали
когось із кревних, і жінки взивали
товаришем. І пси йшли — бачив я.

Переклади Богдана КРАВЦЕВА

ВАСИЛЬ БАРКА: ХЛІБОРОБСЬКИЙ ОРФЕЙ, АБО КЛЯРНЕТИЗМ

НАРІЖНІ КАМЕНІ

В «Соняшних клярнетах» означилася незгода серця — бачити світ, як сприймають очі тілесні. Постала дивна лірика з відступами від звичности; з ясновидністю серця, що відкриває круг життя, де космос і народ споріднені, як ніколи в «досвіді».

Страждання Богоматері і смуток країни з'єднані в поемі. І через найскладніші рефлекси пісенности знаходять відбиток спомини з сім'ї — в повності любови і печалі.

Вислови значніші, ніж особисті: вимовилися почуття людности, що становлять заповідну сторону серця, хоч сьогодні, в соціяльних негодах і засліпленості від «демона гніву», ніби прихмарені.

Недоля Тичини, якого з провісника волі «перебудовано» в партійного менестреля, значно струднює сприйняття скарбу його ранньої творчости.

Минеться полум'я теперішніх конфліктів, віддавши духовний терен — горінню, що належить до наступного століття: тоді знов відкриється найкращий зміст «Соняшних клярнетів».

Перша цінність полягає в людяному духові з просвітленістю, якої після Шевченка немає. Зібралися почуття найсердечніші, що виквітнули в доброму життьовому устрої, ніби при погляді-сіянні від Блаженного Дитяти, в яслах народженого.

Тримається, з щирістю відносин між батьками і дітьми, братами і сестрами, в громаді, по всьому полю суспільного життя, серед народу на селі, супроти тамішнього ж таки, «свого» шумування злободенного, — той устрій. Добрі відносини протистоять північній пошесті, і вона руйнує їх системою масового сикофанства.

Іспит неомірно тяжкий; — шовінізм росіян і його «отечественна хаміяда», червоно замасковані, завівши отарні колгоспи на подобу своєї збірні, намірилися розбити душу народу на Україні. Але єство її зберігається; незримий ґрунт тримає етичні підстави як наріжні камені життя, що лежать при джерелах: звідти сила припливає в духовну кров нації.

Кожна рослина має особливість і призначення: дати свій квіт і плід, поряд з іншими, так і народ — повинен на історичній дорозі внести пай до спільної вартости. Зокрема, при великому нещасті відстояти зав'язь майбутности і виплекати до розквіту і плоду, в найсердечнішому крузі відносин, в білих хатах, — для творення прийдешнього царства: в правді Христовій.

З передчуттями прийдешнього воскресіння, що станеться в страшно збіднілому серці людському, складено поему «Скорбна мати».

ОНОВЛЕННЯ БАРОККО В КЛЯРНЕТИЗМІ

I

До найзначніших поезій Тичини і взірців модерної ліроепіки належить «Дума про трьох Вітрів» (1917). В ній брати-Вітри мають риси з алегорії і означення, близькі до світоглядово-психологічних напрямків; уособлюють, крім могутностей природи, рухи з політичної війни. В народно-поетичному способі «одягати», персоніфіковано сили:

— «Лукавий Сніговій»: злість імперщини; говорить «по-чужому».

— «Безжурний Буровій»; сліпа стихія розбрату, анархії, егоїзму, яка все руйнує, — втілення давнього прокляття української долі.

— «Легіт-Теплокрил»: народно-українська вдача, що приносить волю і відродження.

Ще не зайшли з-сіра і холодно означення «клясові» («за багатих» — «за бідних»), як сталося в пізнішій поемці «Три сини» (1923), звідки вивіялися також і декотрі красні прикмети старовинного віршування, вибраного за взір, а назамін модерна майстерність переважила розповідь в ямби. Написана через шість років і введена в збірку «Вітер з України», поемка оповідає про братів з різноворожих таборів:

Що 'дин за бідних,
другий за багатих,
а третьому силу свою нігде діть, —
просто бандит.

Примірено верлібр; думні інтонації стиснулися і стали різкі, і в зворотах до барви простонародної зайшла згостреність, ніби в експресіонізмі.

Блиснула шабля в першого.
Креснула в другого,
ще й в третього клинок...
«Ой, сину, синку мій, синок!»
Лежить бандит готовий.
А два брати знов далі б'ються —
ніяк їх не рознять.

При всіх доброцінностях стилю, твір визнаменовує початок погасання поетичного космосу, будованого в ранній період. Причина криється в присиленій «радянізації» лірики Тичини, як і значної части літератури 20-их років. Злодіючим духом процесу став діямат в його червономосковській личині. Хоч автори в УРСР, супроти світоглядового душення нашої культури, спромоглися на добрі здобутки, давши низку романів, взірцеві оповідання і збірки ліричних поезій, оригінальні п'єси, однак за всім цим збиралася катастрофа. Крім нападу терористичного апарату з Росії, діяла звідти ідеологічна облуда: заморожувала квіти в «олеандрових гаях» творчости.

Найкращі здобутки, якими збагатилася українська культура в новітньому ренесансі, творено всупереч подвійній силі червоноросійської смерти.

Який був тиск, ніби в «революційності», а насправді в чорній, як монгольська ніч, реакції партбюрократичного московства, — видно з того, що спроба Зерова і неоклясиків прикласти на Україні форми античної поезії і взірці західніх майстрів, наприклад, Ередія, була виклята партійними доїжджачими як ворожа режимній «методології». Також наближення прози до мистецького шукання, що ним жили автори на Заході, затавровано як розкол проти москвомарксизму і його жрецтва. Воно ж огнем сопіло на культурний зв'язок України з вільними народами і казилося від гасел Миколи Хвильового: «До фавстівської Европи!» і «Геть від Москви!» Воно в дикунській заздрості спричинило події, що в історії України заповнюють Варфоломеївський період: масові — десятками тисяч! — убивства діячів української культури.

Решткы, в політичному і світоглядовому терорі, змовкли, — тоді вкріплено їм перед очі мертвотного «Кліма Самґіна» *), замісто магнетичних творів Заходу, до яких захоплено приглядалися наші новатори.

Тичина, вкинутий в стан духовної анабіози, повинен був 1935 року їхати в Париж на т. зв. «конґрес оборони культури» — смутний фарс, потрібний, щоб відвести погляди світу від демонічної масакри мистецького життя на Україні.

Несподівано, після політ-частушкової поденщини, дихнувши повітрям Парижу, пожвавішав Тичина і, оборонений відстанню від довгої тіні Москви, написав «Конґрес», в якому проголосив, що вимагалося: прокляття капіталові, віват Марксові; але ритмікою і побудовою віршу відгукнувся на стилі Заходу. Осуджуючи Аполлінера, бо велять, Тичина сам — в дзеркалі поетичного строю, — відбиває славу французького генія.

---

*) Роман М. Ґорького.

II

Початок «Думи про трьох Вітрів» має, замість рими, внутрішній зв'язок через відзвуки, при малюнку радісної пори.

На ранній весні-провесні,
Гей, на світанню гук.

Перетинаючи течію поеми, як точний рефрен, початок повторюється п'ятикратно. Такого рівнолінійного вжитку не було в кобзарських думах. Поглибшав поділ між частинами, ніби сценами драми, що скріпилися в замкнутих колах.

Частини:

— Сонце, скликавши братів-Вітрів, наказує сповіщати про світло весни;

— перший вітер кривдить, обсипає снігом, мова чужа;

— другий: перекидає хати і гірко насміхає, — люди клянуть;

— третій: пробуджує, віщуючи радість; люди виходять, землю цілують і прославляють Бога.

Оповідання про «співпобут» селян і природи піднесено, як ліричний міт на світанку весни-алегорії.

Рефрен змушує відгукуватися почуттєві кола, подібно до вжитку в «Слові о полку»: там з відозмінами мова про світанковий плач повторюється чотири рази. Тичина потім чудово переспівав епізод, з композиторськими повторами, в поемі «Плач Ярославни».

«Дума про трьох Вітрів» ніби відгортає завіси від видива, ведучи думку в картинному розвитку.

Заспівано твір і погорнуто ритми першої частини — в старовинному ладу.

Ой за горами, за високими,
Там за морями та за глибокими,
Ще й за шляхами несходимими —

Розвиток трьох частин одновзірний:

— той самий починок з пойменуванням брата-Вітра;

— означення вдачі кожного, в однотипному звороті;

— ніби «опірний» рядок: «та так собі подумав, так помислив»;

— увага про надум кожного брата (від 2 до 5 рядків);

скрізь, ніби завершення частин: як відгукуються люди і що роблять;

після цього — рефрен.

Приходять варіації в рамках схожого порядку, також — освіження форм, заміна слів, вставки, скорочення. Жива розповідь постійно міниться в рухові.

А уже ж я та не по-зимньому грію:
Зоря з зорею перемигнутися не вспіє,
Як я поломенію.

Оновлено, що становить бароккову оздобу на будівлі думи; щедрі рівнорядця в однопочатках, прості епіфори, взорованість рядка на полісиндетоні («на гори, на доли, на людяні шляхи, на перелоги»), непоспішний зворот в епанастрофічному строї:

Рано-пораненьку Ясне Сонечко сходило,
Ясне Сонечко сходило, братів своїх, Вітрів,
до себе іскликало...

Скрізь — дорогі окраси, роджені з невтомної уяви і надхнення до мелодії. Творча воля до винаходу виявляється через ширші, ніж порядки канонічного віршу, і «сусідніші» з кобзарською музичністю — внутрішні злагодженя.

III

Чути відгуки від «Утечі трьох братів з Озова», найскорботнішої з давнини (кінець XV — початок XVI).

1. Як із землі турецької
2. та з віри бісурменської
3. із города із Озова
4. не пили-тумани вставали:
5. тікав повчок
6. малий невеличок;
7. тікало три братіки рідненькі,
8. три товариші сердешні.
9. Два кінних, третій піший-піхотинець
10. за кінними біжить-підбігає,
11. кров сліди заливає.
12. За стремена хватає,
13. словами промовляє...

Поступаючися в філігранності віршу, народний геній переважає життьовістю картин. Виявляє, як і талант особистий, нехіть до схемности. Доповнено оповідний однопочаток тими «як», «та», щоб вести природно ритми піснемовлення. Витворюються фігури мови, хоч застиглі в постійності, а повні теплих тонів.

Часті подвоєння: «пили-тумани», «піший-піхотинець», «біжить-підбігає», «мало-немного», посилюють виобразність.

В ранній період Тичина теж прибирав їх, часом — як компавнди в символістичній манірі: «коліноприклонно» тощо, а здебільшого — як сполуки в народному стилі: «дивуюся-милуюся», «горить-тремтить», «квітами-перлами», цвіт-первоцвіт», «ходять-світять», «ясно-соколово», «рокотання-ридання».

Старокозацька «Утеча» посилює розповідь скріпами і внутрішніми підпорами, будованими в музичній стихії мови. Поруч метричної розлогости стають усічені рядки з «перетяженою» римою; спади —

коло снопа поліметрів, зв'язаних через римоїди, пararими, римозміни, суголоси.

Перший рядок рівновимірний з двома наступними: на 8 складах; дві стопи ямбічні (що в пеон IV перезвучуються) і пеон II.

Метри різні: весь час — захоплення нових і поворот до попередніх.

Відмінно від кобзарського співання, твір Тичини зложений «з пером в руці», і хоч повсюди — тяжіння ритмічної хвилі до чотирискладника, улюбленого в думах і багатьох піснях, проте перемагає порив до ямбічного кроку: при свободі розмірів, перебраній від архаїчного речитативу. Біля двох третин всіх рядків почато в кроці ямбічному, коли давня дума заспівувала так, приблизно, одну третину.

Оповідний стиль Тичини значно легший і ґраціозніший, з частішими прискореннями і жвавішими перемінами; мова підкоряється естетиці часів Дебюссі.

IV

Ритміка в думах зберігала ідеальний каталог і «дзеркальність»: поділ складу розповіді на дві симетричні частини і єдність їх. Ця єдність творилася тісною суцільністю змісту і формальною зрощеністю; також — покладеністю виголосних одиниць на дві різновеликі групи з їх частковою симетричністю, зокрема в подвоєннях, і притяженістю до основного ладу — всіх рядків, що, сусідуючи, становлять ніби надмір, як оздоби і пожвавлення.

Приклад (числа означають порядкові місця рядків; одинарні простопадні риски — поділ на подібні підряддя, а подвійні риски — основний поділ):

1. Як із землі ¦ турецької ¦¦ 2. та з віри ¦ бісурменської
3. із города ¦¦ із Озова
4. не пили-тумани ¦ вставали ¦¦ 5. тікав ¦ повчок
6. малий ¦¦ невеличок
7. тікало ¦ три братіки рідненькі ¦¦ ... ¦ три товариші сердешні
9. два ¦ кінних ¦¦ третій ¦ піший-піхотинець
10. ... ¦ за кінними біжить-підбігає ¦¦ 11. кров ¦ сліди заливає
11. за стремена хватає ¦¦ словами промовляє

Якщо «канонічний» вірш будується взорами, ніби в кристали і в друзи їх, то дума, мов мушля, в якій перебувала, будуючи, жива істота: співний дух, — має двоформність. Рівновага її прекрасна, з інверсіями подібностей, пропусками, наростками, різномірністю відповідників тощо.

Супроти регулярного віршу, суголосся і римування потрібні подвійно, бо «зшивають» дві великі частини твору і повинні бути щедро насичені звучаннями.

Для нашого книжного сприйняття дума — мов модель дерева, що вкладається в площу сторінки: з кількакратною послідовністю при гілках кругової форми.

Внутрішня «дзеркальність» розподіляє також і «Думу про трьох Вітрів» Тичини.

Приклад:

6. Рано-пораненьку ¦ Ясне Сонечко сходило ¦¦ ... ¦ Ясне Сонечко сходило

7. братів ¦ своїх ¦¦ вітрів ¦ ...

до себе ¦ іскликало ¦¦ 8. до них ¦ словами промовляло

9. брати мої ¦¦ 10. Вітри мої

11. брати мої ¦ любі, милі ¦¦ ... ¦ вольні, прудкокрилі

13. А станьте ви на рівні ноги ¦¦ 14. на гори, доли, на людяні шляхи, на перелоги

15. летіть ¦¦ співайте

Теж: часткові відступи від схеми, додержаної з рівновагою в викладі, який ніби поступає вкруг вісі симетрії. На обводі, по примхливій доріжці, проходить кожна внутрішня форма, вміщена в корпусі твору, мов на велетенському веретені мовно-музичного порядку.

Є своєрідний мистецький «ключ» для повноголосся мови; він — в самому співно-музичному переході розповіді: від дужої виразности широких висловів до відграненої легкости висловів коротких.

Вітер Буровій:

«Хай собі Сонечко як завгодно сходить —
чи по-зимньому,
чи по-весняному,
аби мені можна було пити-гуляти
свою душеньку потішати».

Вітер Теплокрил:

У драну шибку ще й пучками поторохкає-пограє:
«А вставайте, — каже, — люди, Сонце вам усміхається,
вашого плуга земля дожидається».

Звороти красні; але не відчути вже суворого подиху стародавньої думи; не прокотиться відгуками дзвінний перебір і рокіт, в супроводі яких підносилася врочиста, наче в древніх псальмах, мова перебенді:

Ой, із города із Трапезонта виступала ґалера,
трьома цвітами процвітана,
мальована.
Ой, первим цвітом процвітана —
злотосиніми киндяками побивана;
а другим цвітом процвітана —
гарматами риштована;
третім цвітом процвітана —
турецькою білою габою покровена.

Про безчасся оповідалося — з могутньою вимовністю і красою, твореною не від споглядання очима тілесними; і над всією «естетикою».

Старі думи складено ніби при церковних дверях, коли в середині світилось, а сліпий кобзар міг тільки долонею камінь торкати. Не було для нього ні промінчика від свічного огню, ні пурпуру та блакиття, що ними ясніли ікони, ні соняшної височини неба.

Але душа сліпця знала висоту надхнення, де все відкривалося духовному зорові. Тому величні думи і гарні складено. Вони не призначені на ефект суто артистичний, бо вибрані для найвищого: нести правди життьові і огонь віри до сердець, які прагнули і сприймали.

Краса думи — духовна, дуже «внутрішня», дуже глибинна; назверх сувора, проте вся твориться як вираз милосердного почування. Народжена з подвигу сліпця-проповідника, серед крайнього всенародного горя.

Не знала «ідеологій»; натомість відкривала поетичний світ, в якому розгорталася повість, без політичного «напрямку» і неосудно, якщо мати на увазі особистий чи груповий погляд: той погляд відступав геть перед думкою всього «миру хрещеного». Ще лад людського життя не ставав іграшкою на хвилях партійної погоди і зберігав величність, як складений при боротьбі неба і пекла. Кожна сторона його мала вічний сенс і судне значення, і з ними входила в сферу думного співу, в якому головне освітлення кинуте на долю душі, що хоче, оружно чи силою духовною, перемогти вселенське зло. Коли гине з світу, то моральна перемога підноситься над смертю, як світляний вінець, і ширить славу.

Могутність серця, що жило вірою, і патос правди — самі, з свого горіння родили рішучість боротьби проти знамен сатани; і якраз ті драматичні оповідання-думи, що кликали відгукнутися по-лицарськи на подію, де страждали добро і правда, були найкращі. Вони до дна збурювали почуття, яке не могло примиритися з кривдою, ні заспокоїтися, аж до перемоги над нею.

Але згодом, через століття, перестав видітися, як споконвічна данність безмежний — в своїх духовних просторах — поетичний всесвіт, відкритий ясновидінню. Бо, натомість, приходив образ космосу — від модерного знання, від думки, «костяної комори», згаданої іронічно в «Кобзарі», він потребував, як підказувало відчуття, гарного собі вбрання, скроєного з видив. Новітня естетизація раціоналістичної панорами світу стала на черзі.

Наша лірика малювала красні фрески, щоб заповнити в схемі багато лунок. Після Шевченка і аж до передвоєнної пори в українській поезії рятовано цінність краси природи, але, на жаль, утратилося провісне світло і значення його ставника: людського серця.

З найкращим наміром цю втрату надолужували ствердженнями суспільно-гуманітарних правд і національних: відбуто в цьому вели-

чезний поступ, вартість якого трудно обрахувати, бачачи твори І. Франка, Л. Українки, О. Олеся та ряду інших.

Ця зміна, — з найбільшою втратою, якої може зазнати творчість, і з визначними здобутками, що мають суспільну вагу, — різко означується на стані нашої поезії в кінці першої світової війни і в початку національної революції.

Заслуга Тичини: ідучи слідами християнської поезії Шевченка, він з народного життя приніс настрої віри в новітню лірику.

Відновлювався, в провісних мерафорах, білий світ, образ якого даровано від віри для творчости.

«Соняшні клярнети» відтворювали переважно одну сторону уявлення: з ясністю барв, радісною гармонійністю, повнотою музично-світляної мови. Забракло снаги виконати віднову — в вищій, одухотвореніщій красі, над рамками стильової «клярнетности» і протиставитися спокусі: найбільшій філософській ілюзії, виснуваній за століття, як заміні напроти священної чудесности Божого світу, — заміні, проголошеній, ніби «пояснення».

Забували найпоетичніший браз, знаний попереду в віршах Шевченка і Сковороди: з видивністю лірики — над «оком голубиці» і «потопними водами», аж до вічного сіяння «Триіпостасної Істини», до сфери серафічної, звідки для серця приходить пророцтво.

Назамін виникла в новий час синестетична панорама: по-своєму чудова, але знедуховлена і тісно обмежена, порівнюючи з спіритуальністю попереднього періоду, як соняшник проти сонця. Збірка Тичини відбила перехід, в другій половині його; протиставлена занепадові — прекрасними обрисами «клярнетного» уявлення, в яких відкрився також малюнок «Думи про трьох Вітрів».

Охоплено народну долю і рухи доби, що переходили, злі чи добрі, через Україну і струшували життя до кореня. Сама алегорія в «Думі» виткана суцільно: як зображення перемін природи, від весіннього повороту сонця і, по шаленстві ворожих вітрів, до перемоги квітневого леготу і виходу людей з плугами на теплу землю.

Епічне дзеркало обернене до новочасної теми: визволення країни з-під імперщини і анархії; від того залежить доля, як колись від перемоги над бісурменами.

Тичина освіжив жанр думи. Пересвітлив його звучання в музичному келехові модерности, дохлюпнувши імпресіоністичного вина, при магічних люстерках символіки. Надав думі плавкої прозорости в тоніці.

Але зберіг свободу і рівновагу, що знайшла поезія, виголошуючися в прадревньому, світанковому ладу свого дихання.

V

Думи козацької доби мають спадкові сполуки з княжо-дружинною епікою, хоч відділені століттями катастроф, коли тратилися взірці.

Рештки, принесені до нашого часу, свідчать, що дорогоцінна матерія творчости і в грізний період виживала; і що епос козацький «являється продовженням лицарсько-дружинної поезії», — як означив Ф. Коллеса *).

«Слово о полку» між ґотичні грані мови замкнуло відсвіти вражаючого полум'я сердечного і ритмічні кругування епіки, що до неї прислухались, як до взірця «первопризивні» кобзарі.

До вікової далечини відходить корінням форма Тичининого твору. Зродилася на взірець козацького епосу, але має прикмети, що ставлять ближче до «Слова». Передусім — алегоричність, мало вживана в козацьких думах.

Тут широко розвинута і складниками розміщена в вивіреному порядку: обрамувати уявлення, подібніші на мітологічні образи «Слова», з дохристиянської древности, ніж на описи природи в думах. Три вітри діють, ніби нащадки стрибожих внуків, а Сонце, що їх посилає вісниками, здалека нагадує Даждьбога.

«Дума» Тичини також і в освітленні метафор, значною мірою символічних, ближча до старшого пам'ятника, ніж до епосу XVI-XVII століття.

Автор «Слова» і Тичина, мавши багатші, як невидющий кобзар, відчуття природи, — при меншій силі і глибині духовної провидности, — виразили замилування зримою красою: в повівах і свіченнях дня.

*

Думи вспадковували образність, зложену тоді, коли сонце в поетичному небі йшло через зеніт. Вирази були могутні, з символікою і яскравістю, мов світло над золотими верхами княжих городів; сполучали враження страшного і чудесного.

А змінилося в думах небо поезії: руїна тьмарила димом, кидаючи тінь по всьому видимому життю. Уява звернена до джерел, що незміренно вищі — над поетичною світозобразністю півпоганською і всією земною минучістю: до сіяння, що єдине рятує мир хрещений від бісурменського пекельства. Зіходять місяць і сонце надсвітнього неба: образи — Богоматері і Спасителя, вставлені в псальмі і думі.

Співний речитатив, хоч зберігає нитки зв'язків з дружинною епікою, приходить до брами вічного світу: духовного.

Свої співи сліпці-кобзарі і лірники, поки вільно було переходити по Україні **), звали псальмами.

М. В. Лисенко відзначив близькість мелодії думи до церковних співів.

---

*) «Українські народні думи», Львів, 1920.

**) З наказу комуністичного уряду, кобзарів і лірників вивезено в Росію і скоро їх тіла поплили під кригою річки Єнісей.

Якщо в старій думі відразу впадав в око «більш мірно-прозаїчний виклад» *), то від думи Тичини такого враження вже не буде: посилилось пісенне звучання, що обвіяло речитативні рядки і значно змінило тон на мірно-ліричний; хоч вільний розпорядок в ритмічному господарстві зберігся, досить близько до давнього.

В епосі козацькому багато подробиць (потверджених, наприклад, джерелами французькими та італійськими); — кобзарі пильнували ґрунту подій.

Тичина уникає літописної подробиці, здаючись на фантастичний реалізм, прикметний для народних казок. Окреслено громадські рухи: в діях братів-Вітрів. Ця т. м. духовна історичність споріднює твір Тичини з давніми думами, при всіх відмінах алегоричного оповідання. З багатства подій, що наповнюють добу революції, він зібрав в один драматичний етюд — те, що становить джерельну силу і сутність; а з подробиць вирізнив тільки придатні до символіки і до розкриття в пляні надчасового. Окреслив «клубок нервів» історичних, якими вібрувало життя. І до його думи підходять слова М. Максимовича про стару пісенну творчість, що склала «найвірніший і дорозумливий літопис».

VI

Сковорода приходить як реформатор **): його поезія, стримувана зовнішньою рівновагою в «регулярних» обрисах школи, наповнилася враженнями з безпосереднього сприйняття. Вся — в самозвітній чесності, при виспіві серця, безмежно врадуваного на Божий світ.

Велика душа, відважним критицизмом відгорнувши геть формалістичні мертвоти і пошесні сумніви, пройшла в недоганній висповідності, духовним сонцем облита. Від праведности почуття — особлива краса в поезії Сковороди. Зустрічаються «передклярнетні» вислови, наприклад:

Музикою воздух растворенний
шуміт вокруг

Декотрі кумедності стилю з'являються з новизною о с о б и с т о г о барокко.

Почасти, тут — ніби новослов'янський відбиток багатоскладного і духоодкровенно-пророчого віршування з гібру, почуднений Академією і довчасною самотністю.

Вплинула і вимога ритміки: для зложення і переходів; зрештою — вимога віршового «дзвону» і «крімзмістового» чи «надзмістового»,

*) В. Антонович і М. Драгоманов, «Исторические песни малорусского народа», К., 1874.

**) Проф. Д. Чижевський, «Філософія Г. С. Сковороди».

але сутнього, з блаженною настроєністю супроти найзміїнішої тоски, — музицизму в емоційній «крові» мови, який становить переконливу силу.

Сковорода здійснив велику перемогу в поезії, в її внутрішній сфері — вернув до первотворчих джерел: віроісповідного життя в чистоті і просвітленості; до справжньости власного серця, супроти ряду могутніх умовностей; до чару днювання в природі; до духовної боротьби — через догранічну щирість і правду в подоланні звірів злоби в собі самому; до молитовного споглядання невечірнього Сонця світів — духовними зорями; в дійсному мирі, смиренності, добрі.

Без джерел, відкритих в «Саду божественних пісень», не було б найкращої світляної течії в «Соняшних клярнетах».

Трактати старчика, з їх потужними ритмами і образами духовної прози, повної надхнення і провісного огню, ведуть другий напрямок, що в нас тимчасово відхилився з видимої поверхні письменства, але розпастися не може, бо скріпився за віки, пройшовши через горнила.

*

«Кобзар», зливши в собі пісню і думу в новому роді ліроепіки, при лініях романтичної поеми, приймає припливи, що вхлюпуються від первісного дихання поезії, ще не ґнузданого золотою уздечкою жодної з просодій. Воно пройшло іспит музичного життя — в думах, звідки вкріпився до гриви крилатого коня простий, але дужий дзвоник рими. Так і введено в двір «клярнетизму».

«Дума про трьох Вітрів», приналежачи до модерности, зосталась вірна духові поетичного слова селян. Зберегла «зернові форми» чистого звучання — від народномовности. З ними сполучила риси модерної уяви.

Тее Вітри зачували . . .
на різні сторони свої дужі крила розправляли.

Конфлікти зображено в характері споконвічної протистави мороку і світла, милосердя і лютости, щирости і підступу, великодушности і ницости. Сам «трибратній» сюжет близький до казок; там три брати діють на доручення батька, а в Тичининій «Думі» — брата Сонця, що, власне, як батько, над ними сіяє; два зраджують, третій вірно виконує волю.

«Дума»-казка згармонізована в спробі приновити давню епіку і віддзеркалити в ній драму національного визволення, в якій сили народу розкидано по різних таборах.

Багато авторів бралося, з добрим успіхом, до тисячолітньої теми — української усобиці. Тичина вкороновує перемогою силу народно-селянську, приводячи розповідь до апотеози в дусі правди і братерськости, в мирній праці, після хуртовин.

Немає в «Думі» прямих означень, але загальновідомо: за її високою алегорією стояла Українська Народна Республіка, що стала жертвою червоноросійської аґресії.

В рамках УНР Тичина мислив відродження, — в освітленні від євангельської заповіді. На світанку визволення, повному радісних мелодій та багатонадійних ознак, «Дума» відбила найбільшу драму в житті села.

«ЗОЛОТИЙ ГОМІН»

I

Написана 1917 року, в час громадського пробудження, поема «Золотий гомін» містить його ліричний маніфест і виспів.

Над Київом — золотий гомін.
І голуби і сонце!
Внизу —
Дніпро торкає струни.

Рефрен кількома кругами обходить, як і в «Думі».

Предки.
Предки встали з могил;
Пішли по місту.
Предки жертву сонцю приносять —
І того золотий гомін.

Ах, той гомін!..
За ним не чути, що друг твій каже,
Від нього грози, пролітаючи над містом,
плачуть, —
Бо їх не помічають.

Гомін золотий.

Тканння з суголосности, через рефренні відгуки, що уподібнюються на східній рефіф, обкидає строфи. Творить музичний вицвіт почуття.

Уночі,
Як Чумацький шлях сріблисту куряву простеле,
Розчини вікно, послухай:
Слухай:
Десь в небі плинуть ріки,
Потужні ріки дзвону Лаври і Софії!..
Човни золотії
Із сивої-сивої Давнини причалюють,
Човни золотії.

В терцетах (німецько-верлібрового взірця) зібрано несхемні співзвуччя, мов перевиті стеблинки, з «двовжитками» і зрощеннями в образномелодійній тканині.

Мотив «гомону» від тісних і частих повторів виріс до широких, через весь твір; повтори менші, основні для поеми, то збираються в дрібні групки, то діляться, служачи мелодії, що всюди, мов зеленок, прокільчиться в ритміко-синтаксичних порядках.

Виявлено глибоку, досі відчутну тільки в «просвітах», цінність сучасної мови, з ресурсами музичности для лірики — в вільному малюнку.

...Над сивоусими небесними ланами Бог проходить,
Бог засіває.
Падають
Зерна
Кришталевої музики.
З глибин Вічности падають зерна
В душу.
І там, у храмі душі,
Над яким у недосяжній високості в'ються голуби-молитви,
Там,
У повнозвучнім храмі акордами розцвітають,
Надхненними, як очі предків!
. . . . . .
Зоряного ранку припади вухом до землі —
...ідуть!
То десь із сіл і хуторців ідуть до Киева —
шляхами, стежками, обніжками.

Радість відродження, після віків неволі, екстатично вимовилася в неосяжності видива: з нивами вічности, храмом душі людської, дорогами від всіх осель — до Киева; з метафорами вселенської музичности і літургійною врочистістю, крім тонічного живописання в самій мові, через окремі сполуки і цілу звукову фреску.

II

Мотиви розміщені послідовно, як в церковній архітектурі. На початку — основна тема: Київ і Дніпро в празниковий час; потім мотиви від неї:

I. предки приносять жертву, в «золотому гомоні» від огню жертовників і сонця не чути, що друг поруч каже;

II. Андрій Первозванний з хрестом, «опромінений, ласкою в серце зранений», виходить із човна, благословляє гори і річку;

III. величність і краса «золотого гомону» — в надсвітньому образі.

Далі — поворот до теми Киева з «ясними короговками»; над її основою здіймаються вежі-мотиви, розмежовані повторами і ними, при

«в'язках» і «проділках», тричасно сполучені: два прибуття, — предків і апостола, — як супровід по сторонах зверхньої візії неба з засівами для всесвіту і душі.

В другій половині «Гомону» розміщено мотиви скорбні, повні болю і розпуки: мов три моторошні тіні, співмірні до веж:

I. два чорні гроби і один світлий, навколо голодні каліки повзають і простягають скорчені пальці — звіра в собі плекають, наміряючися прокляти сонце;

II. чорний птах з арени бою прилетів і кряче над всією Україною;

III. об'єднаний мотив нещастя, брат братові грозить смертю і предки з жахом відсторонюються.

Надходить остання, вся з світлом і могутністю, партія пробудження в глибині і виходу до сонця: в марші, трішки схожому на партитуру Ґріґа.

: виростем! — сказали тополі.
: бризнем піснями! — сказали квіти.
: розіллємось! — сказав Дніпро.
Тополі, квіти і Дніпро.

Дзвенить, дзвенить, дзвенить
І б'ється на шматки...
Чи не золоті джерела скресають під землею?..
Леліє, віє, ласкавіє,
Тремтить неначе сон...
— Чи то не самоцвіти ростуть в глибинах гір?

: виростем! — сказали.
: розіллємось! — Дніпро.

Наприкінці знов — тема столиці під час свята і титанічна картина духовного визволення.

Гори каміння, що на груди мої навалили,
Я так легенько скинув —
Мов пух...
Я — невгасимий Огонь Прекрасний,
Одвічний Дух.

Але в душах відкриті, крім дверей храму, також сходи до безодні. І сила князя тьми вривається: палає з пекла дух сатанинської злоби в окрикові брата: «— Відступись! Уб'ю!»

Обидві сторони, — внутрішній стан, як і зовнішня реальність, — сполучені в містерію пробудного дня.

Найбільше убивство, відоме людині: убивство віри в серці, заподіювалось при нещасті, що змальовано і в вірші «Одчиняйте двері»; при розбитті сім'ї між ворожими таборами — через братоненавис-

ництво, модерний каїнізм, від якого скрізь рвуться добрі зв'язки людських сердець.

Проти цього вийшли сили відродження: через добро подужати зло, але не спромоглись.

Зловісному контрастові протиставлена в Тичини екстаза народного приходу — з сіл і хуторців — мов движуться плянети біля осереднього світила; ритм радісний і переможний.

Народ приносив на світлих короговках найвищу святиню: образ Божого серця, від якого перемога духовна: запорука всякої іншої — над ненавистю і тьмою.

«Золотий гомін» виростає в апотеозу Духу, в поему про всеподібність Його життєтворчого сяйва.

Склавши православно-ідеалістичну концепцію новітнього ренесансу, Тичина завінчав нею звільнення з російсько-імперської неправди, що відбулось між крайніми з'явленнями світла і мороку: в поемі, ніби інструментальному поліфонізмі з пекучими голосами душі.

ОДА ПРОГОЛОШЕННЯ

До клярнетного періоду належить і невеличка дума-ода на проголошення УНР: 22 січня 1918 року.

Поліметричний вірш приєднує пісенні приспіви і елементи маршової ритміки.

Пізніше і ода Проголошення, і поемка, актуальністю близька до неї і трішки футуристична, на мотив: трьома розтрубами фанфар — Шевченко, Уітмен, Вергарн, — зникли з друкованих сторінок.

Тони політичної лірики, зокрема в рефренних чотиривіршах, відбили вплив Олеся.

Ідуть, ідуть з музикою
Під тінню прапорів
Прекрасною, великою
Рікою стиглих нив.

*

Горять, горять свободою
Вчорашнії раби,
Ви чули: «Встань з природою!»
Звук янгола труби.

Як справжній бард УНР, Тичина в надхненних строфах змалював празник її: з янголами, що витають на високості, дзвонами Софії і прапорами, силою народу і лавою війська, присягою і співами «Заповіту». Виявився ентузіязм в освітленні політичної теми, — і цікаво, що пізніші твори, повні славословлення для червонопартійного

царизму, становлять формальну тінь від колишньої лірики самостійника, але вже без щирого піднесення, тільки в відозмінах трафаретів.

Наприклад, образ сонця став ознакою «вождя»: в жанрі, неуявимому навіть для старих персів, еквілібристів римованого повзання на животах навколо трону.

В добу «золотої прив'язі» Тичина, вернувшись до півпейзанського віршика і пристругавши його під агітаційний аршин, почав набивати сіризною з книги генерального ізверга, що стала як режимний «молніянник» і «сносудець». Підримовані вироби, з смаком жованих матраців, стали знаряддями еспанських тортур для пам'яті школярів.

В 1918 році образ сонця зберігав природну ролю в віршах Тичини, освітлюючи прапори народу — ті, що були і при Богдані Хмельницькому. Рисами стилю дума нагадує символістичні поезії довоєнної доби, перед початками феноменального оновлення в метафорах, що становить заслугу Тичини-клярнетника: співця села в космічному віддзеркаленні, при зустрічі і суперництві з сантиментальною поезією в відсвіті хутора.

Але перші, до-клярнетні, вірші складалися в хуторянській елегійності («Що місяцю зіроньки кажуть» — 1910; «Ви знаєте, як липа шелестить» — 1912). До ранньої маніри підходять інтонаціями декотрі вірші з «Соняшних клярнетів»: «О панно Інно . . .» (згодом, наприклад, у «Вибраних поезіях» 1951 року, після написання «всіх панів до 'дної ями», авторові видалося, що то ідеологічно недобре звучить: «панно Інно!» — і «хитрий хахол» змінив на безпечніше: «о люба Інно!»); крім того: «Хор лісових дзвіночків», «А я у гай ходила» (обидва — 1917); в збірці «Плуг»: перший вірш із «Листів до поета» (1920), «Там на горі» (1920); в збірці «Вітер з України»: «Осінь така мила» (1921), «Повстанці» (1921), почасти — «Надходить літо» (1924). Скрізь збережено ґраціозні мило-прості лінії ліричного оповідання, без сантиментальних первопочатків, як також без метафоричних сполохів клярнетизму і його надлогічности.

Дума-ода 1918 року, хоч при деякій помітності стильових ниток, зазвучала переконливо. Навіть не ввижався тоді мундир «казенного поета» при дверях режиму, заведеного ворогами УНР.

Тичина писав вільно, що було на серці. Тільки ж йому, абсолютному лірикові, і ця дума з політичною темою, надзвичайно відрадною, не визрівала містерійно в глибині душі, як властиво клярнетні вірші того часу.

Рядки дістають і захват, і гарячі барви; а скрізь — ознаки «технічности» в виконанні: красному і жвавому, однак без таємничого, з ірраціональних глибин, виспіву, коли і сама поезія твориться наново, як в «Золотому гомоні», також — творі про державний і духовний світанок народу.

Часом посвітиться талант прекрасними образами, з клярнетністю:

Жахтять — переливаються
їх душі вогняні

*

білі голуби-янголи

Мова з формою бездоганністю і лексичними обновами («струнчасто»); але видно надмір в стилістиці і версифікаційні «зшиви»:

Як заходилися хмарини ткати скатертини,
цвітуть та розцвітають небесні бархатини-хвилини.

В «вишиваній» ліриці природи, вжитій, як «парча» для політичного сюжету, Тичина слабіший, ніж в новаторстві «Золотого гомону» з світоглядовими і етичними плянами відродження.

До рівня Шевченкової кантилени рідко хто підходив, — були щасливі наближення в Куліша, Лесі, Франка. Потім Тичина поемами: «Скорбна Мати», «Дума про трьох Вітрів», «Золотий гомін», «Вітер з України», «Плач Ярославни» (I ч.), «Кожум'яка», «Фуга» та низкою менших поезій клярнетного стилю, — зрівнявся з нею, якщо не в її огненному надхненні, то в поетичній довершеності.

Значна частина політичної лірики тодішнього Тичини має середню міру і третьорядну, як на його талант.

Однак, серед тих поезій, дума-ода на Проголошення, з погляду літературно-історичного, зберігає першозначну вартість як свідчення про подію вирішальну: відкрито двері в майбутність, повну боротьби, коли повинні вернутися народові ключі його долі.

(Закінчення буде)

ЕМАНУЇЛ РАЙС: ВОЛОДИМИР СВІДЗІНСЬКИЙ

«Чем продолжительней молчанье,
Тем удивительнее речь».
Н. Ушаков

Великих письменників минулого, хоч би які неприйнятні були вони для радянської влади, якщо тільки вони досягли всенародньої слави, більшовики, згнітивши серце, визнають і перевидають. Вони вимушені були визнати Пушкіна, Достоєвського, Франка і навіть Ґете та Александра Блока. А в Польщі комуністам доводиться терпіти таких явних і славних «контрреволюціонерів», як Міцкевіч та Словацький, що виставляються як ніби «прогресивні» письменники.

Але горе тим геніям, хоч би які великі вони були, які не встигли досить уславитися перед приходом комуністів до влади. Їм пощади нема. Їх доля — повне, систематичне замовчування та вилучення. Наприклад, сучасник Міцкевіча та Словацького, Кипріян Норвід, на думку багатьох знавців, найбільший з усіх польських поетів, досі лишається фактично недоступним для читачів. За життя він майже не друкувався, і щойно через двадцять років після його смерти поет Зенон Пшесмицький випадково відкрив його чудом зацілілі рукописи і присвятив усе своє життя їх видаванню та обороні. Але... спершу війна 1914 року, а потім війна 1940 року перешкодили появі його творів за широким пляном, що його задумав Пшесмицький. Знецінювалися довго збирані гроші, губились та розкидались унікальні архівні матеріяли, уривалися з трудом налагоджені видання — все доводилося починати наново. Нічого, крім кількох тоненьких збірок Норвідових віршів, «вибраних» з погляду їх вигідности для партії, досі в підрадянській Польщі випустити не пощастило.

Незмінна прихильність до мене українських читачів дає мені сміливість зробити признання, звичайно в друку не прийняте. Моє приєднання до української культури можна уподібнити до поведінки дикуна, що потрапив у старанно оброблювану, любовно упорядковану садибу. Йому є невідомою складна система віками вироблених навичок, потрібна для того, щоб розбудувати садибу і обробити землю, а без цих навичок з киненого в розпушений ґрунт насіння не підійметься кільчик, що вимагає для свого розгортання непомітно-копіткої праці і цілого ряду специфічних сприятливих умов.

Дикун, опинившися в уже готовому саді, відразу ж кидається на те, що його найбільше вражає, на найпривабливіше; органічної, обдуманої координації цілости він не помічає.

Якщо можна так висловитися, українська поезія стоїть на трьох стовпах: Шевченко, Франко і Леся. Вони — її плоть і найнадійніша субстанція, основне джерело її життєвих сил.

Але для того, щоб у цьому переконатися, треба знати українську культуру зсередини, не обмежуючися розгляданням її фасади, треба відчути розмах її сходової клітки, системи її внутрішніх кріплень, на яких держиться кістяк усієї будови. Сьогодні ми ще не можемо навіть передбачати висновків, які майбутнє зробить, наприклад, з «Соняшних клярнетів» Тичини в міру їх засвоєння культурною свідомістю національної еліти. Можна сказати, що під цим поглядом Тичина ще і не починався. Відкриваючи для мови виразні можливості, які перед тим не існували, він тим самим сіяв зародки думок, про які він сам, мабуть, і не мріяв.

Оновляючі мову шедеври мистецького слова — це кресленики тих глибоких основ, з яких у майбутньому зростуть нові елементи та форми національного космосу, який сьогодні ще сам себе не знає. Зростаюча шляхетність мови поширює межі свідомости і збільшує певність своїх сил у людей, які нею говорять. Вони зважуються на те, що давніше здавалося їм неможливим, навіть у ділянках, які на перший погляд не мають з літературою нічого спільного. Виробленість мови вдосконалює життєвий звичай великих центрів і сприяє швидкому зростанню точної та абстрактної думки. «Доктор Серафікус» Домонтовича був би неможливий в країні, яка говорить мовою епохи Котляревського або Ґ. Державіна. В якій би ділянці думка не працювала, вона живиться сугестіями даної літератури. Та чи інша шляхетна риса в пейзажі Рильського або вдалий зворот мови у Плужника, що сам западає у пам'ять, можуть допомогти, наприклад, біологові або хемікові в шуканні зв'язків між обсервованими явищами. Бо світ є єдиним, і побачене духовим зором на одній ділянці може безстосовно доповнити фраґментарну картину другої. Хоч ми і не можемо знати, якими шляхами одна мисль породжує другу, один образ зароджує другий, проте ми такі явища спостерігаємо на кожному кроці.

Але, коли я потрапив, як дикун, у саму гущавину феномену, мій зір вразив сильніше, глибше і триваліше не той чи інший з названих деміюргів будованого українського космосу, а непомітний на перший погляд поет, якого я не зможу забути.

Це — Володимир Свідзінський, посмертна доля якого ще страшніша, ніж у Норвіда.

Шевченко, Франко і Леся — хліб насушний, без якого ніщо, ні людина, ні культура, жити не можуть. Але Свідзінський — це най-

ЕМАНУЇЛ РАЙС: ВОЛОДИМИР СВІДЗІНСЬКИЙ

«Чем продолжительней молчанье,
Тем удивительнее речь».

Н. Ушаков

Великих письменників минулого, хоч би які неприйнятні були вони для радянської влади, якщо тільки вони досягли всенародньої слави, більшовики, згнітивши серце, визнають і перевидають. Вони вимушені були визнати Пушкіна, Достоєвського, Франка і навіть Ґете та Александра Блока. А в Польщі комуністам доводиться терпіти таких явних і славних «контрреволюціонерів», як Міцкевіч та Словацький, що виставляються як ніби «прогресивні» письменники.

Але горе тим геніям, хоч би які великі вони були, які не встигли досить уславитися перед приходом комуністів до влади. Їм пощади нема. Їх доля — повне, систематичне замовчування та вилучення. Наприклад, сучасник Міцкевіча та Словацького, Кипріян Норвід, на думку багатьох знавців, найбільший з усіх польських поетів, досі лишається фактично недоступним для читачів. За життя він майже не друкувався, і щойно через двадцять років після його смерти поет Зенон Пшесмицький випадково відкрив його чудом зацілілі рукописи і присвятив усе своє життя їх видаванню та обороні. Але... спершу війна 1914 року, а потім війна 1940 року перешкодили появі його творів за широким пляном, що його задумав Пшесмицький. Знецінювалися довго збирані гроші, губились та розкидались унікальні архівні матеріяли, уривалися з трудом налагоджені видання — все доводилося починати наново. Нічого, крім кількох тоненьких збірок Норвідових віршів, «вибраних» з погляду їх вигідности для партії, досі в підрадянській Польщі випустити не пощастило.

Незмінна прихильність до мене українських читачів дає мені сміливість зробити признання, звичайно в друку не прийняте. Моє приєднання до української культури можна уподібнити до поведінки дикуна, що потрапив у старанно оброблювану, любовно упорядковану садибу. Йому є невідомою складна система віками вироблених навичок, потрібна для того, щоб розбудувати садибу і обробити землю, а без цих навичок з киненого в розпушений ґрунт насіння не підійметься кільчик, що вимагає для свого розгортання непомітно-копіткої праці і цілого ряду специфічних сприятливих умов.

прекрасніша з квіток, що їх українська людина зростила у своєму саді.

Якби «спутнік» або яканебудь інша атомова мерзота зруйнувала нашу цивілізацію, але чудом вижила на її руїнах людина знайшла б у диких будяках томик віршів Свідзінського, то... забувши про свою безбережну самотність, вона напевно покинула б навіть ловити потрібних для прохарчування велетенських щурів і всією істотою поринула б у дорогоцінний відгомін відійшлого світу.

Але такого томика нема і, мабуть, не може, на жаль, бути. Habent sua fata libelli, а фатум спадщини Свідзінського є особливо суворим, жорстоким до загадковости. Ми, видимо, на такого поета не заслуговували, якщо вищі сили світу, на мить показавши нам його неясні обриси, знов його від нас забирають.

Поезія може бути великою, потрясаючою, ґрандіозною, головокрутно глибокою. Але найціннішою є поезія конечна, та, без якої жити не можна. Це правда, що Джон Мілтон — поет великий. Англійська критика одноголосно признає йому у своїй пребагатій літературі друге місце після Шекспіра. В його віршах ви знайдете, скільки схочете, не тільки яскравих образів, сильних почувань і словесної музики, а і глибоких містичних проникнень у суть речей. Але... без нього жити можна, а от без його значно скромнішого сучасника Ендрю Марвелла — не можна. Марвелл повсякчасно тягне до себе, і я беру з собою на ферії не Мілтона, а Марвелла...

And Pan did after Syrinx speed,
Not as a Nymph, but for a reed...

Свідзінський для мене — найпотрібніший з українських поетів.

Хлєбніков говорив: «Поезія — це як подорож. Вся справа в тому, щоб побувати там, де перед вами ще не бував ніхто». Світ Свідзінського — це країна, де ще не ступала людська нога, країна, що вражає своєю новістю та незвичністю. Занурившись у неї, не знайдеш доріг назад. Ця країна — найзаповітніша прабатьківщина нашої душі, така далека, така глибока, така прихована, що тільки велике чародійство могло злегка відкрити її для нас. І ми її впізнали!

Нехай ця прабатьківщина далека, відкинута, забута. Але вже сам покров забуття свідчить про те, що під ним таїться:

Нерозвійно нагусла над мокрим вікном
Осліплених днів каламуть...
...І сіріє печаль моя,
Як під льодом трава.

Ця болюче рідна країна, що захоплює своєю близькістю, вже існувала, коли ще не було нічого, але вже тремтіла спрага, з якої виросли наші душі. І не насититися нам ніколи цим найрідкішим по-

вітрям невимовної гостроти та свіжости, що раз на всі часи звідти повіяло.

Тільки воно — життя. Всяке інше земне повітря — це тільки тлінь, тюрма або соціялізм — як кому більше подобається.

Поетові далося невловне, сокровенне, райське — далося через мовчання, при зосередженій заглибленості в самого себе, через цнотливість та стриманість, яка відкидає все сумнівне задля збереження чистої суті свого буття. Відмова від зовнішнього світу відкрила Свідзінському світ внутрішній, справжній, в тисячу разів кращий, якому його віще слово дало нев'янущу красу. «Самотність, труд, мовчання», як він сам говорить в одному з своїх ліпших віршів — от де секрет довершеного ним чуда.

Свідзінський посідає на рідкість глибокий досвід смерти — вона його манить і вабить, і він гірко пізнав її за життя, через смерть улюбленої дочки, про яку він говорить з стриманим стражданням і з роззброюючою простотою:

Возстала між нами розрив-трава.
Розрив-трава високо росте,
Розірвала ночі і дні...

І хоч він переживає розпач, смерть для нього наділена таємничою силою. Про улюблену покійницю в труні він говорить:

Сама непорушна, ти всіх вела...

Для Свідзінського смерть — незрозуміло, непереможно приваблива. Він говорить про кладовище майже з захватом:

І так прийшли ми в дивне посілля,
Дивне посілля, де жадного дому.
Ніде не видно високих вікон,
А тільки віти шумлять і віють...

Смерть — велично урочиста. Вона — вихід у недоступні смертному простори, в світи великі і прекрасні:

Зідхнуло сонце. Повіяв подих
Тиші великої...

Поет зображає з однаковою конкретністю і бистроплинність земного життя, і вічність, уловлену завдяки незначному на перший погляд деталеві:

Павук угортає старощі в павоть —
Не вгорне...

І хоча:

Я знаю: усе вмирає,
Квітка у полі,
Дерево в лісі,
Дитина в місті —

таємниця смерти нерозривно пов'язана з життям:

Ночі і дні... як крила ластівки:
Верх чорний, спід білий, а крило одно.

І тому поет прагне влитися в «тонке палання... часу небесного спокою».

Навіть більше, через смерть йому діялектично відкрилися приховані глибини життя і, хоча сонце йому і говорить: «Милої дружини не сподійся оживити», хоча він повернувся з своєї потойбічної мандрівки на землю з порожніми руками, «живуща вода» безсмертно струмує з його віршів, і ніде в усім світі її більше не знайти.

Існує оповідання про комічного актора, назвім його Джованні, який кожного вечора смішив публіку до сліз. Але сам він терпів на тяжку меланхолію і прийшов до психіятра лікуватись. Той йому порадив ходити в театр і дивитись на коміка Джованні. «Але Джованні — це я сам, докторе!» — відповів йому пацієнт.

В цьому трагедія Свідзінського. Хоч він і «знайшов неходжені дороги» і промкнувся в недоступні нікому тайники світобудови, «живущу воду» він зумів звідти принести тільки для нас, тоді як сам він далі слухає смерти і вглядається в її царство, як от у прегарному вірші про друга, улюблене місце спочинку якого було на цвинтарі біля вокзалу.

...Близько того місця
Ти лежиш тепер під тінню іви...

*

Поезія — не сукно, і її не можна міряти аршином. За життя Свідзінського вийшли три збірки його віршів: «Ліричні поезії» (1922), «Вересень» (1927) і «Поезії» (1940); остання з'явилася у Львові, коли вже почалася друга світова війна. Я цих книг і на очі не бачив, а перераховую їх за даними Славутича і Кравцева. Та і чи є вони денебудь у вільному світі? Або хоч в СРСР? Все, що до мене дійшло, розкидане по післявоєнних журналах та антологіях. Якщо все це зібрати — і книжки не вийде, навіть маленької. Кількісно все це не більше, ніж те, що збереглося від німецького поета Якова Ван-Годдіса. Ті особи, до яких дійшли нужденні залишки його творчости, зрозуміють, чому я згадую його ім'я поруч Свідзінського. Творчість обох — це найвище досягнення в межах своєї національної літератури, від обох зациліли лише жалюгідні крихти, і обох «зліквідували» тоталітарні тирани: Ван-Годдіса — Гітлер (за те, що він мав зухвальство обрати собі немилих начальству батьків), а Свідзінського спалили живим, відступаючи перед Гітлером чекісти — за не менш зухвале небажання проституювати своє перо похвалами Сталінові.

Навіть портрет Свідзінського не зберігся. Цей великий мовчальник забрав з собою навіть риси свого обличчя. Як містична тінь, Свідзінський манить своєю недоступністю не менше, ніж своєю словесною всемогутністю.

Сила класичної традиції — не в короткозорому наслідуванні, яке породжує тільки безкрилу «антологічну» поезію і творить античних богів з підробленого під мармур тинку. Гекзаметр, пентаметр, логаед та інші античні розміри, не зважаючи на незчисленні спроби, ніде не прищепились органічно. Найзавзятішими ворогами класичної традиції показалися Буальо та Вінкельман, які піднесли її як зразок. Бо її сила — не в досконалості (все земне — недосконале), а в здатності до перевтілення, в умінні кожного нового покоління переосмислити і пережити античний світ наново.

Одні епохи бачили в ньому насамперед ясну гармонію і строгу правильність (французьке XVII та XVIII століття), інші — відповідність природі та життю (Кватроченто). Ґете, один з перших, відчув в античності ключ до світових загадок (діялог Фавста з Хіроном під час їх сходження до Матерів). Наша епоха знаходить у греків своєрідну шляхетну монструозність (коні Пікассо та Кіріко). За світлою красою видимих форм ми відчуваємо холодну лютість, несвідому, дитячу, веселу жорстокість. Античний світ цінував красу більше, ніж добро та істину. Добро було неминучим наслідком формальної симетрії, що забезпечувала шляхетність, але була позбавлена сердечного тепла. Останнє влилося пізніше, через Біблію — третю з основ нового Заходу, поруч грецької гармонії та римської державности.

Обивателів чимало здивує властиве модернізмові перезасвоєння класичної спадщини. Бодлер, Рембо, Маллярме, Кльодель, Стефан Ґеорґе, Унамуно, Ван-Годдіс, Альберт Еренштайн, Інокентій Анненський, Томас Еліот, Езра Павнд і дуже багато інших основоположників модернізму були глибокими знавцями класичної Геллади і широко використовували її досвід у своїй творчості. Класицизм — характеристична риса також і Свідзінського.

Антична поезія не знала рими, органічно властивої поезії нового часу. Якщо не брати на увагу останніх сорока років, коли поезія ще раз ступила на нові дороги, то впродовж п'яти минулих століть усе краще в поезії римувалося. Неримований п'ятистоповий ямб, так званий «білий вірш», уживано головним чином у театрі, і він залишався, так би мовити, проміжною ланкою між поезією та прозою. Захоплені прихильники і послідовні учні греків та римлян — Петрарка, Ґарсіласо, Ронсар або Кохановський — писали римовані вірші і виробили нові форми, що продержалися майже без змін до війни 1914 року: сонет, александрійський вірш, чотири- і п'ятистоповий ямб та хорей.

Слов'яни особливо удосконалили чотиристоповий ямб, збагативши його на пеани та пірихії. Цим розміром написана майже вся російська поезія, багато чого (і часто кращого) у Шевченка і в Тувіма. В теперішню пору ним блискуче користується Маланюк. Чотиристоповий ямб — це форма клясицизму нашої епохи, подібно до того, як сонет Ґонґори або Кемойнша втілював клясицизм ренесансу або барокко. Річ не в тому, щоб «оспівувати» в логаедах та в елегічних дистихах переодягнену в тоґу і взуту в котурни сучасну людину, а в органічності поєднання форми з змістом, особливо цінній в античній поезії.

Чотиристоповий ямб, що його зустрічаємо у Свідзінського, виріс самостійно з його поглиблених студій давньогрецької культури. Чи не звідси спорідненість деяких його рядків з рядками Анненського?

Півнеба осінь прилягла,
Півнеба — в володінні літа.
Там дикість бурі, подих зла,
Тут мир і лагода розлита...

Зустрічаємо у Свідзінського і гекзаметр. Але найохочіше дозрілий Свідзінський користується павзником, у слов'янській поезії (крім чеської) надзвичайно рідкісним.

На Заході, особливо в Америці, дедалі більше поширюється форма, навіяна біблійним віршем. Маємо в цім разі рядки неоднакової довжини, ритм яких не можна звести ні до якого з тонічних розмірів. Довжина та ритмічний рисунок кожного рядка визначаються не кількістю рівномірно повторюваних стіп, а, я сказав би, поетичною наснагою рядка, що кінчається там, де спиняється закладений у нього намір.

Хоча на перший погляд здається, що цей розмір — тільки замаскована друкарським засобом проза, проте кожен, хто пробував ним користуватися, знає, що він є найтяжчим з усіх можливих розмірів. Труднішим від цієї віршованої форми є тільки вірш у прозі, особливо поширений у французькій літературі останніх десятиліть. Тонічні форми віршу несуть надхнення, як вода плавача; ритм внутрішньої музики, розгортаючися, сам підказує слова; або ці слова можна знайти і приладнати пізніше, в години спокою, після неминуче фраґментарного закріплення музичної хвилі на папері. А у «вільному» біблійному вірші не тільки кожен з рядків вимагає, щоб була відчута тільки йому одному притаманна музична лінія, але треба також стежити за його зв'язком з тканиною вірша в його цілості.

В російській поезії це зумів тільки один Хлєбніков, в українській — тільки Тичина в поемі «Золотий гомін» і... Свідзінський. Але цей вірш іде в нього не від Біблії, а, як у Гельдерліна або в ранніх одах Ґете («Прометей», «Пісня духів над водами» та інші) — від Піндара, який по-іншому, ніж Біблія, використав гармонію неправильно чергованих рядків.

В гострому, переривчастому ритмі таких рядків знаходить вияв і його душевна надламаність, і його чуйна настороженість. Цим розміром написана одна з кращих його речей, «Зрада» — цикл навіяних казкою віршів, що, як здається, не дійшов до нас повністю. Ці вірші насичені таємними, стародавніми мітами, що криються за казкою і є сповненими туги за невтіленим і темних передчувань. У них розлите щось зловісне і неясне — нездоланне «не гаразд» тяжкого сновиддя. Поет блукає в завороженому лісі, в полоні у невідомого, пориваючи нас за собою заклинальною силою своїх уривчастих рядків:

— Чого твої очі в журбі?
Не нудно буде й тобі:
День-у-день
Рік-у-рік,
Повік
Біля стовпчиків походжати
Та співати жалливих пісень,
Що зграбували тебе,
Що ти не можеш забути,
Що як же недобрим бути,
Коли небо таке голубе!..

Зеров також, поруч елегійного дистиху, культивував і сонет, і александрійський вірш. Але його увага та інтерес були скеровані на Захід. Він мріяв про европеїзовану Україну середземноморської орієнтації. Зв'язок Свідзінського з Грецією ішов через Київську Русь та Візантію, за якими простягалися недостежні нетри рідного дохристиянського фолкльору. Але, щоб відкрити ці безодні світові мистецтва, Свідзінський використав словесну школу гелленізму.

Під багатьма поглядами він нагадує Тичину. Обидва вони — сміливі новатори. Обидва пов'язані з фолкльором. Уже в перших своїх виступах обидва вони вражають повною незалежністю від будь-яких впливів, виклюнувшися з яйця при повній зброї своєї своерідности та майстерности.

В той же час вони глибоко протилежні. Тичина зачарований красою земного світу. Хмари, що їх наніс «Вітер з України», затьмарили «Соняшні клярнети» його молодости. Його трагізм — у порушенні радости, надщербленої смертю та кровопролиттям.

Краса життя не перестає поривати за собою Тичину і досі. В одній з рідкісних оаз соцреалістичної пустелі, куди його кинув режим, є «Давид Гурамішвілі читає Григорію Сковороді „Витязя в тигровій шкурі"». В цьому діялозі, навіть у скерованому до вічности аскетизмі Сковороди —

Тут Сковорода підвівся: слова твої ж ярі!
Щастя я в душі шукаю — не в плотському чарі.
Що мені дівочі очі, голубії, карі? —
Зачинив у світ я двері — ме давхуре карі...

відчувається відгомін туги за радістю життя. Повноту свого пристрасного до неї прив'язання Тичина вклав в уста Гурамішвілі:

Ну от ти шукаєш щастя, але де — в пустелі?
Ну от ти угору рвешся — над тобою ж стелі!
Будь земним, життєупругим, як герой в новелі!
З Руставелі бери приклад, тільки з Руставелі!

Але Свідзінський цілковито скерований до потойбічного. Він — холодно стриманий. Його фарби: синя, темнозелена, фіялкова. Звичайно панують у нього присмерки, навіть ніч. Видимий світ — це лише далека окраїна, неясний натяк на безконечно прекрасне, потаєне в глибинах світобудови буття.

І сонний блиск ласкавої блакиті
Під хмарами ясніє в глибині,
І чашечки латаття піврозкриті
Про дива дна розказують мені...

Його сонце — це сонце мертвих, світло якого ми бачимо у сні. В його сприйманні світ набуває пронизливої яскравости середньовічної мініятюри — він ніби облитий свіжим весняним дощем.

Осторонь лежав коструватий грім,
Схожий на викорчуваний зглибока пень.
Мужні грози нахилялися, як женці,
В'яжучи перевеслами жмутки блискавиць.
З-за дерева випорснув побігущий дощ
І оббризкав мене з золотої лійки.
Сніг лежав пухнатий, як росомаха,
Ліниво витягши дебелі лапи.

Свіжими і чіткими виходять у нього великі, широкі пейзажі:

Наклав на лук очеретину,
Засмалену в кінці —
Переспівала гай високий,
Упала на луці.

А там ходив товар безглуздий,
Лінива вагота,
Та й потрощили цівку-стрілку
Повільні копита...

Але свіжими і чіткими виходять у нього також і штрихові етюди, по-природознавчому точні в деталях:

...вітер рідного поля,
Протікаючи путь дзвінку,
Темносиню гойдає мушку
На ячмінному колоску.

Модернізм у Свідзінського виявляється в його рідкісній здатності згущувати матеріял через метафоричне зближення найбільш віддалених понять, і часом постають раптові осяяння, що розкривають перед нами безодні світовідчування:

...голубооке
навіяло тінь вечерову.

Він уміє досягати цього і по-дитячому сміливою мітотворчістю:

І сонце, як легкий птах,
Перелітає з дерева на дерево...

Свіжість поєднується у нього з тонкістю:

І поле вогко зеленіє.
В воді озерець дощових
Рум'яний світиться відтінок
Забутих тучею хмаринок
І сині плеса серед них.

Ця поезія «не від світу цього» має також глибоке, чисто людське значення. Тоді як численні інші модерністи, навіть найбільш обдаровані, наголошують руйнуючі духові сили — розпач, гнів, споглядання негативного тощо, вірші Свідзінського, незалежно від сенсу тексту, випромінюють спокій, який непереможно опановує також душу читача. Глибокий душевний мир помалу-малу огортає трагічно мутні глибини особистої долі поетової і таємниць, що йому розкрилися, переливаючися через край кінцевим заспокоєнням, умиренням:

І задавнена тиша спить,
Як налита в миску вода.
...речі спокійно живуть
Під глухою корою мовчання.

Цей глибинний, тривкий, ясний спокій, що дається лише ціною цілого життя аскези та зосередженості, є конечною основою всякого буття. Весна, яка всіх звичайно збуджує та хвилює, у нього пронизана спокоєм. Взяти хоч би його подивугідні гекзаметри:

Пух золотої верби, як сніг, розлетівся по світі.
Приснуло буйним дощем — і стало тепла прибувати.

З берега висох намул, острови затяглися травою,
Слід повільної скойки на доннім піску позначився.
Входить босий рибалка у річку і невід метає.
З галасом хлопчики бистрі товчуться ввесь день кого греблі,
Голі, на конях в'їжджають у воду, і пирхають коні,
Морди підносячи вгору і ловлячи в ніздрі повітря.
Віє млосна юга, — з-за обрію громом страхає...
Пух золотої верби, як сніг, розлетівся по світі...

В цих незабуваних рядках — гомерівський спокій, гомерівська простота. Але замість гомерівської урочистости — недоступне античним почуття вічности. Це не весна, що капризно розворушує кров, а весна, що є частиною ритму вічности, на якому стоять цілими буття і світобудова, невідхильна і непереможна, як безконечне чергування прибою та відпливу, невичерпна весна духу Свідзінського, до якого я не можу вертатися без найглибшого хвилювання, а, повернувшись, не можу з ним розлучитися.

З поезії Свідзінського народилася велетенська сила, супроти якої не встоїть ніщо:

...І кільчик тоненький
Вийде з малого зерна. Напочатку несміливий, кволий,
Він до трави молодої тулитися боязко буде.
Голову потім підвівши, упевнено гляне круг себе.
«Буду владати цією країною. Чуєте, трави?
Тут розцвіту, розхилюся, розсію потужний нащадок.
Слово незламне моє. Зачувайте, готуйтесь до бою».

І так воно і буде. Тлінне тіло поетове комуністи могли спалити. Але його слово знищити їм не вдалось, і за ним — безсмертна майбутність.

ОЛЕКСАНДРА СУЛИМА:

ПЕРША ЗБІРКА ПОЕЗІЙ ОЛЕСЯ І ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІРИКИ *)

Олександер Кандиба-Олесь належить до числа тих поетів, які опановують покоління, захоплюють його своїм метеоричним блиском.

Славетний критик і літературознавець Сергій Єфремов назвав Олеся найбільшим після Шевченка українським поетом. У всякім разі не підлягає сумніву, що між 1907 і 1917 роком на Україні не було популярнішого поета, як Олесь.

Його поезії переписували, деклямували в сальонах, завчали напам'ять. Його любовні вірші кавалери записували до альбомів своїх дам, його політичні поезії деклямувала студентська молодь на своїх сходинах.

Олесь був володарем серця і душі молодого покоління української інтеліґенції початку століття, і ще й сьогодні приналежні до цього покоління іноді згадують про Олеся так, як згадує людина про своє перше кохання, яке ніколи з пам'яті не зникає.

Але метеор не тримається на небосхилі довго. Така доля спіткала й Олеся.

Вже на самім початку 20-их рр. О. Білецький, готуючи антологію української поезії російською мовою, здобувся на обережно-критичну оцінку поетичних засобів Олеся.

За ним П. Филипович у передмові до вибраних Олесевих поезій глянув на творчість його в аспекті історичному, як на поета, мовляв, попереднього покоління, кинувши на поетову адресу пушкінські слова:

«И против времени закона
Его наука не сильна».

М. Зеров приєднався до становища П. Филиповича і сконстатував естетичну та ідеологічну неокресленість Олеся, його епігонство стосовно тогочасної російської поезії, застарілість і примітивність його поетики.

В радянській дійсності 20-их років Олеся читали вже мало і ще менше ним захоплювалися; в 30-их рр. його ім'я стало забороненим і було синонімом буржуазного націоналізму.

По другій світовій війні проблема творчости Олеся знов зактуалізувалася: В. Державин висловився в тому сенсі, що Олесь ніякої літературної

*) Скорочений текст доповіді, прочитаної авторкою на вечорі, влаштованому УТГІ в Мюнхені (лютий ц. р.).

вартости не становить; натомість В. Петров, зазначаючи, що Олесева творчість являє собою минулий етап літературного розвитку з абсолютної точки зору, підносив погляд, що наше еміґраційне літературне життя здебільшого є так спримітивізоване і так надихане просвітянщиною минулого, що й творчість Олеся в порівнянні з цим є кроком вперед.

Л. Білецький повторив погляди старшого покоління, проголосивши, що Олесь залишається й далі найбільшим нашим поетом.

Цю колізію поглядів між літературознавцями спробував розв'язати Микола Глобенко. Він став на позицію історизму і ствердив, що Олесь був поетом свого покоління, якими не стали ні Леся Українка, ні Іван Франко, бо переросли своїх сучасників.

На думку М. Глобенка, Олесь здобув популярність заслужено, бо його поезія була кроком вперед порівняно з народницько-учительною творчістю багатьох його попередників. Але й упадок його популярности закономірний; він пояснюється відсутністю ідейної й мистецької глибини образів.

Коли глянемо на сучасну радянську дійсність, то знайдемо там поворот до Олеся, щоправда, старанно процензурованого, очищеного від націоналізму. Максим Рильський відважився в період короткої відлиги реабілітувати Олеся, приписуючи йому при тому мрії про червоних росіян, які прийдуть до Прати і визволять його від нацистського гніту. Деякі поезії Олеся потрапили в 4-томову антологію української поезії, видану в Києві 1958 року.

Отже виходить, що, хоч деякі знавці літератури давно вже обнизили значення і вагу Олесевої творчости, вона все таки продовжує жити, а місце його в історії української літератури чим далі більше усталюється.

На мою скромну думку, до Олесевої поезії не можна підходити з генералізуючими висновками. Поет перейшов принаймні дві стадії розвитку. Перша — це період його перших збірок, період його романсової лірики, абстрактного індивідуалізму та чуттєвої революційности.

Але вже з V книги його поезій починається другий період. В його творчості подибуємо подекуди глибшу призадуму над дійсністю і песимізм. В царині інтимної лірики Олесь здобувається на такі тони щирости і глибини, які ставлять його поза межі епохи, підносять на рівень позачасових здобутків. В поезіях, присвячених Гуцульщині, він дає багато оригінального образового матеріялу, вносячи цінну вкладку в здобутки українського неоромантизму.

В другий період Олесь вже виріс творчо, показав своє нове обличчя. Але говоримо це не для того, щоб зневажити перший період. Навпаки, саме першому періодові хочемо присвятити дальший наш виклад. Щоб до нього приступити, потрібна маленька біографічна довідка.

Олександер Кандиба народився 23 листопада 1878 року в глухому закутку Сумщини. Літературні інтереси у поета виявилися рано. Вчившися в селі Деркачах, коло Харкова, він уже пробував свого таланту і разом із пізнішим знаним російським повістярем К. Тренєвим редаґував журнал для своїх товаришів.

На початку писав він і російською, і українською мовами. Це було познакою невизначености світогляду. 1903 рік приніс зміну. Під впливом національної маніфестації з нагоди відкриття пам'ятника І. П. Котляревському в Полтаві Олесь закидає російську мову і стає українським

поетом. Однак світоглядова окресленість приходила лише поволі, і, читаючи лише першу збірку молодого мистця слова, бачимо, як ще слабо він уявляв собі позитивні національні ідеали.

Однак на виправдання його треба сказати, що така світоглядова аморфність була властива величезній більшості українських інтеліґентів того часу. Навіть політично активні елементи з дуже великими зусиллями відходили від загальникової фразеології, прикладом чого може бути діяльність РУП-у.

Незабаром переїхав Олесь до Петербурґу. Тут він не тільки серед української громади. Перед його очима — багате літературне життя імперської столиці. І російські літературні впливи кладуть помітні сліди на його творчу фізіономію.

Одначе для тогочасної української поезії й ці повіви були освіженням, відкриванням нових перспектив. Річ у тому, що велика більшість наших поетів того часу трималася народницьких поглядів на поезію. Поезія мала бути наслідуванням народньої пісні. Вона мала оспівувати долю українського селянина та робітника, мала проповідувати соціяльні ідеали, соціяльні і національні чесноти. Форма поезії відступала на далекий задній плян перед змістом, і вірші часто перетворювалися в римовану публіцистику. Лише видатні клясики знаходили рівновагу змісту і форми.

Поезія не може мати своїх специфічних цілей, її завдання службове — такого погляду дотримувались і Грабовський, і Чернявський, і Кониський, і Грінченко. Це було шляхетно, це було у великій мірі й потрібно, але прийшов час, коли від усього цього ставало тоскно. Поезія, як мистецтво, сходила нанівець.

Перші поезії Олеся вражали новизною.

В дитинстві ще... давно, давно, колись
Я вибіг з хати в день майовий...
Шумів травою степ шовковий,
Сміявся день, пісні лились...

Це звучить наївно, легко, непретенсійно, але разом з тим тут є новизна настави. Не громадський обов'язок, не служіння породжує поезію, а внутрішній голос душі.

З журбою радість обнялась...
В сльозах, як в жемчугах, мій сміх,
І з дивним ранком ніч злилась,
І як мені розняти їх?!
В обіймах з радістю журба.
Одна летить, друга спиня...
І йде між ними боротьба,
І дужчий хто — не знаю я...

Якщо б шукати в Олеся маніфестування його естетичних позицій, то цей вірш можна б прийняти за таку маніфестацію. Попередники Олеся, вірні громадській концепції поезії, мусіли віддавати перевагу журбі.

Олесь не заперечував ідейности в поезії. Її наявність була для нього можлива, але вона не була для нього обов'язком-тягарем, що спиняє розмах творчої фантазії.

Так, як і все сучасне йому молоде покоління, він мав неокреслені, хоч і палкі ідеали. Це була любов до «рабів». Уже не тільки простий народ, як в уяві народників, є об'єктом його співу. Інтеліґенція також потребує свободи. Всі, хто чує на собі гніт царату, є поневолені. В поезії Олеся вони виступають, як «раби» і «страдники».

Революція 1905 року породила бойовий настрій, захват, порив, які потужно відбилися в поезії Олеся. І тут також виступає загальноросійська риса: деякі вірші нашого поета звучать, як перефразування відомих російських революційних пісень.

Все, пов'язане з добою, дуже добре відображає її; але ці поезії своїм змістом за рами доби не виступають. Ми вже не можемо їх пережити з тією силою, з якою їх переживали сучасники. Нам більше промовляє пізніший Олесь, коли він, пройшовши через горно розчарувань у спільному понаднаціональному демократичному фронті, глибше перейнявся національною духовою наставою.

Все таки і в першій збірці є дещо таке, що своїм ідейним змістом звучить повноцінно і в наш час.

Але у збірці «З журбою радість обнялась» поезій, більш-менш виразно пов'язаних із суспільною проблематикою, є значно менше, ніж присвячених коханню, красі природи, індивідуалістичним настроям.

Українська література в порівнянні з літературами інших европейських народів є бідна на індивідуалізовані мотиви кохання (в нашій поезії XIX століття панували фолкльорні образи любовної лірики), і коли Олесь спромігся створити сальонову любовну лірику, то це його безперечна заслуга перед нашою літературою.

Незадовго перед тим українська література дістала шедевр любовної лірики — «Зів'яле листя» І. Франка. Франко у своїх поезіях кохання, безперечно, глибший від Олеся. У Франка бачимо психологічну глибину чуття, знаходимо рефлексії, що скріпляють емоційну основу поезій, натрапляємо на літературні ремінісценції, які дають широту образам; в центрі його любовних поезій стоїть нещасливий герой, образ якого вирізьблюється і чіткішає від вірша до вірша. Нічого цього в Олеся не знайдемо. Але зате спіткаємося в його любовних поезіях з почуттям радости і життєвої повноти, тобто з тим, що майже відсутнє у Франка.

Треба визнати, що Франків вплив на любовну лірику Олеся великий. Візьмімо поезію Олеся «Твої очі» і зіставмо її з Франковим віршем «Твої очі»:

Твої очі — як те море
Супокійне, світляне:
Серця мого давнє горе,
Мов пилинка, в них тоне.

Твої очі — мов криниця
Чиста на перловім дні,
А надія, мов зірниця,
З них приблискує мені.

Франко

Твої очі — срібна річка
З таємничим царством казок...
Їх розказують нечутно
Золотим рибкам русалки.

Твої очі — тихий вечір,
Що спускається безгучно,
Несучи на землю спокій
На своїх сріблястих крилах.

Олесь

Вплив Франка встає тут перед нами з усією очевидністю. Ідучи за Франком, наш поет видобуває з своєї ліри мотиви любовної туги, але вони виглядають дещо декоративно — в них немає тієї глибокої щирости, що у Франка. Натомість Олесь переважає Франка тим, що еротичну настроєвість уміє легше перенести у світ природи.

До лірично-любовної лірики належать і ті Олесеві поезії, де немає жіночої постаті, як такої. Замість неї може бути або ніжна конвалія, або шовкова легка хвиля, що залицяється то до ясеня, то до вільного вітру.

Картини природи в Олеся далекі від будь-якого реалізму. В природі він відчуває чари, вона сповнена казки, вона є відблиском потойбічної краси.

Вдень ходив я по землі,
А ходжу по дну морському...

Образи природи у Олеся осмислені психологічно. Колись тут вбачали у поета символізм. Але слушною є пізніша констатація, що Олесеві не властива символічна многогранність художнього образу; скоріше знайдемо у нього одноплощинну алегорію. Він знає, що по лютій зимі прийде весна, і сам розшифровує значення цього образу: по добі гніту й неволі прийде світлий час визволення рідного краю. Розкішні айстри тужно ждали сонця і не діждалися, «схилились і вмерли», і щойно тоді

«неначе на сміх, засяяло сонце над трупами їх».

І стає ясно, що поет має на увазі тих інтеліґентів, які впали, замучені неволею, перед тим, як сонце революції 1905 року освітило землю.

Персоналізм Олеся започатковує в нас індивідуалістичну лірику. Перед Олесем були лише несміливі спроби цього роду. Їх знаходимо, наприклад, у Кримського в поезіях з орієнтальною тематикою. У Олеся індивідуалізм повніший. Поет відчуває своє право всі явища життя бачити власними очима і не в'язатися нормами загальноприйнятого думання чи відчування. З уст поета вириваються такі признання:

Він жив один в своїй пустелі,
В краю думок і мрій своїх,
На мить одну злітав на скелі
І знов для неба кидав їх.

Олесь підготував ґрунт для індивідуалізму Грицька Чупринки. У Чупринки горда особистість високо підноситься над пересічним суспільством. Олесь у порівнянні з Чупринкою, так би мовити, ще не встиг відрізнитися від загалу інтеліґенції, і тому вона Олеся ідеалізувала, а до Чупринки не раз виявляла іронію.

Заслуга Олеся перед нашою поезією ще й та, що він витончив жанр романсу.

Вийди, о вийди! я жду тебе, жду!
Тихо і ясно, і пусто в саду.
Сплять кипариси, дрімають ґранати,
Ніч розкидає сріблястії шати...

Від поетів-народників Олеся відрізняє велика увага до поетичної форми. Але він зовсім не віртуоз різноманітности. Навпаки, формальні вла-

стивості його поезії мають певну типологічність. Щодо елементів поетичного стилю Олесь визначив себе у першій збірці і залишився вірний їм на протязі всієї своєї творчости. Його епітети часто повторюються, його метафори ефектовні, але це ефектовність, а не глибина поетичного прозріння в «корінь речей». У всякім разі його тропи завжди насичені емоційно, чого часто бракувало поетам-народникам.

Багато уваги приділяв Олесь пластичності віршу. Його повтори надають конструкції віршу особливої грації. Він застосовує в українській поезії вишукану форму тріолета.

В обіймах хмар мовчали скелі,
І хмари так казали їм:
«О, любі сестри, полетім
В краї щасливі і веселі...»
В обіймах хмар мовчали скелі...

Конфігурація Олесевого віршу досить багата, тут у нього бачимо чимало новаторства в порівнянні з попередниками. Він уже знає ефект вільної, неканонічної строфи:

Тане
В'яне
Мій сум, —
Як в уяві ти встанеш
І в усмішці розтанеш
І протягнеш через милі
Свої руки сніжно-білі.
Тане сум,
В'яне сум,
Гине!

Крізь ці рядки прозирає вже Тичина, автор відомого вірша: «Арфами, арфами...»

У світлі всього сказаного зробім висновок щодо ранньої поезії Олеся. Навіть і вона, не кажучи вже про пізнішу творчість поета, ще не відійшла в минуле. Вона ще може хвилювати і захоплювати нас, як читачів. А історико-літературне значення її дуже велике, вона бо тісно в'яжеться з минулим і наступним у розвитку української поезії.

Ігор КАЧУРОВСЬКИЙ:

ІЛЛЯ МУРОМЕЦЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ФОЛКЛЬОРНІЙ ТРАДИЦІЇ

В книзі «Ілья Муромец», виданій Академією наук СРСР, зібрано величезний матеріял: «биліни» (беремо це слово в лапки, бо правильна назва — *старини*), пісні, казки й перекази про Іллю Муромця.

Зібрано цей матеріял з усіх кінців Радянського Союзу: з-понад Білого моря, Печори, Волги, Дону, Уралу й Терека.

Тільки з України не зібрано нічого.

А тим часом Д. І. Чижевський висловлює здогад, що батьківщиною старин про Іллю є, правдоподібно, наша Чернігівщина.

Жодної старини, записаної на Україні, мені читати не доводилося.

Але я особисто можу посвідчити, що на Україні (і то саме на Чернігівщині) героїчна казка про Іллю Муромця існує.

Джерелом мого дитячого знайомства з українським фолкльором був не дід-казкар і не древня бабуся, а молодий парубок Митро (себто Дмитро) Н.

Його репертуар складався приблизно з двох десятків речей; їх мотиви я зустрічав пізніше у Кірші Данілова (казка про дурня), в деяких збірниках російських казок, а також серед новель Маргарити та Депер'є і анекдот про Ходжу Насреддіна.

Була в його репертуарі і казка про Іллю Муромця.

Я не можу, на жаль, дослівно відтворити її в пам'яті. Але основні моменти все таки пригадую.

1) Мотив чудесного видужання — традиційний.

2) В якому пляні розроблені мотиви допомоги батькам у роботі і купівлі коня — не пригадую.

3) Вставний, пізнішого походження епізод із звільненням Чернігова — відсутній.

4) Мотив роздоріжжя. В переважній більшості російських варіянтів Ілля стає перед двома дорогами: одна об'їздна, друга прямоїжджа, на якій сидить Соловей-Розбійник. Лише в деяких, як от у збірнику Астахової, Ілля зупиняється перед написом на дошці: першою дорогою йти — бути багатому, другою — бути жонатому, третьою — не бути живому. В інших варіянтах Ілля читає цей самий напис на камені, але після цього йде зустріч не з Солов'єм, а з «станінічніками» або «полєніцею».

У Митра Н. — теж напис (на камені, давніший варіянт):

направо підеш — кінь загине,
наліво підеш — сам загинеш,
просто підеш — з конем загинеш.

Цей мотив дійшов аж до сучасної поезії. Пор. у О. Стефановича:

Вправоруч — погроза, ще тяжча
погроза — вліворуч,
А просто — пропасти, покласти
себе і коня.

Характерна тут похмурість ситуації: вибір між поганим, гіршим і найгіршим, а теж елемент інтриги: герой не знає, яка саме небезпека його чекає.

5) Перемога над Солов'єм — традиційна.

6) Приїзд у дім Солов'я-Розбійника. Разюча подібність з варіянтом, опублікованим Ончуковим у збірнику «Онежские былины», дозволяє мені навести це місце дослівно (як я пригадав його, читаючи збірник):

(Виходить три дочки Солов'я)
Подивилася найменша, каже:
— О, наш тато їде, мужика везе.
Подивилася середня, каже:
— О, наш тато їде, мужика везе.
Подивилась найменша, каже:
— Ой, сестриці, то мужик їде, нашого тата везе.

В інших російських варіянтах фігурують жінка Солов'я, його сини, дві дочки.

В обох випадках (роздоріжжя і дочки) тричленна структура видається мені найдавнішою.

7) Можливо, щось перебило Митрові розповідь, можливо, він далі не знав; але про приїзд Іллі в Київ, він, скільки можу пригадати, мені не розказував.

У нас були селяни, які пам'ятали й деклямували байки Крилова і подібний матеріял старих російських хрестоматій для народньої школи. В таких хрестоматіях фігурували й «биліни».

Але репертуар Митра Н. був не хрестоматійного походження; зокрема це стосується новель, витриманих у дусі французького Ренесансу. Його казка про Іллю відрізняється від російських билін формою (проза), мовою (при перекладі чи переказі неодмінно мусіли б залишитись якісь росіянізми) і, головне, тим, що своїм розробленням мотивів вона — скільки можу судити, з жодною з опублікованих у тих хрестоматіях старин на збігається повністю.

Коштом Товариства приятелів творчости М. Зерова
в Австралії вийшла з друку книга:

М. Зеров

НОВЕ УКРАЇНСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО

Ця праця М. Зерова охоплює добу Котляревського-Квітки і з'являється як передрук першого видання 1924 року. До неї додано чотири статті М. Зерова, зокрема про впливи Квітки на пізнішу українську прозу і про М. Старицького.

Ціна одного примірника: у США і в Канаді — 3 доляри, в Німеччині — 8 марок, у Франції — 9 нових франків, в Англії — 15 шилінґів, у Бельгії — 96 б. франків, в Аргентіні — 60 пез.

У справі набуття «Нового українського письменства» належить звертатися на одну з таких адрес:

1) Ukrainischer Verlag. München 8, Zeppelinstr. 67; Deutschland, Bayern
2) T. Kropywiansky. 1098 So. Clarkson St., Denver 9, Colo., U.S.A.
3) M. Orest. München 13, Heßstraße 50-52; Deutschland, Bayern

ВАСИЛЬ МИКИТЧУК:

ЯК ВИНИКЛА «УКРАЇНСЬКА ЗАГАЛЬНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ»

Мене попросили написати історію «Української загальної енциклопедії» (Львів-Станиславів-Коломия, 1929–1934), першу українську публікацію цього роду. Я іду назустріч цьому проханню, бо наша громада не має чіткого уявлення про те, хто заініціював «УЗЕ» і видавав її. Для цього дає об'єктивну підставу титульна сторінка «УЗЕ». З неї виходить, що «УЗЕ» видала видавнича кооператива «Рідна школа» у Львові. Але фактично ця кооператива, поза фірмуванням, не мала до постання «УЗЕ» жадного стосунку. За своє фірмування кооператива «Рідна школа» отримала 50 комплектів «УЗЕ», і на цьому був кінець.

У книзі «Буковина, її минуле і сучасне» (в-во «Зелена Буковина», Париж-Філядельфія-Детройт, 1956) знаходимо на стор. 665 неправильне твердження, що «УЗЕ» видав Іван Микитюк.

В нашій пресі деколи з'являються згадки про «УЗЕ». Неознайомлені з справжнім станом речей люди приписують це видання Науковому Т-ву ім. Шевченка у Львові. Роблять це вони, розуміється, в найкращій вірі.

Моїми спогадами я хочу покласти край усім цим непорозумінням. Мені здається, що ці нотатки можуть мати деяке значення також для дослідника українського видавничого руху під польською окупацією в період між обома світовими війнами.

*

Переживши «чотирикутник смерти УГА» і побувавши в 1920 р. на безплатному утриманні «моцарства польського» в Кам'янець-подільській тюрмі, я опинився в Кам'янецькій пішій юнацькій школі під ім'ям Грицька Петренка. Своє прізвище я мусів змінити, щоб не дратувати «союзницько-братерських» почувань польської поліції і не попасти знову під її опіку. За цю зміну прізвища начальник школи, полк. Червяковський, «тоже українець», мало не розстріляв мене. Обороняли мене полк. Лорченко, сот. Немоловський та сот. Калиновський, а рішав справу полк. Шаповал. Довелося зректися мрії про генеральську ранґу і вертати манівцями до батьківської хати на Покутті. Туди вдалося мені спровадити з Буковини мою сім'ю: дружину з двома дітьми.

Отже я і моя дружина втратили посади народніх учителів на Буковині, і нам довелося шукати заробітку в Коломиї. Дружина стала господинею-вихователькою в дівочій бурсі Українського педагогічного товариства в названому місті, на вул. Дідушицьких. Вона варила бурсакам

борщ і кашу, а я піднявся в 1924 році організувати по селах та містечках Покуття гуртки «Рідної школи». Моїм завданням було відвідувати читальні «Просвіти», замовляти там залю на збори, брати в старості відповідний дозвіл і читати доповіді на господарські теми. Мандрівку по селах я відбував ровером або пішки, тягаючи на плечах проєкційний апарат. Староста Павліковський дозволяв улаштовувати такі доповіді — при умові, що їх теми будуть зголошені наперед. Ці доповіді мали такі цікаві теми: «Решетина у свиней, відкіля вона береться і що спричиняє в людей ковбаса з решетинуватого м'яса?», «Де і як устроювати чепурні на обійстях?», «Що таке мотилиця в овець та як їй запобігати?», «Як китайці цінять придорожні чепурні?». Спеціяльно треба згадати доповідь на таку монументальну тему: «Значення і важність стаєнної гноївки для „моцарствовосьці паньства"». Доповіді супроводив ілюстративний матеріял, висвітлюваний чарівною ліхтарнею. Для дітей висвітлювано комічні картинки і деякий матеріял з природознавства.

По доповідях я розповідав людям, як культурні народи дбають про виховання молодого покоління поза державними школами, і з'ясовував присутнім завдання т-ва «Рідна школа». Теми про виховання дітей найбільше цікавили сільське жіноцтво. Зважаючи на це, в 1925 році відбуто спеціяльну нараду з участю проф. Д. Николишина та письменника Андрія Чайковського і ухвалено прийти сільському жіноцтву з допомогою, а саме: видавати для нього журнал «Жіноча доля». Нове видання було започатковане в уже згаданій дівочій бурсі в Коломиї. До справи приєднано Олену Кисілевську, яка пізніше перебрала видавництво журналу у свою власність. Покійна виконала лише деяку частину того пляну, що його накреслили ініціятори. Про початки видавництва О. Кисілевська нікому нічого не говорила і забрала цю таємницю з собою в домовину.

*

Року 1927, під час обговорення однієї з моїх доповідей у Яблонові біля Коломиї, один селянин, реміґрант з Канади, спитав мене:

— Гей, пане! Ба, ци є в нас така книга, що в ній є все?

— Ви маєте на увазі лексикон?

Селянин мовчав.

— Чи, може, енциклопедію?

— Так, так, енциклопедію. Ба, ци є вона в нас?

— Ні, ще нема, але я чув, що Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові ладить таку книгу до друку.

Моя відповідь була дана «для фасону». Не хотілося перед польськими поліцаями, що сиділи спереду, признатися, що такої потрібної книги в нас нема.

Саме це запитання селянина з Яблонова стимулювало мене зорганізувати справу видання «УЗЕ», довести створення енциклопедії до успішного кінця і започаткувати також інші видання, потрібні для зростання нашої культури.

*

В 1928 році я поїхав у справі енциклопедії до Львова, щоб поговорити з головою НТШ, проф. Кирилом Студинським. Мені здавалося, що, пере-

давши йому побажання нашого молодого покоління, щоб нарешті з'явився український енциклопедичний словник, я цим свою місію і закінчу. Але К. Студинський дуже нерадо слухав моїх міркувань про конечну потребу видати енциклопедію, поглядав на годинник і давав мені цим зрозуміти, яким дорогим є йому час.

— Громадянине, ми не можемо звести кінців, видаючи «Записки» нашого товариства, а про таке видання, що про нього ви мрієте, наше товариство могло б думати, маючи запевнені державні субвенції тисяч на сто. Праця над енциклопедією тривала б щонайменше десять років. Бувайте здорові, мені спішно на засідання.

Ця заява К. Студинського прикро мене вразила. Я не чекав такого ставлення з боку голови товариства, що, не кажучи вже про кваліфіковані наукові сили, розпоряджала власною друкарнею, книгарнями і маєтком, який, на мою думку, давав можливість узятися за видання енциклопедії без всяких субвенцій.

Пересердя пройшло, і я попрямував до т-ва «Просвіта». Його голова, проф. М. Галущинський, вислухав мене уважніше, ніж проф. К. Студинський, назвав мою думку доброю, але категорично відмовився взяти під увагу можливість видати хоч би таку книгу, як польська енциклопедія «Мацержи школьней», яка з'явилася, як здається, в 1883 році. Т-во «Просвіта» справді мало великі фінансові клопоти: воно було винне за книжки Якову Оренштайнові десятки тисяч долярів, не рахуючи відсотків від цієї суми, що не були плачені цілих вісім років.

Мене брала досада, я бунтувався. Не може бути, щоб такий народ, як ми, не був спроможний виконати таке, зрештою невелике діло! Адже ми є народом, що ще так недавно підняв прапори своєї самостійної держави! І я постановив тоді, що сам візьмуся за видання енциклопедії.

Успіх справи залежав насамперед від грошей. І перед моїми очима з'явився уже згаданий Яків Оренштайн, поважний український видавець і багатий купець. Оренштайна я знав ще з тих часів, коли він жив з родиною в Коломиї, тулячись в одній кімнаті. В куті цієї кімнати знаходився весь його крам: зшитки, олівці, пера, чорнило, уживані шкільні підручники і, що найважливіше, «шахраї» до латинських та грецьких текстів. Звичайно, подумав я, Оренштайн може і повинен видати енциклопедію українською мовою. Але вслід за цією думкою прийшла інша, примусивши мене засоромитися. Адже такий крок означав цілковиту невіру у власні сили! І я вирішив удатися до Оренштайна тільки тоді, коли вичерпаю всі можливості і побачу, що сам нічого не вдію.

У товаристві «Рідна школа» працював мій колега по фаху, Іван Герасимович. Я виклав йому свій задум і просив його зайнятися підшуканням редактора енциклопедії.

Один вояк на бойовищі не зробить багато. Треба було зорганізувати видавничий комітет. В його склад повинні були б увійти: головний редактор енциклопедії, фінансовий адміністратор, книгар, вкладники грошей і, може, ще дехто, залежно від потреби. Незабаром І. Герасимович договорився з проф. Іваном Раковським, що якраз тоді (червень 1929 року) пішов на емеритуру. Проф. Раковський згодився взяти на себе справу редагування енциклопедії і зорганізував гурт співробітників — фахівців з різних ділянок знання.

Для продажу енциклопедії я намітив Івана Чепигу, що мав у Станиславові книгарню; за фахом він був учителем середньої школи, але посади, розуміється не мав.

Фінансовим адміністратором видавництва УЗЕ став Іван Пашкевич, директор кооперативного банку в Коломиї, що звався «Покутський союз». Всі вплати і виплати видавництва мав виконувати згаданий банк.

*

Я мав на щадниці «Покутського союзу» 600 долярів, що походили з батьківської спадщини. За обчисленням друкаря-фахівця, для видання трьох томів енциклопедії на 120 аркушів друку, на т. зв. ілюстраційному папері, при десятьох тисячах накладу треба було кількадесят тисяч долярів. Видаткових позицій було багато: папір, друк, кліші, карти, таблиці, авторські гонорари, редакційні та адміністраційні видатки і т. д. Щоб довести діло до кінця, треба було зібрати поважну кількість передплат. Але, так чи інакше, мої 600 долярів були смішною сумою: щоби почати видання, треба було мінімум 10 тисяч долярів. Дир. І. Пашкевич приєднав двох спільників: Степана Кордубу, учителя середніх шкіл (без посади) з Тернополя, який здеклярував 300 долярів, і Михайла Берлада, кооператора з Коломиї, який зголосився дати 1000 долярів. Крім того, І. Пашкевич порадив мені приєднати до справи інж. Петра Франка, що був тоді вчителем руханки в гімназії з польською мовою навчання в Коломиї. Він одержував гроші за твори свого батька, Івана Франка, які перевидавалися тоді в Харкові. Інж. П. Франко здеклярував 3 000 дол. і мав їх зложити до каси «Покутського союзу». Таку саму суму зголосив і Антін Микитюк, директор гімназії «Рідної школи» в Коломиї. Господар Шкляр з Кіданча погодився вкласти в справу 2 700 долярів. Отже сума, конечна для започаткування видання, була ніби забезпечена.

На початку липня 1929 року важко занедужав мій син Карпо, а незабаром занедужав і я сам. Ці хвороби на якийсь час урвали підготовчу працю.

Перша конференція видавничого комітету «УЗЕ» відбулася в середині липня 1929 року, у моїм домку в Коломиї. Я, видужуючи, ще лежав у ліжку. Проф. Раковський та І. Герасимович завітали до Коломиї по дорозі, їдучи на вакаційний відпочинок до Космача. І. Пашкевич, директор «Покутського союзу», також був на цій конференції. Ми обговорили всі актуальні справи і ухвалили почати працю повним ходом з осени того ж 1929 року.

Осінь наблизилась, і треба було мати в касі «Покутського союзу» всі здеклароване гроші. Проте в нас (а, може не тільки в нас?) водиться так, що люди деклярують легко, а коли доводиться виконувати зголошене, то завжди знаходиться причина ухилитися від обов'язку і змога чимось виправдатись. Інж. П. Франко, що першим зголосив своє приступлення до справи, став також першим з тих, що відкликали свою готовість брати участь у видаванні «УЗЕ». А. Микитюк мав таку поважну причину ухилитися від сплати своєї суми: не дав обіцяних грошей П. Франко. Їхніми слідами пішов господар Шкляр. Отже на рахунку «УЗЕ» лежало в банку всього 1 400 долярів: 600 моїх, 300 С. Кордуби і 500 М. Берлада (це

були сирітські гроші Мелька, якому М. Берлад доводився вітчимом). Цієї суми аж ніяк не вистачало для започаткування видання. В той час значніших кредитів не можна було дістати взагалі, а тим більше не могло їх бути для новозаснованого підприємства.

Отже доводилося згортати розпочате діло і шукати Я. Оренштайна. Але дружина і мої діти, що вже ходили до середньої школи, ніяк не хотіли, щоб справа енциклопедії була занехаяна, і були згодні на продаж нашого домка, що походив з батьківської спадщини, піти в комірне, їсти і зодягатися якнайскромніше протягом найменше двох років. На всі ці жертви вони були ладні піти навіть у тім разі, якби моє підприйняття зазнало краху. Як батько родини, я дуже вагався, чи вільно мені виставляти на риск останок батьківської спадщини. Але жінка та діти натискали на мене: рішайся! Я продав свій домок на Українській вул. в Коломиї за 2 400 дол. готівкою, найняв родині мешкання з двох кімнат, заплативши чинш відразу за два роки, здепонував невелику суму грошей на прожиток родини, а решту грошей — 2 000 дол. зложив на рахунок «УЗЕ» в «Покутському союзі». Отже видання «УЗЕ» розпочато з сумою 3 400 долярів. Згодом М. Берлад вклав у справу ще 500 долярів (також сирітських, якими він завідував).

*

Я виїхав до Львова, примістився в будинку «Рідної школи» на Круп'ярській вулиці і віддався справі «УЗЕ» цілковито. Збудившися зі сну, я обдумував все, що мав зробити протягом дня, списував плян і ходив у справах від рана до вечора. І так було день-у-день.

Треба було переконати нашу громадськість, що видання енциклопедії — це не «гумбук». Насамперед належало для цього зробити якщо не бурю, то добрий вітер у нашій пресі. Маю тут з вдячністю ствердити, що преса поставилася до справи створення «УЗЕ» дуже прихильно: вона містила безплатно наші статті та оголошення і друкувала власні матеріяли, в яких якнайкраще говорила про вагу енциклопедії для нашої культури. Не було жадного періодичного видання, яке не вмістило б бодай короткої згадки про «УЗЕ».

Мені треба було зібрати адреси наших культурно-освітніх та господарських установ, а також адреси передплатників часописів. І в цім випадку редакції наших газет та інших періодиків не пожалували мені своїх матеріялів та інформацій. Решту адрес дали мені т. зв. шематизми і списки членів різних товариств та установ. Разом було призбирано понад 30 000 адрес.

Спеціяльно виготовлений проспект ясно і виразно окреслював мету видання «УЗЕ», а наведений у нім список співробітників повинен був викликати довір'я в тих, що могли мати сумніви щодо солідности нашої «Книги знання». «Покутський союз», як поважна фінансова установа, запевняв, що видавництво «УЗЕ» має тривку фінансову базу і що адміністрування в ньому ведеться справно. «Рідна школа», фірмуючи енциклопедію, теж сказала своє слово до нашого громадянства. Проспект заповідав появу першого зшитка «УЗЕ» об'ємом на чотири друкарські аркуші в березні 1930 року.

Листи до евентуальних передплатників, зредаґовані у висококультурній формі, запрошували підтримати видання «УЗЕ» передплатою. До листів додавано картку на замовлення і чек на внесення евентуальної передплати до каси «Покутського союзу».

Перевернена, накрита чимось примітивним бочка в будинку «Рідної школи», виконувала функції стола. При допомозі учнів наших шкіл, яким була сплачена невеличка винагорода, проспекти розіслано — насамперед читальням «Просвіти», потім учителям, кооперативам, священикам і т. д. Одночасно в пресі появлялися статті про «УЗЕ», що мали допомогти нам зрушити серця людей і заохотити їх до пренумерування. Розіслано було понад 30 000 проспектів.

Я був далекий від оптимізму і не уявляв собі надто рожево ефекту від розісланих проспектів; але я все ж таки сподівався зібрати бодай один відсоток зголошень, тобто 300 штук. Але за кілька місяців надійшло до нас лише 34 зголошення, і цей вислід вразив мене таки боляче. Це була перша невдача, а за нею прийшли інші. Але наш Шевченко писав: «На те лихо, щоб з ним битъся». І я почав війну з лихом.

В повіти вислано відповідно підготованих кольпортерів-студентів. За кілька тижнів вони зібрали понад 5 000 зголошень, заробивши при цьому дуже потрібні їм гроші. Буваючи в селах, вони мали тепле прийняття в гостинних панотців і дістали від останніх допомогу в збиранні передплатних заяв. Першому лихові вдалося запобігти.

У міжчасі редакція «УЗЕ» мала підготовляти матеріяли до першого зшитка «УЗЕ». Як уже сказано, проспекти обіцяли його вихід у березні 1930 року. Наближався час, коли треба було віддати матеріяли до друкарні, а в редакційній теці «УЗЕ» не було буквально нічого. Восени проф. Раковському здавалося, що для підготування чотирьох аркушів йому вистачить трьох місяців. Ми, бувши обережними, дали йому довший термін — шість місяців. Проф. Раковський нарікав на співробітників, що не надсилали матеріялів, і нервувався. Довелося припинити дальше збирання передплат і наладнати справи редакційні. Редакцію, що містилася в домі проф. Раковського на вул. Листопада, перенесено до мешкання щиро прихильного до справи енциклопедії проф. Юрія Полянського. Редакційна праця закипіла тепер у його гостинному домі. Я запросив до роботи в редакції двох молодих докторів, що прибули з Чехо-Словаччини: Петра Біланюка і Степана Рурака; крім того, запрошено студента Василя Пашницького. Від самого початку працював у редакції «УЗЕ» студент Іван Бердило. Я ходив по співробітниках і збирав від них матеріяли. Проф. Раковський працював у редакції дуже наполегливо. Він був кволого здоров'я, і напружена праця відбивалася на його настрої; але ради не було.

Не менше лихо вийшло з друкарнею. Нефортунний Іван Чепига передав видання «УЗЕ» друкарні окружного союзу кооператив у Станиславові. Я думав, що, друкуючи «УЗЕ» в кооперативній друкарні, я зацікавлю цією публікацією всі кооперативи — а їх було на Західній Україні 3 400! Але згодом виявилося, що ця друкарня, дуже лиха взагалі, була власністю Степана Слюсарчука, що був заступником директора повітового союзу кооператив з Станиславова, інж. Дякова. Приобіцявши І. Чепизі провізію, Слюсарчук через інж. Дякова дістався в те місце, де приймалися постанови (а інж. Дяків дістався туди через І. Пашкевича). Таким чином справа друкування «УЗЕ» опинилася в руках Слюсарчука. Різними маневрами, з

допомогою інж. Дякова, С. Слюсарчукові вдалося видобути від видавництва «УЗЕ» гроші на купівлю ілюстраційної друкарської машини та устаткування з шрифтами. Нашому видавництву доводилося платити за все це солоно; але, почавши друкувати енциклопедію в цій станиславівській друкарні, ми вже не були спроможні зірвати з нею. Там була змагазинована більша кількість паперу для енциклопедії (чотири вагони). І тепер видання «УЗЕ» опинилося в Слюсарчуковій жмені, а він рахував за друк, коректу і ті переробки, що їх вносила в тексти редакція «УЗЕ», стільки, скільки хотів. Друкарня буквально паразитувала на нашім видавництві. Друк «УЗЕ» коштував нам більше, ніж на 40 000 злотих супроти передбаченої на цю позицію суми.

До всього цього друкарня нарікала на редакцію, а редакція на друкарню. І. Чепига, що мав пильнувати коректи, випустив перший зшиток «УЗЕ», так би мовити, з подвійним текстом: другу частину зшитка становили виправлення незчисленних помилок. Цей перший зошит, що побачив світ у травні 1930 р. (замість березня), приніс видавництву чимало шкоди. Чепигу було видалено з видавничого комітету «УЗЕ».

Проф. Раковський поставив видавництву нові вимоги щодо винагороди його праці, зірвавши умову, яка нормувала цю справу. Його вимоги годі було задовольнити, і він покинув пост головного редактора.

Перший зшиток «УЗЕ» розчарував багатьох передплатників. Їх відмови посипалися сотнями. І. Герасимович, що мав допомагати в редакційній роботі, відмовився від співпраці. Його також усунено з видавничого комітету.

Криза в редакції «УЗЕ» загрожувала завалити всю справу.

По довгих тарапатах мені вдалось упросити проф. Василя Сімовича, ректора Українського педагогічного інституту в Празі, щоб він став санатором редакції «УЗЕ». Проф. Сімович прибув до Львова і відбув нараду з Володимиром Дорошенком, редактором мови «УЗЕ». Повернувшися до Праги, він зорганізував групу співробітників-фахівців, яка складалася з наших подебрадських та празьких учених. Було їх разом 22 особи. Таким чином справа написання текстів для «УЗЕ», зокрема справа україніки, що забрала половину третього тому, була врятована. Якщо мова про тексти, то появу «УЗЕ» ми завдячуємо проф. В. Сімовичеві та дир. В. Дорошенкові.

Багато разів здавалося, що наш човен, що плив по дуже бурхливих хвилях господарської скрути і зазнав усяких бур, може потонути. А проте він доплив до берега щасливо — правда, не за тридцять місяців, як було пляновано, а за п'ятдесят чотири.

Коли енциклопедія була вже на половині дороги, висоту її накладу довелося скоротити вдвоє, тобто до 5 000 примірників. Не зважаючи на всі наші заходи, числа передплатників не вдалося підняти понад 2 500. Відборців «УЗЕ» було неповних 2 000. Їм належить завдячувати появу «УЗЕ», якщо мова про матеріяльний бік справи.

Микола Скрипник, комісар освіти УРСР, побував у Львові і відвідав НТШ. При цій нагоді я хотів добитися від нього замовлення на «УЗЕ» бодай для бібліотек в УРСР.

— Наша держава, — сказав мені Скрипник, — видасть українську радянську енциклопедію на 50 томів; там самої україніки буде 10 томів. Ми не можемо користуватись енциклопедією, видаваною приватними кола-

ми, опрацьованою у вузькому, назадницькому, клерикально-буржуазному дусі.

Отже мої заходи прокласти дорогу енциклопедії в УРСР скінчилися нічим. Хібащо згадаю про один примірник «УЗЕ», що його набув у книгарні НТШ у Львові Лапчинський, консул УРСР у Львові. А проте можна припускати, що наявність «УЗЕ» якоюсь мірою стимулювала Скрипника до здійснення його пляну. На Україні створено комісію для складання «Української радянської енциклопедії», навіть були видрукувані стосовні проспекти. Що сталося далі, відомо всім. Наложив головою не тільки Скрипник. І члени комісії для укладання «УРЕ», і широкі кола науковців, що мали працювати над створенням цієї енциклопедії, зазнали незабаром всякого роду репресій.

*

По закінченні видання енциклопедії всі рахунки було вирівняно, вклади повернено. Не було установи або особи, яка могла б сказати, що видавництво не повернуло їй належности.

Моя родина набула назад наш домок у Коломиї.

За гроші, здобуті від видавництва «УЗЕ», С. Слюсарчук розбудував першорядну модерну друкарню, збудував собі в Станиславові дім, придбав авто, але не схотів заплатити обіцяної І. Чепизі провізії. Чепига заподіяв видавництву «УЗЕ» шкоду, що дорівнювала десяткам тисяч злотих. Про його махінації з Слюсарчуком ми довідалися по всьому, а з видавничого комітету «УЗЕ» він був видалений, як уже згадано, вже після появи першого зшитка енциклопедії.

Згадана вище господарська скрута в Польщі, що почалася 1929 р., тривала протягом усього часу видавання «УЗЕ» і добре далася нам у знаття, халепи з друкарнею і криза в редакції «УЗЕ» не дали змоги виконати ширших видавничих планів.

Частина чистого зиску від видання «УЗЕ» пішла на «Український видавничий інститут». Заснований у Львові в 1936 році д-ром Ігорем Федевим, Іваном Назарком та автором цих рядків, він розпочав працю коло створення серйозних видань, до яких нерадо бралися інші видавці і які мали заповнити стосовні прогалини в нашій науковій літературі. Інститут видав атлас України та суміжних країн, що його опрацював проф. Володимир Кубійович та його співробітник-картограф, д-р Микола Кулицький, а також монографію «Карпатська Україна» і диригентський підручник, що його склав д-р Василь Витвицький. Інститут започаткував також видання «Української сільсько-господарської енциклопедії», що її уклав інж. д-р Євген Храпливий при співпраці 36 наших агрономів та економістів. В серпні фатального 1939 року появився перший і останній зошит «УСГЕ».

Хоч атлас України та суміжних країн і не приніс видавництву матеріяльної користи, проте він сприяв популяризації української науки у світі.

Доля видавництва «УЗЕ» та «Українського видавничого інституту» була такою самою, як і доля всіх наших видавництв на західньоукраїнських землях після захоплення їх більшовиками в 1939 році. Аркуші «УЗЕ», з яких вийшло б ще 3 000 примірників, переварено на тектуру, 5 630 кліш знищено. Таблиці та географічні мапи, що їх було 5 000 штук і які були призначені на нове, поширене і здешевлене, видання «УЗЕ», також були знищені.

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

ДРУГИЙ ТОМ УРЕ

Київська преса повідомила, що вже вийшов з друку третій том Української Радянської Енциклопедії. Але до нас дійшов покищо тільки другий том, що його тут пропонуємо обговорити. На відміну від наших попередніх статтей-оглядів про перший том УРЕ, почасти тому, що дальші томи вже не є такою «визначною подією», як нею був перший том взагалі першої радянської енциклопедії українською мовою, а почасти тому, що широко обговорені попереднью ідейні позиції, характер, методика і техніка редакційної праці в УРЕ нічим не змінилися в другому томі.*)

Якщо йдеться про одну з ідейних позицій УРЕ, а саме «російсько-українське єднання», то цим принципом пронизані багато статтей і заміток, без різниці, чи їх треба — навіть з позиції режиму — або й не треба просувати. Вияв рабського перестарання редакторів із постійним посиланням на «великий російський народ», межує з холуйством. Нагадується аналогія східньо-німецьких істориків, які на Стокгольмському історичному конґресі інакше не висловлювались про більшовицьку революцію, як сакральним „die grosse und siegreiche Oktoberrevolution". Знаменною в цьому відношенні є стаття «Вітчизна» В. Костенка.

Пов'язуючи своєю комуністичною діялектикою інтернаціоналізм Маркса, на ділі ж національний нігілізм («у робітника немає вітчизни») з «гордістю великоросів» Леніна, а згодом із офіційним відродженням російського шовіністичного націоналізму, автор переходить до українського аспекту патріотизму. Для нього вітчизна — це СРСР, а Україна тільки «рідний край». Це висловлено приблизно так: «Для українців любов до своєї вітчизни — це і любов до СРСР, і любов до України, до рідного народу, до його історії, його мови, любов до надбань матеріяльної і духової культури українського народу до братнього російського народу і всіх народів СРСР». Звичайно, це не має нічого спільного із інтернаціоналізмом. Бо, напр., що було б, коли б українці захотіли любити, замість Росії, теж братню польську націю і її культуру? Ні, не так висвітлені українсько-польські взаємини у трьох статтях про «возз'єднання українського народу» з Росією та в «єдиній українській радянській державі» і деяких інших статтях (Бояри, Братства). Тут поляки, литовці — це «загарбники» супроти

---

*) Українська Радянська Енциклопедія, том 2, Богуслав-Волочиськ. Видання Академії наук УРСР, Київ 1960, стор. 576.

Перший том ми обговорили в «Українській літературній газеті» (жовтень 1960) та в «Сучасності» (січень 1961, стор. 115-122).

України, а покорення України Москвою і поступове нищення її прав — «прогресивне» явище, що було «закономірним результатом всієї попередньої історії двох великих братніх слов'янських народів»... В такому світлі не інакше міг бути потрактований І. Витовський, як епітетами «ката» і «зрадника».

Той же Костенко, притакувач відомого інтерпретатора національної політики КПРС І. Кравцева, в статті «Великодержавний шовінізм» цілком перекручує це відоме в царській й есесерівській імперії явище. Не проти росіян звернув він свою критику, а проти США, Англії, Франції, що «продовжують проповідувати великодержавний шовінізм...», та проти українського буржуазного націоналізму. Автор навіть процензурував Леніна і його дотепні висловлювання проти російських великодержавників, які стосуються не лише царського періоду, але й радянського, прямо промовчав, хоч їх було опубліковано в СРСР в 1956-1957 рр. Натомість він твердить, мовляв, «нашій партії вдалося усунути взаємне недовір'я, яке існувало між народами царської Росії». Як же тоді пояснити часті — посередні і прямі вказування самою таки радянською пресою на ворожнечу між місцевим населенням та зайшлими, зокрема російськими, елементами в національних республіках?!

Під кутом цієї дружби і «благотворности» возз'єднання потрактовано всю, давнішу і новішу історію України. А що багато історичних фактів перечать цьому, редактори не зупинились перед їх фальшуванням. В ст. «Буковина північна» І. Компанієць пише, що в листопаді 1918 буковинці хотіли встановити радянську владу та що це були «укр. буржуазні націоналісти», що допомогли румунам захопити Буковину. Ніщо інше, як це, не може бути далі від правди. Редактори УРЕ не вдоволяються такими загальними твердженнями, до яких читач уже привик. Але і цілком конкретні факти, які не свідчать на їх користь, вони перетягають на свій бік. Так, в ст. «Возз'єднання укр. народу в єдиній укр. радянській державі» (Б. Бабій, С. Белоусов) сказано, що Буковинське народнє віче 3 листопада 1918 та Закарпатські народні збори 21 січня 1919 ухвалили «возз'єднання» цих країв з УРСР. В окремій замітці про «Буковинське народнє віче» про цю подію таке написано в УРЕ: «На мітингах, що відбувались одночасно в чотирьох місцях, трудящі дали відсіч спробам укр. буржуазних націоналістів провести рішення про утворення „австрійської України". Робітники і селяни одностайно заявляли: „Не хочемо Австрії", „Ми хочемо до більшовиків"».

На таку фальшивку не пішла навіть «Історія УРСР» (том II, 1958), в якій про названі події сказано, що буковинське віче та закарпатські збори делеґатів громад «ухвалили постанову про возз'єднання з усією Україною» (стор. 210, подібно 208). До якої Радянської України могли буковинці приєднуватися 3 листопада 1918, коли її тоді й сліду не було, а т. зв. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України створено під кінець листопада, і то в Росії (див. Історія УРСР, т. II, стор. 129-130)?! Що ж до закарпатців, то знов радянські історики добре знають, що клич зборів «Хочемо до Києва» означав тоді приєднання до УНР; інакше були б ці збори не висилали делеґатів до Станиславова та на Трудовий конґрес.

Повні фальшивок й інші статті з політичної та культурної історії України, як напр., Боротьбісти, Брест-Литовська угода, Вапліте, Варшав-

ська угода Директорії з Пілсудським, Вільне козацтво та ін. Р. Симоненко, радянський спеціяліст новішої історії, накидається на Центральну Раду та Директорію, що вони відступили західньо-українські землі «під ярмо австро-угорської монархії» чи згодом «пілсудчикам». Як же він тоді оцінить поведінку російського і українського радянських урядів, що в Ризі погодились на таке ж відступлення західньо-українських земель Польщі, хоч вони тоді мали більші шанси захищати принаймні Східню Галичину, як це могли делеґати Центральної Ради чи Директорії?!

З дрібніших перекручень чи замовчувань подамо лише для прикладу ось такі: чогось редакторам УРЕ важко погодитись, що Українська Академія Наук була заснована в 1918 році, і то українським гетьманським урядом. Вони вперто скрізь твердять, що Академію створив уряд УРСР в 1919 (див. стаття про В. Вернадського, першого президента УАН). В замітці про галицького письменника, свящ. Тимотея Бордуляка написано, за першим томом спотвореної «Історії укр. літератури» (1954), що він викривав «антинародну діяльність укр. буржуазної інтеліґенції». Про композитора Дм. Бортнянського (за УРЕ — укр. і рос. композитор) слівцем не згадується, що його композиції в основному — церковна музика. В замітці «Вислання» сказано, що його призначається вироком суду тільки до 5 років. А втім, поминаючи саму практику висилання на кільканадцять років, вкажемо тільки на радянський правний документ, а саме Кримінальний кодекс УРСР, дійсний на 1. 9. 1958, в якому сказано: «Видалення за межі СРСР, або за межі УРСР, або за межі окремої місцевости з обов'язковим оселенням в тих чи інших місцевостях суд може призначити на строк від трьох до десяти років».

Назагал, чи не всі правні гасла, особливо історично-правні досить слабі (Віче, Волость, Великий князь, Візантійське право); деяких взагалі немає, як Вира (покарання за давнім укр. правом), Волоське право, Ветеринарний кодекс УРСР (який тепер скасований). Варто відзначити як курйоз два гасла, а саме «Відклична грамота» та «Вірча грамота». Після дефініції обидвох понять подано, що «згідно з ст. 30 конституції УРСР відкликання повноважених представників УРСР в іноземних державах і прийняття відкличної грамоти акредитованих при уряді УРСР дипломатичних представників іноземних держав входить в компетенцію президії Верх. ради УРСР» і що «президія Верх. ради УРСР приймає вірчі грамоти акредитованих при ній дипломатичних представників іноземних держав». Воно то звучить імпозантно, але кожен, включно з редакторами УРЕ, знає фіктивну вартість цієї постанови. Нагадується приповідка: коня кують, а жаба ногу підставляє...

Цілу низку загальних гасел, що не мають нічого спільного з політикою, належить визнати слабими та недостатньо інформативними, зокрема що стосується українського фактажу. Такими є насамперед спортові гасла, далі економічно-побутові, як Вовна, Вівчарство, Бондарство, соціяльні (Венеричні хвороби), географічне гасло — Болота, літературознавче (Вірш), майже ніякого укр. матеріялу не подає ст. Ветеринарія. Не від речі буде подати, що, за УРЕ, венеричні недуги поширені тільки в капіталістичних країнах, де їх породжують соціяльно-економічні умови, а в УРСР «у 1958 р. спостерігалися лише поодинокі випадки заразних форм сифілі-

су». Оце і всі статистичні дані про так важливу сторінку народнього здоров'я на Україні.

Справді слабі, а навіть скандальні з погляду українознавства замітки Бойки і Бойківський говір. Автори дослівно нічого не сказали про побут, етнографію і своєрідності цього укр. племени. В статтях про болгарів і вірменів нічого не подано про ці меншості на Україні, їх число, мову, культуру, побут. Всі тут наведені гасла є далеко повнішими і багатшими з погляду фактажу в еміграційній Енциклопедії Українознавства, ніж в УРЕ.

Біографії цілого ряду літераторів і учених подано в УРЕ неповно; вони уриваються в 1930-их рр., коли вони були або ліквідовані, або тимчасово заслані: письменники Сава Божко, Іван Бойко, Юрій Будяк, Дмитро Бузько, мовознавець Петро Бузук (чогось подано, що він лише «білоруський мовознавець», хоч з більшим правом можна б його вважати білоруським і укр. ученим, ніж Марка Вовчка УРЕ зарахувала до укр. і рос. письменників, режисер Януарій Бортник, письменник Остап Вишня, поет Олекса Влизько. Про трагічну долю ні одного з них не згадано, хоч рік появи останнього їх твору свідчить, що більшість із засланих давно «вийшли із літератури». Є промовчування і в неповажно написаній біографії В. Винниченка; точніше — в ній бракує згадки, що в 1920 році Винниченко поділяв радянську платформу та поїхав був до Росії і до УРСР на переговори, але повернувся за кордон розчарований, та що його твори друкувалися в УРСР в 1920-их рр. В замітці про антологію «Вік» не названо прізвища її головного ініціятора і редактора С. Єфремова. Прикро, що водночас редактори не подали окремої замітки про найбільше в царській Росії українське видавництво «Вік» (теж почин Єфремова й інших), яке на протязі двадцять кількох років до революції видало бл. 140 книг. Дивує, що шість газет і періодиків з назвою «Боротьба», поданих в ЕУ (до речі, всі соціялістичні, деякі з радянською програмою), не є згадані в УРЕ.

Якщо б УРЕ була більш українська і менш режимова, то в ній — при всій її радянськості (бо ми її критикуємо, маючи на оці, що вона появляється в УРСР) — повинні б бути ще такі біографічні замітки про видатних українських людей, насамперед вчених і культурних діячів: маляр Михайло Бойчук, композитор Микола Бойченко, театральний діяч Степан Бондарчук, історик права Степан Борисенок, історик Ілько Борщак (між ін., в один час стояв на радянофільських позиціях), громадський діяч на Далекому Сході Дмитро Боровик, галицькі діячі 19 і поч. 20 в. Іван Борисикевич та Олександер Борковський, Вячеслав Будзиновський, письменник Кость Буревій, учені на еміграції — Ольґерд Бочковський, Сергій Бородаєвський та Олександер Вілінський, історик і член УАН Микола Василенко, правник Василь Войткевич-Павлович, дореволюційні етнографи Віктор Василенко та Олекса Ветухів, церковний діяч 18 в. Паїсій Величковський, а навіть політики Микола Василько та Семен Вітик (він же переїхав з еміграції до Харкова). В попередніх оглядах-рецензіях ми відмічали, що немає згадки про композитора і музикознавця Василя Барвінського, що правдоподібно згинув на засланні. В другому томі ми знайшли його прізвище як директора Вищого Музичного Інституту ім. Лисенка у Львові.

З біографій радянських діячів немає Михайла Бондаренка, короткочасно в 1937 році голови ради нар. комісарів УРСР (згодом зліквідованого), економіста і радянського дипломата Олекси Войни, сучасного економіста Дмитра Вірника, ґрунтознавця-академіка А. Власенка та ін. Проте є довші і детальні біографії партійних діячів КПУ М. Бубновського та Г. Бутенка (видно, що А. Барановський, кол. міністер закордонних справ УРСР посідає значно нижче місце в ієрархії, бо для нього не знайшлось місця в УРЕ).

Натомість редактори УРЕ намагаються виповнити вчинені ними свідомо прогалини в укр. історії та суспільно-культурному процесі деякими сурогатами, такими, як другорядними діячами КПЗУ (передових діячів, мабуть, не помістять, бо їх засудив Комінтерн) та вже третьорядними діячами з рядів т. зв. прогресивної еміґрації в Канаді і США. Між цими останніми поміщено кількох нездарних поетів і письменників та всіх комуністичних діячів Канади українського роду, зрозуміло із вже зміненими прізвищами (Джон Бойд, Джон Вір). В УРЕ попадають також як правило т. зв. знатні люди УРСР, передовики виробництва та українці-герої Радянського Союзу. Цим усім приділено багато місця і, звичайно, теж поміщено знятку кожного. Це тоді, коли для великого вченого Федора Вовка не знайшлось місця для знятки.

Можна було сподіватись, що зміст релігійних гасел в УРЕ буде не на висоті і однобічний. Так воно є з православними діячами минулого, про яких якщо і згадано, то насамперед підкреслена їх суспільно-культурна роля (Йов Борецький, Іван Вишенський та ін.), а не церковно-релігійна. Проте статті, які трактують католицькі справи, більш ніж скандальні (Ватикан, Василіяни, Брестська церковна унія 1596). В останній статті говориться (автор К. Гуслистий), що вона мала на меті «ополячити український і білоруський народи». В ст. «Ватікан» (М. Коваленко) дослівно написано, що «в роки другої світової війни Ватікан підтримував аґресорів — Гітлера і Муссоліні, а також банди укр. буржуазних націоналістів» та про те, що в «Коллеґіум руссікум» виховуються шпигуни для засилання в СРСР та на Україну. Позволимо собі ще на одну цитату з цього наукового твору, що його фірмує АН УРСР: «Агенти Ватікану — бандити з табору укр. буржуазних націоналістів вчинили ряд терористичних актів проти радянських людей, зокрема вони по-звір'ячому вбили полум'яного патріота-комуніста письменника Я. Галана».

Про українців за кордоном другий том згадує в трьох ст.: Бразілія, Відень, Вінніпеґ. Автор (І. Онищенко) нараховує 105-115 тис. українців у Бразілії і подає більш-менш правильні дані про їх розміщення, заняття та історію поселення. Проте, інформуючи про релігійне і культурне життя, нехтує весь сімдесятлітній здобуток українських еміґрантів. Немає згадки ні про одну національну організацію, ні про одну газету; згадує тільки, що якийсь час існувала ефемерна радянофільська організація «Червона зірка». Не називаючи по імені установ і діячів, він все таки визнає, що українське нац. життя там існує. Він пише: «Укр. населення в Бразілії на громадські кошти створило кілька культурно-освітніх і господарсько-допомогових організацій, в тому числі більше десяти початкових шкіл і одну семінарію, де діти навчаються українською мовою». З цим цілком можна погодитись, але трохи далі Онищенко сам собі супе-

речить, твердячи, що уряд заборонив існування прогресивних організацій і преси (не названо, якої саме!), проте «допускає діяльність буржуазно-націоналістичних і релігійних організацій (церковників-уніятів, т. зв. василіян), які існують за рахунок підтримки капіталістів і великих землевласників». Автор забув, що раніше згадувану семінарію, створену на громадські кошти, провадять оо. Василіяни.

В ст. про Вінніпеґ, цю канадійсько-українську столицю із понад 40 тис. українців, мова тільки про прогресивних українців і їх організації та пресу. УРЕ подає також кілька відірваних даних про діяльність українців у Відні в 19 і на поч. 20 вв.; м. ін., т-во «Січ» на початку провадило прогресивну діяльність, навіть революційну пропаґанду, зазначують автори (Л. Корецький, В. Пустогаров). Кілька згаданих прізвищ українських діячів у Відні — це все вже відомі і прийняті в радянську історію культури, і нікого більше. Згадано, що поза Україною ще живуть українці в Брянській області. Натомість немає згадки про українців у Боснії та Брестській області, як також нічого не згадано про українське життя у Варшаві.

Дуже цікаво, що поміщена коротка замітка про польського письменника Станіслава Вінценза, який писав про гуцульське життя. Натомість незаслужено так мало написано про видатного польського філолога і діяча та прихильника українців Яна Бодуен де Куртене. Дивує так само пропущення біографії польського діяча Леона Василевського, батька тепер прославлюваної письменниці Ванди.

З поданої літератури до окремих більших заміток чи статтей виходить, який бідний стан українознавчої науки в УРСР. Напр., там немає українською мовою монографій про відомого славіста Осипа Бодянського, про літописця Самійла Величка, немає ніякої студії про де Боплян та перекладу його «Description d'Ukraine».

Вражає вживання деяких неукраїнських географічних назв, напр., Сан замість Сян, а вже належить до неграмотности автора в ст. Бойки вживання угорської назви Тороц (Tarac) для української річки Тересва на Закарпатті.

На закінчення цього огляду хочемо ще згадати, що УРЕ критикує деякі чужомовні енциклопедії, напр., «Брітанніку» та «Брокгавза» за неправильно і «викривлено» представлену українську тематику — «чи то з позицій великодержавної зневаги, чи то з позицій українського буржуазного націоналізму». Можна догадатись, про що йдеться критикам: не так про те, що й решта українців критикує в чужих енциклопедіях, — помішання понять, назв, перестарілі інформації та тенденційне насвітлення, зокрема з російського становища. Критикам з УРЕ йдеться про ті інформації, що їх внесли чужі або українські автори в дусі, який не подобається сучасному режимові на Україні. Ясно, що об'єктивним авторам і редакторам чужих енциклопедій важко обминути вже досить поважну літературу західньо-европейськими мовами про Україну, і вони нею менш чи більш користуються. Проте варто запитати редакцію УРЕ, скільки українознавчої літератури чужими мовами видано з почину Академії Наук УРСР чи інших установ УРСР? Скільки виявлено ініціятиви цих державних установ, щоб чужі енциклопедії правильно інформували про Україну?! На іншому місці автори згадують, що і в «Боль-

шой Сов. Энциклопедии» є «недоліки і окремі помилки». Шкода, що не з'ясовано точніше, про які помилки ближче йдеться — про вияв «культу особи» абож ті великодержавні перекручення щодо України, про що ми писали в попередніх оглядах.

Василь МАРКУСЬ

СОЛІДНИЙ ПРИЧИНОК ДО ІСТОРІЇ УРСР

Останнім часом життя і діяльність української політичної еміграції позначились чи не найполітичнішими моментами, а саме — появою кількох добрих наукових праць у чужих мовах про українську проблематику. Феномен УРСР та українська дійсність останніх сорока років під комунізмом особливо вимагали наукового дослідження. Ця, першорядного політичного значення проблема не була опрацьована в окремій роботі чужою мовою ніким з українських дослідників, у час між війнами; правда, появилось кілька цінних розвідок українською мовою у Варшавському науковому інституті.

На цьому відтинку 50-і роки принесли нам поважну зміну на краще. Крім коментованої бібліографії Ю. Лавріненка, ми маємо ще окремі монографії, як от І. Майстренка про боротьбізм, В. Дмитришина про російсько-українські взаємини в 1918-1953 рр., Ю. Луцького про совєтську літературну політику на Україні в 1917-1934 рр., Р. Якемчука про західній кордон УРСР та про правну проблематику, Б. Галайчука про статус УРСР та одну регіональну студію рецензента і його ж працю про зовнішні взаємини УРСР в 1918-1923 рр. Не згадуємо тут окремих праць українською мовою, а також причинків до цієї ж проблеми чужих авторів. Належить згадати, що саме друкується ще праця Ю. Костюка про сталінський період на Україні; як нам відомо, готуються до друку дві дальші праці, а саме: К. Кононенка про економіку УРСР та Я. Білінського про національний спротив в УРСР після другої світової війни. Слід відмітити, що більшість названих авторів опублікувала свої праці англійською мовою, за винятком Якемчука та рецензента, що їх роботи вийшли по-французьки, і Галайчука, розвідка якого вийшла еспанською мовою.

В 1960 р. вніс черговий цінний вклад до історії УРСР Юрій Борис своєю великою монографією про російську комуністичну партію і совєтизацію України *).

На працю Ю. Бориса абсолютно було місце, бо ані І. Решетар у своїй праці про українську національну революцію 1917-1920 рр., ані рецензент в огляді зовнішніх взаємин УРСР у цей період не охопили складного процесу совєтизації, партійних, військових і державно-інституційних взаємин між УРСР та РСФСР, зокрема не розробили докладно ідеологічного тла цих взаємин. Це значною мірою зробив автор. Він зібрав надзвичайно цінний і рідкісний матеріял до огляду названого періоду. Саме у наведеному джерельному матеріялі полягає найбільша цінність його праці. Мало хто досі використав так багато ра-

*) Yury Borys. The Russian Communist Party and the Sovietisation of Ukraine, a Study in the Communist Doctrine of the Self-Determination of Nations. Stockholm 1960, pp. IX + 374.

дянських — російських і українських — джерел, як це зробив Борис. Проте в його несоветській літературі і джерелах є деякі браки, про що згадаємо згодом.

Перший розділ про доктрину самовизначення націй у марксизмі, а потім про ставлення до неї російських більшовиків, зокрема Леніна, видається нам цінним і написаним правильно. Еволюція і зигзаги дальшої думки більшовиків про національне питання вже не подані так згущено, бо автор розкидав їх по різних розділах, що мають здебільшого історично-дескриптивний характер. Вважаємо, що другий вступний розділ (про національний рух напередодні і під час революції) дещо задовгий (70 стор.). Це питання докладно розробив І. Решетар. Хоч Борис мало де повторює останнього, а, навпаки, подає багато нового фактажу до історії національних партій, виборів тощо, все ж цей доволі сухий огляд поважно «виснажить» читача, поки він дійде до властивої проблеми книги.

Совєтизація України розглянена в трьох фазах, на широкій канві політично-партійних, соціяльних, економічних і національно-культурних взаємин на Україні (третій розділ, понад 140 стор.). Зокрема добре опрацьована, бо ілюстрована багатим матеріялом, історія творення окремих комуністичних організацій на Україні, їх взаємини з РКП(б), а далі — політика російських більшовиків супроти України. Між іншим, з праці Бориса виразно випливають тези, стверджені також іншими авторами, що комунізм на Україні мав дуже слабке коріння, зокрема серед українських мас, що українські радянські уряди та КП(б)У були експозитурою російського центру, що на Україні не було громадянської війни в тому сенсі, як у Росії, а була більшовицько-російська інтервенція, і що більшовики не мали виразної національної політики, а радше формулювали її залежно від коньюнктури (федералізм тощо).

В цій основній частині праці автор наводить низку переконливих цитат з більшовицьких джерел, які заперечують висловлювання деяких західніх авторів щодо відносин на Україні (Е. Карр, Р. Шлезінґер, І. Дойчер). Останній, наприклад, писав, що при повороті Центральної Ради разом з німцями «народ, а головно селяни ставили розпачливий опір окупаційній армії та її українським маріонеткам». «Правда», Х. Раковський та В. Шахрай писали цілком протилежне до того, що подають західні «експерти»...

Так само дуже багато цікавого і досі мало відомого матеріялу подав Борис у зв'язку з оглядом творення СРСР. Тут маркантною є еволюція в поглядах щодо української справи деяких комуністичних діячів-централістів (Х. Раковський, Л. П'ятаков та ін.), які згодом боронили прав УРСР та автономії КП(б) У проти великодержавної політики РКП(б). Опір республік централізмові добре проілюстрований, а також подано достатню характеристику того, що тепер називаємо націонал-комунізмом чи ревізіонізмом. У правній аналізі взаємин між УРСР та РРФСР автор обмежується тільки цитуванням інших поглядів; ця частина написана менше компетентно; проте наведений матеріял та аналіза праць інших, зокрема перших радянських дослідників, надзвичайно цікаві.

В праці Ю. Бориса є низка незначних огріхів та пропусків. Деякі помилки сталися у зв'язку з неточним перекладом номенклятури на англійську мову, деякі місця вимагали б прецизнішого формулювання. Як приклади дрібних помилок наведемо такі: М. Лозинський був не державним секретарем закордонних справ ЗУНР, а заступником цього секретаря; С. Шелухин був не генеральним прокурором, а сенатором, коли очолював мирову делеґацію для переговорів з РРФСР; УРСР заключила з Туреччиною не мировий договір, а договір про «дружбу і братерство»; так само є деякі неточності щодо дипломатичних представництв УРСР.

Треба жалувати, що автор ніде не згадує про загальновідомий більшо-

вицький терор у Києві взимку 1918 року, про що можна було знайти цінні вказівки також у радянській літературі. Так само варто було дещо ширше потрактувати діяльність різних повстанських груп на Україні, з якими більшовики мали немало клопотів.

Щодо бібліографії, то належало було б включити до неї обидві праці І. Борщака («Україна на мировій конференції», «Український мировий договір у Бересті»), О. Шульгина («Україна і червоний кошмар»), розвідки про устрій УРСР Б. Галайчука і В. Голубничого, дві праці К. Меннінґа («Україна XX-го сторіччя», «Україна під совєтами») і деякі інші. Незалежно від цієї зауваги, бібліографія Бориса надзвичайно багата і подає низку досі мало відомих джерел.

Якщо висловити загальне критичне зауваження до книги Ю. Бориса, то воно буде стосуватись хібащо характеру опрацювання джерел і міри цитування їх. Книга дещо переобтяжена цитатами і фактажем. Автор був під тягаром зібраного ним матеріялу і мало коли відривався від нього, щоб ширше висловитись самому, дати власні інтерпретації. Книга великою мірою є джерельною працею і стане документаційним посібником для багатьох інших авторів. На цій книзі помітно більше, ніж на деяких інших, що вона була докторською дисертацією і що автор не дуже хотів пристосувати її до книжкового видання (залишив великий науковий апарат незредукованим). В певному сенсі це є і вийнятковість праці Ю. Бориса, а для дальших дослідників саме такий її характер корисний. Тому шкода, що автор не був таким скрупулятним до кінця і не виготовив докладного речевого індексу.

Книга Ю. Бориса є цінним причинком до вивчення історії УРСР. Вона вимовно заперечує останні наклепи та фальшивки Г. Симоненка в статті «Фальсифікаторські вправи американських істориків» («Комуніст України», січень 1961). Цікаво, що скаже Симоненко після виходу книги Юрія Бориса.

Василь МАРКУСЬ

НЕПОВНІ І СПОТВОРЕНІ ІНФОРМАЦІЇ

The Europa Year Book. Vol. I: Europe. London, 1960. Europa Publications Limited, London W. C. 1, 18 Bedford Sq.

Це загальновідоме англомовне видання приносить щорічно дані про політичний устрій, пресу, наукові та культурні установи і товариства в окремих країнах. Про Українську РСР немає ні окремої статті, ні навіть окремого розділу в статті про СРСР.

Серед головних газет на Україні згадані тільки: «Правда Украины», «Радянська Україна» та «Рабочая газета» (при останній пояснено, що вона появляється російською мовою; при цьому промовчано, що існує також українське видання цієї газети). В довгому списку радянських журналів, які присвячені економіці, сільському господарству, освіті, філософії, техніці і медицині, немає ні одного українського. Між «популярними та ілюстрованими» періодиками є «Радянська жінка» та «Україна». Серед літературних та мистецьких журналів подано тільки російський журнал «Советская Украина», який появляється в Києві. Виходило б, що це єдиний журнал, про якого варто знати чужинцеві.

Московські видавництва перелічені під заголовком «Головні видавці».

В нотатці «Провінція» читаємо, що місцеві академії наук, міністерства культури / тощо також мають свої видавництва. Згадане тільки видавництво спілки письменників «Радянський письменник».

Після довгих іменних списків усіх академіків АН СРСР і даних про наукові інститути та журнали дуже коротко, кількома реченнями згадано республіканські академії наук.

Серед музеїв в СРСР не подано ні одного українського.

В списку університетів фігурує якийсь містичний університет у Чернігові (стор. 1144). Перекручено російські назви видань Київського університету — «Річника» та «Вісника». Всі адреси наукових установ на Україні вміщені в тематичних статтях про медичні, педагогічні та інші інститути всього СРСР, подано російською мовою.

Якщо ми правильно поінформовані, то «Річник Европи» публікує дані, які присилаються відповідними офіційними установами стосовних держав. Такі скупі, неповні та спотворені інформації подала для цього міжнародного річника відповідна державна установа УРСР.

*

Statistics of newspapers and other periodicals. UNESCO, Paris, 1959.

На підставі даних цього найновішого офіційного збірника ЮНЕСКО, який появляється також і французькою мовою, в усьому світі видавано в 1956 році коло 30 тисяч газет, у тому числі 8 тисяч щоденних. Загальний тираж усіх щоденних газет перевищував 250 мільйонів примірників.

На одну тисячу жителів припадало у Великобританії 573 примірники газет, у Швеції — 462, у Фінляндії — 420, в Японії — 400, у США — 347, в Західній Німеччині — 277, у Франції — 244, в Чехо-Словаччині — 170, в Болгарії — 170, в Польщі — 150, в Румунії — 149. В СРСР на тисячу жителів припадало тільки 107 примірників газет.

Болгарською мовою виходило в 1956 році 34 щоденні газети з тиражем 1 300 тис. примірників; чеською — 11 щоденників з тир. 1 756 тис., фінською — 88 щоденників з тир. 1 636 тис., польською — 37 щоденників з тир. 4 125 тис., румунською — 25 щоденників з тир. 2 358 тис., російською — 249 щоденників з 17 мільйонами примірників накладу. Українською мовою виходила в той час 31 щоденна газета з тиражем 1 535 тис. примірників, білоруською — 8 з тир. 250 тис. примірників.

В частині про мову газет, які виходять у Польщі, згадано, що там є німецька та грецька газети і газета мовою їдиш. У році, про який збірник подає інформації, появлявся в Польщі також український тижневик «Наше слово», про який треба було поінформувати в рубриці: «газети, які друкуються рідше, ніж чотири рази на тиждень». Але цього «хтось» чомусь не зробив.

П. Ч.

НОВЕ СЛОВО УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ

Видана в Мюнхені 1960 року солідна об'ємом книга (344 стор.) нашого австралійського земляка Ореста Зибачинського, «Інтегральна революція», буде, без сумніву, цікавим і радісним відкриттям для багатьох, хто тільки візьме її в руки і схоче бодай побіжно познайомитися з її змістом.

Можна з певністю твердити, що не тільки тонкий знавець філософських течій і теорій, але й кожний любитель поважного друкованого слова знайде цю книжку дуже цікавою, надзвичайно підбадьорливою, просто надихаючою.

Треба сподіватися, що докладну фахову оцінку цей твір О. Зибачинського знайде в свій час і на на-

лежному місці з боку українських учених на чужині.

Щождо автора цих рядків, то він не посоромиться признатися, що, натрапивши на оголошення про вихід цієї книжки в світ, він досить скептично поставився був до цієї новини після знайомства з нечепурно виданою свого часу в Сіднеї першою філософською спробою того ж автора п. з. «Свободарність».

Найбільше, мабуть, через свою ляпідарність, не бувши підсилена цитатами, не подаючи ніяких визначень, переповнена безліччю друкарських помилок і далека від сучасного рівня літературної мови та правопису, та маленька книжечка здавалась чимсь подібним до на швидку руч, абиякою кирилицею зафіксованих провіщань якоїсь сучасної пітії, а в кращому разі — до невдалого доморослого замаху на філософський есей.

Тим то не без вагання вислав я до Мельборну книгареві Фокшанові 2 фунти за нову публікацію того ж автора, вважаючи, що кидаю гроші на вітер.

Але чепурний вигляд одержаної з Мельборну книжки і охайний її друк трохи підбадьорили мене. А вже з перших уривків, що на них, перегортаючи книжку, я спинив свій недовірливий зір, почало в мені рости переконання, що цього разу я тримаю в руках справді вартісну, а, може, й високовартісну річ.

Не тільки мова, правопис і друк не викликають застережень у цій книзі: виклад її, стиль і зміст поривають читача далі. На жаль, доводиться знаходити все ще чимало друкарських помилок та непотрібних варваризмів, що їх легко можна б замінити зрозумілішими українськими відповідниками. Як приклад, подамо авторів варваризм «інтердепендентний», тобто взаємозалежний.

Залишаючи фахову оцінку «Інтегральної революції» фахівцям, автор цих рядків складає своє щире поздоровлення авторові, що, як чувати, довгі роки жертвував багатьма життьовими вигодами задля написання та видання свого твору.

На мою думку, поява цієї цікавої *української* філософської книжки важлива не тільки як індивідуальний подвиг одного з українців. Українських філософів не рясно було в історії нашої культури. Модерних українських філософів у повному розумінні цього слова, хто-зна чи й маємо ми сьогодні. Тому мені здається, що до виступу О. Зибачинського слід нам поставитися особливо уважно. Якраз нова книжка згаданого автора наважується сказати нове філософське слово.

Між іншим, шановний автор подекуди ще пробує говорити про свою давню, так невдало викладену «свободарність»; але цього разу вже без колишньої міни вбивчої поважности. Цю спробу за всяку ціну нав'язувати до попереднього читач може легко і без шкоди для цілости твору випустити з уваги, розцінюючи її як звичайну людську слабість, що її слід пробачити навіть філософам.

Виклад нашого філософа не завжди легко зрозумілий і вимагає від читача праці. Однак ця праця приємна, бо думка Зибачинського здебільшого влучна і часто буває несподівано дотепна і талановита. Також позбавлене нове слово О. Зибачинського того дешевого патосу, що ним еміґраційні автори так люблять прикрашати свої писання. Навпаки, слово його спокійно тверезе. Воно викликає почуття довір'я і певности. Воно бадьорить. Воно вселяє віру. А останнього так часто бракує нам у наші, за висловом Зерова, «підлі і скупі часи».

Тим то хочеться побажати, щоб ця книжка опинилася незабаром на полиці в кожного вдумливого читача. Бо це саме того роду книжка, яку можна довго, читати раз, вдруге і втретє і кожного разу знаходити щось нове, кожного разу відчувати, що по прочитанні підносишся думкою на щораз вищий щабель.

Сергій ДОМАЗАР

ІЗ СПАДЩИНИ М. ЗЕРОВА

М. ЗЕРОВ, Нове українське письменство. Історичний нарис. Випуск перший. В-во «Інститут літератури», Мюнхен, 1960, 310 стор.

Поява цього чепурно оформленого томика наводить на різні міркування. Насамперед можна ствердити, що культурно видані книжки, які видавець надхненно вивершує до коментарів, приміток і зовнішнього оформлення включно, появляються не на магістралях, де більше полюбляють декларацію чи бюлетень, а осторонь від магістралей. І. Костецький, з якимсь незбагненним ентузіязмом вишукуючи кошти, власноручно утримує видавництво «На горі», в якому вже появилося кілька томів у перекладах з світового письменства («Шекспірові сонети», «Ромео та Джульєтта», «Вибраний Льорка», «Вибраний Еліот», «Вибраний Езра Павнд» та ін.) і кілька збірок українських поетів. Часом наклад цих видань (в серії «Для аматорів») не перевищує ста примірників, число тих, що читатимуть ці книжки, правдоподібно може бути ще менше. Але тим не менше ці книжки можуть стати в перспективі часу в числі найвищих культурних досягнень теперішньої еміґрації. З другого боку, існує видавництво «Літературний інститут», яке фірмує й розглядуваний том М. Зерова. Хто прочитає передне слово і повідомлення в кінці книжки, той ствердить, що «Літературний інститут» це — Михайло Орест і гурт ентузіястів, які складаються на видання книжок і самі ж поширюють їх.

*

«Нове українське письменство» М. Зерова складається з нарису цієї самої назви, що вперше виданий був у Києві 1924 року і тепер став бібліографічною рідкістю, з додатком чотирьох статтей, друкованих 1928-1930 рр. у журналі «Життя і революція».

Якщо вдатися до схеми, то процес, який перейшло українське літературознавство після першого видання «Нового українського письменства» М. Зерова, можна узагальнити так: кілька десятиліть тривала уніфікація, результатом якої, з одного боку, велике число письменників, окремих творів чи літературних процесів, які ідеологічно не вміщалися в схему «прогресивної» літератури, викинено з української літератури, всю решту, з другого боку, знеосіблено в однаково штампованих характеристиках. Процес завершився появою монструозного двотомника, фірмованого Академією наук УРСР. Розрахований на зовнішню монументальність, цей двотомник вражає навіть зовнішньо ненауковим виглядом: пишні вкладки з портретами на цілу сторінку і брак найконечнішого наукового апарату (бібліографії, індексу тощо). А що над укладанням курсу працював колектив з десятка (чи й більше) авторів, цим досягнуто повної безфарбности стилю, характеристик і т. д. Те, що за останні роки з'явилося ряд/цінних книжок з історії літератури 19 в., присвячених головне характеристиці загального процесу (М. Бернштейна, П. Волинського й ін.), мало міняє ситуацію. Очевидно, що протягом цього часу великий колектив літературознавців, зосереджений при Інституті літератури ім. Т. Шевченка, міг дещо зробити в збиранні матеріялів, невідомих досі листів тощо, але якби колись довелося знову серйозно взятися до літературознавства, то треба було б вернутися до початку 20-их рр., і там на одному з перших місць стояв би Зеров.

*

На той час серед значного числа талановитих літературознавців особливо визначалися дві постаті, що своїм европеїзмом намагалися вивести українське літературознавство з вузьких рамок панівного тоді народництва: О. Білецький (тоді в Харкові) і М. Зеров у Києві. Обидва вони передчасно загинули для українського літературознавства. Перший, замість наукової праці, мусів очолювати всі ювілейні комітети і бути головним редактором усіх ювілейних і репрезентативних видань, другий помер на засланні. О. Білецький мав занадто широке коло зацікавлень (від різних періодів світового письменства до української і російської літератури включно, і в усіх ділянках він мав незрівняну ерудицію). Зеров, стільки ж цікавлячися світовою літературою як поет, зосередив свою увагу як літературознавець виключно на українській літературі. Може тому в цій ділянці за коротший термін він устиг зробити дещо більше, ніж Білецький.

Зеров працював над історією української літератури від Котляревського до найновіших часів. З тих праць, які він устиг опублікувати, видно було вже обриси великого систематичного огляду цієї доби. На жаль, закінченою вийшла тільки перша частина (Котляревський-Квітка-Основ'яненко), що є тепер приступною для кожного завдяки зусиллям видавця «Нового українського письменства» Михайла Ореста.

(іс)

ПРО ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС У 19 СТОЛІТТІ

П. К. ВОЛИНСЬКИЙ, Теоретична боротьба в українській літературі (перша половина XIX ст.). Державне видавництво художньої літератури, Київ, 1959, 440 стор.

Кожна книжка з історії української літератури, що виходить у Києві, мусить містити в собі певну кількість мертвого матеріялу, формульованого в відомих виразах «прогресивний», «революційно-демократичний», «братня російська література» і т. д. Наявність його є передумовою появи книжки. Є все це і в книжці П. Волинського. Але поза тим є в ній багато цінного фактичного матеріялу — результат великої праці й ерудиції автора. Тому цю книжку треба віднести до числа тих цінних праць, які подеколи з'являються чи бодай могли з'явитися в Києві до останнього часу.

Автор розглядає і так бачить основні етапи, які перейшла українська література і критика від початку століття до 60-их років: «В першій чверті XIX ст. бачимо лише окремі виступи українських письменників, в яких, проте, виявляється досить сильний розвиток реалістичних тенденцій. У спорадичних теоретичних виступах порушується питання про своєрідність українського народу і його мови, про можливість літератури українською мовою. Проте широка дискусія в цих питаннях ще не розгортається. З другої половини 20-их років літературне життя стає значно жвавішим, іде розвиток романтизму, поряд з яким, проте, ростуть і реалістичні тенденції. Розгортається гаряча дискусія про право на існування літератури українською мовою, про характер і межі її розвитку. В 40-их роках у творчості Шевченка утверджується в українській літературі критичний реалізм. Українська література завойовує все ширше визнання...» (стор. 5-6).

В цьому пляні й розглянуто розвиток української літератури й критики від початків переважно в російських журналах і до появи перших спроб синтетичного огляду української літератури. Розуміється, автор називає романтизм «реакційним», визначаючи основною течією

української літератури «критичний реалізм».

Щодо перших синтетичних оглядів літератури, то автор так само використовує багатий матеріял. За його характеристикою, П. Куліш є «найяскравіший виразник буржуазно-націоналістичних поглядів на розвиток української літератури в свій час і попередник ідеологів українського буржуазного націоналізму в пізніші часи»; «Максимович підійшов до нової української літератури з критеріями історичного розвитку і народности в своєму розумінні, звичайно, і, не зважаючи на обмеженість своїх поглядів, зміг зробити ряд вірних спостережень, а також викрити ряд тенденційних тверджень і фальсифікаторських махінацій Куліша»; нарешті, М. Костомаров — «характерний представник українського буржуазного лібералізму, що почав розвиватися в 40-их роках». Але підготований читач книжку П. Волинського прочитає з інтересом, вже наперед знаючи, що характеристики мусять бути саме такі, а не інакші.

(іс)

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ ВИДАННЯ

Перший «Кобзар» Тараса Шевченка 1840 р. За редакцією Константина Біди. Вид. Оттавського університету, Оттава, 1961, 114 стор.

Це літографоване перевидання першого «Кобзаря» у скромному, але гарному оформленні, з короткими вступними статтями К. Біди українською й французькою мовами.

А. ЖУКОВСЬКИЙ, Шевченкіяна в бібліотеках Парижу. Вид. НТШ, Париж, 1961, 42 стор. (циклостиль).

У каталозі зібрано 370 позицій за такими розділами: 1) Твори Т. Шевченка, 2) Переклади творів Т. Шевченка, 3) Бібліографічні показники, 4) Праці, присвячені біографії Т. Шевченка, 5) Праці, присвячені творчості Т. Шевченка, 6) Шевченко як маляр і 7) Різне.

Каталог може бути цінним посібником для тих, хто хотів би шукати матеріяли з шевченкознавства в паризьких бібліотеках.

ХРОНІКАЛЬНІ НОТАТКИ

В РОЛІ «КОЗЛА ВІДПУЩЕННЯ»

Точнісінько чотири тижні після закінчення січневого пленуму Центрального Комітету Комуністичної Партії України (ЦК КПУ), на якому, як відомо, широко обговорено провали в сільському господарстві України за 1960 рік, московське пресове агентство ТАРС повідомило 28 лютого, що президія верховної ради УРСР звільнила Никифора Тимофійовича Кальченка з посту голови ради міністрів і призначила на його місце Володимира Васильовича Щербицького — члена президії і дотеперішнього секретаря ЦК КПУ, який і в президії, і в секретаріяті відповідав за справи промисловости.

В своїй промові на вищезгаданому пленумі Микола В. Підгорний сказав м. ін. на адресу Кальченка наступне: «Треба визнати, що відповідальність за серйозні недоліки в роботі міністерства сільського господарства безпосередньо несе і рада міністрів УРСР, зокрема тов. Кальченко» («Радянська Україна» від 27 січня). Не зважаючи на процитований текст, скромне слово «зокрема» стосувалося не так факту, що Кальченко був відповідальним за цілість політики київського уряду, як радше і передусім факту, що в президії ЦК КПУ він відповідав за всю сільсько-господарську політику на Україні. Головним козлом відпущення (поруч з меншими «козлами» на обласних щаблях партійної драбини) фактично повинен був стати Микита Дмитрович Бубновський, який як секретар ЦК КПУ в справах сільського господарства «розставляє кадри» і унапрямлює весь аграрний сектор. Але Микиті Дмитровичу, що, до речі, в брітанських колах має марку доброго аграрного фахівця, не могло нічого статися з огляду на те, що на московському та київському партійних пленумах він збирав похвали від «самого» Хрущова. Отож рука партійної «справедливости» мусіла посягнути на один щабель вище, тобто на президіяльний щабель бюрократичної драбини КПУ.

В демократичній системі ніхто не «звільняє» прем'єра за «погані метеореологічні умови» в сільському господарстві — про такі умови багато говорено на київському пленумі, говорив про них також і Підгорний; у демократичній системі прем'єри падають у висліді браку довір'я парляменту чи в наслідок програшу під час виборів. У тоталістських системах непомильним є керівництво партії, яка «завжди має рацію»; у випадку з Кальченком — президія ЦК КПРС.

В. В. Щербицький є не тільки молодою людиною (він має 43 роки, коли Кальченкові минуло 55 років), але також і відносним «новаком» на паркеті республіканської політики в Києві. Щойно під час груднего пленуму ЦК КПУ в 1958 р. його обрано членом президії і секретарем ЦК; до того часу він був першим секретарем Дніпропетровського обласного комітету компартії.

Відкритим залишаються ще питання; поперше, хто реферуватиме тепер сільсько-господарські справи на засіданнях партійної президії; подруге, чи увага нового голови ради міністрів УРСР силою фактів не перенесеться передусім на ділянку промислової політики, не зважаючи

на те, що партійний курс тепер поведений на «ще більше підвищення сільсько-господарського виробництва на Україні»; потретє, яка доля чекає міністра сільського господарства УРСР, Марка Сидоровича Співака, та його міністерство, зокрема, у зв'язку з останньою реорганізацією та зміною структури міністерств сільського господарства у всесоюзному та республіканських маштабах?

(впс)

З ПОЛІТИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

За останні роки на терені Сполучених Штатів Америки, зокрема в метрополії українського громадського життя в цій країні — Нью-Йорку, пожвавилася доповідна та дискусійна діяльність у ділянці поширення політичних знань і обміну думок щодо актуальної міжнародньої політики. При цьому спеціяльно акцентується український аспект і обговорюються можливості, як вивести українську зовнішню політичну діяльність та інформацію з маніфестаційної і пропаґандистської сліпої вулиці, куди завели їх часто некомпетентні та невідповідальні аранжери шумних і при цьому мало ефективних акцій.

До найповажніших виявів студійного продискутування теоретичних засад політики та політичної практики належать конференції, що їх спільно влаштовують генеральний секретаріят закордонних справ УГВР і дослідно-видавниче об'єднання «Пролог». Ці конференції, організовані — як щодо доповідачів, так і щодо учасників — на понадпартійній (тобто діловій) базі, стали вже, так би мовити, «невід'ємною частиною українського громадсько-політичного життя у США». Остання конференція цього роду мала місце 4 березня 1961 року; в ній взяло участь коло 120 осіб, у тому числі також і чужинці — польські політики та журналісти. Конференцію відкрив Микола Лебедь, який у своєму вступному слові ствердив, що для визволення народів радянської імперії потрібними є спільна боротьба цих народів і створення союзу визволення народів Східньої Европи; що потрібним є наладнання відповідних взаємин між народами українським, польським та російським і іншими народами цього політичного простору. На конференції були витолошені такі доповіді: «До питання українсько-російських взаємин» — д-р Мирослав Прокоп, «Україна і Польща як підмети та предмети в закордонній політиці СРСР» — Ришард Враґа, «Радянський колоніялізм в Африці» — д-р Ярослав Білінський. Керував конференцією д-р Любомир О. Ортинський; в дискусії взяли участь: д-р Лев Ганкевич, М. Денисюк, інж. А. Івахнюк, ред. І. Кедрин-Рудницький, проф. Н. Король, ред. А. Корчинський (голова Синдикату польських журналістів у США), д-р В. Косаренко-Косаревич, д-р І. Лисяк-Рудницький, інсп. С. Лівач, В. Новицький, д-р Я. З. Пеленський, проф. Петриченко, А. Семененко, Є. Стахів, М. Стефанів, проф. М. Чубатий і Л. Шанковський.

Зміст студійної конференції, а зокрема доповідь М. Прокопа, знайшов уже свій відгомін на сторінках української преси, з чого віднотовуємо редакційний коментар у джерсі-сітській «Свободі» та непідписаний лайливий еляборат у мюнхенському «Шляху перемоги». «Свобода» від 16 березня дала своєму коментареві заголовок «Проблема не на часі», пообіцяла дати місце «голосам читачів, обмежуючи їх суттєвими і речевими думками та аргументами», і на кінець дискусії забрати голос, щоб «з'ясувати стано-

вище редакції». Одночасно в цій газеті — в числах від 16, 17 і 18 березня — надруковано повний текст доповіді М. Прокопа. «Шлях перемоги» від 26 березня підійшов до проблеми в типовому для нього «журналістичному» стилі: спотворення та перекручення думок доповідача, гуррапатріотична фразеологія, лайливе порівняння з «подібною мелодією» більшовицької Москви та Ю. Косача; а далі притягнено як «переконливі» аргументи співзвучність з непередрішенськими позиціями АКВ і «чужі засоби та страх, щоб цих засобів не втратити». Справді важко знижувати себе аж до такого «патріотичного» рівня полеміки! Одночасно треба якнайрішучіше застерегтися перед безвідповідальним гуляйпіллям в українській журналістиці, яке постійно практикується на мюнхенській Цеппелінштрассе. *(впс)*

*

Цікавий політичний доповідний вечір був улаштований Об'єднанням прихильників визвольної боротьби України (ОПВБУ) 4 лютого в Нью-Йорку, де виступили з доповідями: д-р В. Нагірний — «Людина та суспільство в російській передреволюційній літературі і в п'єсі Олександра Левади „Фавст і смерть"», д-р Л. Ортинський — «Досягнення, невдачі і перспективи нашої зовнішньої політики», д-р М. Прокоп — «Чого можемо сподіватися від закордонної політики Джона Ф. Кеннеді?», д-р Р. Борковський — «Дещо про другий Нью-Йорк» (фейлетон).

У цьому контексті ми спинимося на обох політичних «статтях»-доповідях.

Л. Ортинський ствердив, що на еміграції немає ні одного українського політичного центру, ні координації зовнішньо-політичної діяльности кількох осередків, ні навіть єдности в політичній акції; а все це, на його думку, потрібне, щоб 1) мати успіхи в діяльності на користь української визвольної справи, 2) паралізувати ворожі протиукраїнські заходи і 3) конкретно використовувати всі можливості в даній міжнародній ситуації. Не зважаючи на ці недоліки, все ж таки вдалося поширити інформації про Україну, здобути прихильність деяких впливових чужинців для справи державної самостійности України і збільшити зацікавлення цією справою. Ці, хоч і скромні, успіхи треба б передусім завдячувати українській визвольно-революційній боротьбі під час і після другої світової війни, затяжному конфліктові між Сходом і Заходом, фактові існування Української РСР та її членству в ОН і, нарешті, якоюсь мірою, політичній діяльності еміграції. До позитивів належало б зарахувати виступи Діна Ечісона, кол. американського секретаря внутрішніх справ Чепмана та останньо виступ Джона Діфенбекера на форумі ОН. Але цього всього не вистачає, щоб збалянсувати нашу наявну невдачу: в закордонній політиці жадної західньої держави не конкретизується справа державної самостійности України. Про останнє треба відкрито говорити, щоб громадськість не заколисувалася фальшивими уявленнями про «наші успіхи». Доповідач висловив думку, що треба посилити акцію за дипломатичне визнання УРСР, бо таке визнання не є однозначне з міжнародньо-правним схваленням режиму та петрифікацією теперішнього суспільно-політичного ладу в Україні.

Доповідь М. Прокопа була присвячена розмежуванню фактів і уявлень щодо нової політики США, керманичі якої усвідомлюють вагу теперішньої кризи в міжнародній політиці та небезпеки, які з такої кризи випливають. Не дивно, що у США популярними стали гасла про «потребу динамічної політики» і про народню «готовість до жертвенности та самопосвяти». Сам Кеннеді є за коекзистенцію, але на базі справжньої мирної конкуренції, при чому він відстоює погляд про «примат внутрішньої політики над зовнішньою», тобто про потребу наладнати та оздоровити всі внутрішньо-політичні труднощі для виконання важливих та важких завдань зовнішньо-полі-

тичного характеру. Можна передбачати посилення і загострення політичної та ідейно-програмової боротьби між Заходом і Сходом; при цьому могли б постати деякі шанси для зактуалізування визвольної справи України. На думку доповідача, в політиці США за останні 40 років не було «конструктивного ставлення до української проблеми», хоч уже тепер можна відзначити деякі зміни: визнання принципу самовстановлення східньоевропейських народів, вислови симпатій до визвольної боротьби України та інших неросійських підрадянських народів на форумі сенату і палати репрезентантів. Все ж офіційна політика США надалі ігнорує факт членства УРСР в ОН і розглядає справу України як складову частину всієї проблематики СРСР.

Доповідним вечором, — що відбувся у формі «живої газети», — керував у ролі «головного редактора» Іван Кедрин-Рудницький, який також зробив підсумки всіх доповідей і широко розгорненої дискусії усників-«читачів». *(ір-с)*

*

«Українська проблема на тлі теперішньої міжнародньої ситуації» — так звучала тема доповіді, що її 26 лютого виголосив д-р Всеволод Голубничий на форумі нью-йоркського «Клюбу круглого стола».

Докладна аналіза політичної ситуації у світі дала можливість слухачам сконфронтувати відсталість політичного думання української еміграції, яка на підставі конкретних прикладів, поданих доповідачем, є застрашаюча: це думання кружляє передусім навколо «надій на третю світову війну». Але така війна не являє собою альтернативи для загострених криз у світовій політиці, і це усвідомили, мабуть, політичні керівники по обох боках залізної завіси. Вся розгра між Сходом і Заходом має місце передусім на політичній площині, найкращим доказом чого є боротьба за впливи серед усамостійнених держав Африки, де США мають кращі вихідні позиції та перевагу з огляду на свої великі ресурси, що їх вони можуть кинути на важелі «допомоги господарськи недорозвинутим країнам». Можна рахуватися з посиленням боротьби на «ідеологічному фронті», при чому треба сподіватися наступу з боку США. Однак така констатація не сміє скріплювати в нас ілюзій.

На думку доповідача, політика США супроти СРСР може розвиватися за демократичної адміністрації в таких напрямках: 1) ідеологічно-пропаґандивної боротьби, 2) культурного обміну і 3) створення все нових дипломатичних ситуацій (а не реакцій). Український політичний світ на чужині повинен усвідомити нарешті, що на африканському континенті політика Вашінґтону не наштовхується на російський імперіялізм, а — за визначеннями Кеннана та Стівенсона — на міжнародній комунізм, керований Москвою та Пекіном.

Окреме місце в доповіді було присвячене з'ясуванню американського непередрішенства супроти неросійських народів в СРСР, яке доповідач уважає «вигідним демократичного думання американців».

Українська еміґрація може бути і є самостійним політичним чинником при умові, що вона усвідомить межі та можливості свого значення та питомої ваги. Ідеться передусім про те, щоб, за висловом канадійського професора Дж. Сімпсона, «українці перевели переоцінку своїх метод» з огляду на великі зміни, які постійно відбуваються у світовій політиці. До цих перестарілих «метод» доповідач зарахував «манію» при допомозі пропаґандистських брошурок з'ясовувати «важливість української проблеми», хоч ця проблема вимагає якнайсолідніших наукових студій; тому відповідальні політичні кола повинні морально та матеріяльно підтримати працю наукових установ таких, як от УВАН і НТШ, українські та чужомовні видання яких втішаються визнанням серед чужинців. З-поміж чужомовних періодичних видань вартість представляє тільки «Перегляд української радянської преси» («Дайджест»), що його англійською мовою видає «Про-

лог». Мірилом для наших чужомовних видань повинна бути реакція на них київських газет чи журналів — серйозніші відгомони мають тільки поважні наукові дослідні праці.

В дискусії, що нею керував і підсумки якої зробив голова клюбу, Євген Стахів, взяли участь: Р. Легедза, проф. Б. Мартос, д-р Л. Ортинський, міністер Ю. Ревай, д-р В. Савчак, О. Федишин і Василь Чапленко. Своїми діловими завважами дискутанти доповнили солідно опрацьовану доповідь. *(мг-с)*

ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ ТИЖДЕНЬ У ПАРИЖІ

Між 11 і 19 березня в Парижі відбувся шевченківський тиждень, підготований, з одного боку, всегромадським ювілейним комітетом, а, з другого — Науковим Товариством ім. Т. Шевченка (Сарсель). Початком ювілейних свят було урочисте засідання 11 березня, на якому виступив з промовою проф. В. Янів. У дальшій програмі вечора були виступи Візантійського хору з Утрехту під керуванням д-ра М. Антоновича, соліста М. Скалі-Старицького та деклямації О. Омельчука (по-українськи) і Ж. Берже (по-французьки).

Наступного дня, 12 березня, відбулася наукова сесія НТШ, на якій виступали з доповідями проф. Ю. Бойко, проф. В. Янів та Е. Райс.

15 березня відбулося франкомовне урочисте засідання у великій залі Географічного товариства. До почесного комітету цієї імпрези ввійшли: члени Французької Академії Андре Моруа і Жюль Ромен, кол. віцепрезидент французького сенату Е. Пезе, амбасадор Ж. Ґере, президент ПЕН-Клюбу І. Ґандон, голова товариства письменників Ф. Діделью, письменник Р. Фомуа. На урочистому засіданні виступили з промовами Е. Пезе та І. Ґардон, а з доповідями — проф. університету в Бордо Ж. Люсіяні («Шевченко і Кирило-Методіївське Братство») і Ем. Райс («Шевченко і модерна поезія»). На закінчення актор Ж. Берже прочитав кілька поезій Шевченка у французьких перекладах. Серед інших на святі були присутні славісти Андре Масон і Марія Шерер.

Польське Історично-Літературне Товариство влаштувало в Польській бібліотеці в Парижі вечір з доповіддю проф. З. Маркевіча «Т. Шевченко на тлі польсько-українського зближення в XIX стол.»

На закінчення тижня Вільна Міжнародня Академія Наук влаштувала 17 березня святочне засідання з виступами проф. З. Залеського, проф. З. Маркевіча та проф. Ю. Бойка.

Протягом усього тижня була відкрита шевченківська виставка в Інституті слов'янських студій Паризького університету, на якій було експоновано бл. 400 назв творів Шевченка в оригіналах та перекладах і літератури про нього з фондів паризьких бібліотек.

К. М.

ЗМІСТ

Дарія Ребет. Культура чи політика? 3
Зиґмунт Маркевіч. Т. Шевченко на тлі польсько-українського зближення 19
Микола Вінграновський. Чотири поезії 31
Юрій Тарнавський. Шляхи 35
Р. М. Рільке. Із «Книги годин» 61
Василь Барка. Хліборобський Орфей, або клярнетизм . . . 64
Емануїл Райс. Володимир Свідзінський 82
Олександра Сулима. Перша збірка поезій Олеся 93
Ігор Качуровський. Ілля Муромець в українській фолкльорній традиції 99
Василь Микитчук. Як виникла «Українська загальна енциклопедія» 101
Критика і бібліографія. Другий том УРЕ (В. Маркусь) — Солідний причинок до історії УРСР (В. Маркусь) — Неповні і спотворені інформації (П. Ч.) — Нове слово української філософії (С. Домазар) — Із спадщини М. Зерова (іс) — Про літературний процес у 19 ст. (іс) — Шевченківські видання 109
Хронікальні нотатки. В ролі «козла відпущення» (впс) — З політичної проблематики (мг-с) — Шевченківський тиждень у Парижі (К. М.) . 123

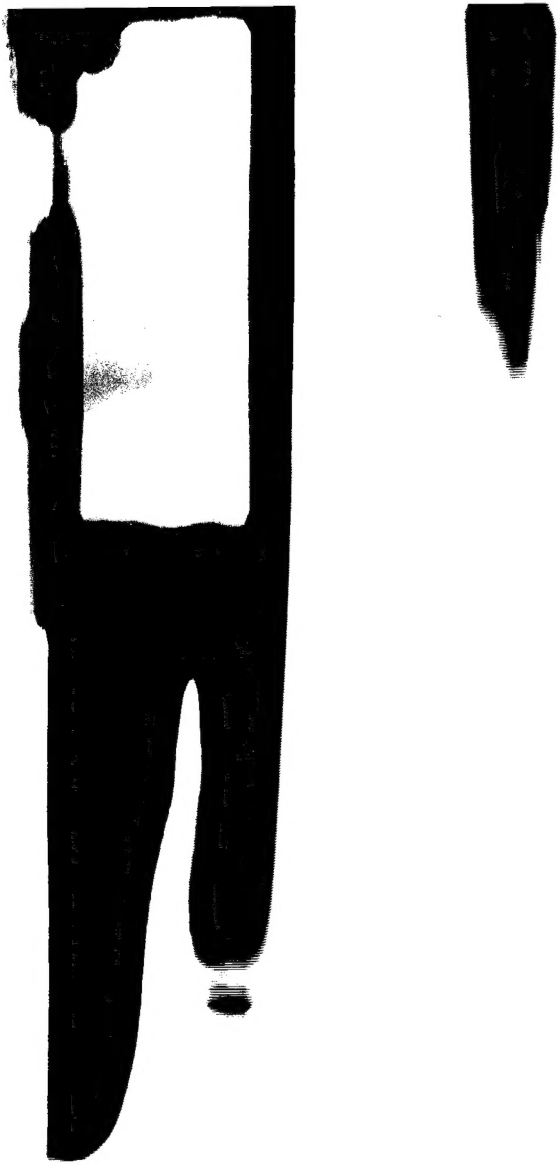

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ
на місячник «СУЧАСНІСТЬ»

	одно число:	річно:	
Австралія	0:6:0	3:0:0	фун.
Австрія	15,-	150,-	шил.
Англія	0:5:0	2:5:0	фун.
Арґентіна	20,-	200,-	пез.
Бельгія	30,-	300,-	бфр.
Бразилія	50,-	500,-	круз.
Венесуеля	2,50	24,-	бол.
Голляндія	2,50	24,-	гул.
США	0,75	7,50	дол.
Канада	0,75	7,50	дол.
Німеччина	2,50	24,-	нм.
Франція	2,75	28,-	ффр.
Швайцарія	2,60	26,-	шфр.
Швеція	3,-	30,-	кор.

Адреси для вплат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.,
München 2, Lenbachplatz
Kto Nr.: 80165

Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278

Адреси наших представників

Австралія: **Fokshan Library & Book Supply**
1 Barwon Street
Glenroy W. 9, Vic.

Велико-британія: **Ing. Jaroslaw Hawryliw**
40. Alma Rd.,
St. Albans, Herts.

Канада: **I. Eliashevsky**
118 Medland St.
Toronto 9, Ont.

США: **G. Lopatynski**
875 West End Ave,
Apt. 14b
New York 25, N. Y.

Франція і Туніс: **M. Soroczak**
30 Vallée de Couzon
Rive de Gier (Loire)

Швайцарія: **Dr. Roman Prokop**
Mottastr. 20
Bern

Швеція: **Kyrylo Harbar**
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

Появилося 4 (42) число)

DIGEST
OF THE SOVIET UKRAINIAN PRESS

за квітень 1961 року

I. СТАТТІ: 100-ті роковини смерти Тараса Шевченка — Антирелігійна пропаґанда — Канада і українська еміґрація — Література — Сільське господарство;

II. ВІСТКИ ТА ІНФОРМАЦІЇ: Промисловість — Вугільна промисловість — Нафтова промисловість — Мінеральні копалини — Професійні спілки — Постачання — Молодь — Короткі вістки.

ЦІНА: одно число — 1 доляр; річна передплата (12 чисел) — 10 долярів, передплата на три роки — 25 долярів.

АДРЕСА:

„PROLOG"
875 West End Ave. Apt. 14 b
New York 25, N. Y.
U. S. A.